

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hjalmar Neiglick

AV
OLOF MUSTELIN

Levnadsteckningar 6

Hjalmar Neiglick

Hjalmar Neiglick

OLOF MUSTELIN

Hjalmar Neiglick

HELSINGFORS
Svenska Litteratursällskapet
i Finland

Tryckeri- & Tidnings Ab i Borgå
BORGÅ 1966

FÖRORD

*Hjalmar Neiglick har tidigare blivit föremål för minnesteckningar, sammanställda av Jarl Hagelstam, Werner Söderbjelm och Walde-
mar Ruin. Dessutom föreligger några relativt kortfattade specialun-
dersökningar rörande särskilda sidor av hans verksamhet. Alla des-
sa studier har varit mig till gagn vid utarbetandet av denna lev-
nadsteckning. Där så varit möjligt har jag emellertid genomgående
sökt mig till primärkällorna. I samband härmed har jag i stor ut-
sträckning varit i tillfälle att taga del av tidigare icke utnyttjat ma-
terial. Härigenom har Neiglicks liv och gärning i vissa avseenden
kommit att framstå i en ny dager. I detta sammanhang måste likväl
konstateras, att källorna för en skildring av Neiglicks liv flyter
ojämnt. För vissa viktiga perioder saknas de nästan totalt. Antalet
bevarade brev till honom är ytterst litet. Av breven från honom har
betydligt flera stått till min disposition; också en stor del av hans
egna brev har emellertid förstörts eller förkommit. På samma sätt
förhåller det sig med annat viktigt material. Mångsidigheten i Neig-
licks verksamhet har ställt biografen inför särskilda, ibland svår-
bemästrade problem.*

*Det hade för mig varit omöjligt att skriva en levnadsteckning
över Neiglick utan det bistånd jag under arbetets gång erhållit från
olika håll. Mitt tack kan inte längre nå hans dotter, konstnärinnan
Martha Platonoff, som godhetsfullt ställde familjbrev och andra
papper till mitt förfogande, och som med intresse tog del av mitt
arbete i dess tidigare skeden. Mitt varma tack riktar sig till alla dem
som ur privata samlingar ställt värdefullt material till min disposi-
tion och till dem som genom muntliga upplysningar underlättat mi-*

na forskningar. Namnen på de flesta av dessa personer återfinns i källförteckningen och i notapparaten. Här vill jag endast nämna fru Ingeborg Dybr Sylvin. Jag tackar tjänstemännen vid de bibliotek jag anlitat under arbetets gång. Med särskild tacksambhet vill jag nämna dem som med råd och värdefulla uppgifter bistått mig på ett område som egentligen inte är mitt, på psykologihistoriens. Ledamoten av Finlands akademi, professor Georg Henrik von Wright har välvilligt åtagit sig att granska mitt manuskript i dess helhet. Professor Ragnar Granit har delgivit mig betydelsefulla synpunkter på Neiglicks doktorsavhandling. Professor J. M. von Wright har genomläst kapitlet om Neiglick som psyko fysiker. Jag tackar ytterligare professorerna Olof Enckell och P. O. Barck, som i manuskript tagit del av mitt arbete, och professor Erik Ekelund, som jag i olika sammanhang haft förmånen att diskutera åttitalets problem med.

Abo i december 1965

O. M.

Att vara ung i 1880-talets Finland — det var att leva i en atmosfär laddad av spänning, av de nya tändande och splittrande idéernas spänning. Med mottagliga sinnen lyssnade man till de äldres diskussioner, till dem som hade läst och kanske förstått vad som rörde sig i tiden. Man frågade sig vad som var rätt och vad som var orätt i språkpartiernas kamp. Meningsbytet om statskyrka och religion skapade klyftor mellan människor. Ärftlighetsfrågan stod som ett hotande spöke någonstans långt borta i framtiden, framkallat av Haablöse Slægter och Gengangere. Utvecklingsläran öppnade tidigare oanade perspektiv. I litterära gestalter fick man se mänskligt elände förkroppsligat. Med förtjusning insöp man tidens paroller. »Minoriteten har alltid rätt» var en av dem som anammades med entusiasm. Man såg hur »konventionella nutidslögner» avslöjades, hur falska profeter störtades. Ur det virrvarr, som alla de stora, förbryllande tankarna framkallade, steg ändå något som var starkt och bestående: kravet på sanning, sanning i tankar, ord och gärningar. För denna sanning skulle ingen uppoffring vara för stor.

Så menade ungdomen.

En representant för denna ungdom var Hjalmar Neiglick. Men han hörde till dem som redan hade läst och kanske förstått. Blek och svartlockig, elegant, ivrig och nervös förde han fram sina idéer. När han djärvt gripit in i den offentliga diskussionen kunde han visa sig förtjust. Glad var han när människorna förstod de tankar

HJALMAR NEIGLICK

och åsikter han kämpade för, utom sig då de inte förstod dem. Han personifierade skandinavismen. Paris var hans längtans stad. Att arbeta och bli något utgjorde hans drömmars mål,

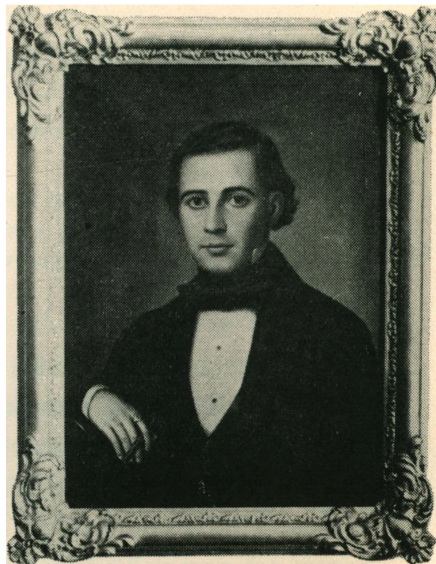
»att föra världen i rätta spår,
att rå på den onde med hull och hår
och lösa den gordiska knuten!«

Hjalmar Neiglick tycktes i mångt och mycket som en främmande fågel i vårt land. Med flera av sina jämnåriga delade han — så mitt uppe i den Herman Bangska pessimismen de än levde — uppfattningen att det var en lycka att leva och trots stridigheter och motgångar, som kunde slå ned deras mod, en lika stor lycka att arbeta. Han var realist och skeptiker i sitt tänkande, men i sin tro på arbetet och dess välsignelser var han idealist.¹

Släkt och tidig ungdom

Den släkt, vars mest bekanta medlem är Hjalmar Neiglick, hade gamla rötter i Karelen. Som präster och tjänstemän hade medlemmar av den i flera generationer verkat där, främst i Ruskeala. Hjalmar's farfar var länsman i Salmis. Till hans uppgifter hörde att verkställa uppbörd och utmätningar. Härigenom uppstod irritation mellan honom och ortsbefolkningen. Situationen tillspetsades ytterligare av att koleran kom till Salmis; bönderna trodde att länsmannen förgiftade brunnarna, då han i själva verket sökte hindra att katastrofen fick större proportioner än nödvändigt. I slutet av augusti 1831 nådde oroligheterna sin kulmen. Georg Neiglick blev misshandlad och mördad av uppretade Salmisbor.

Hans barn växte upp dels i Sordavala, dels i Ruskeala. Sonen Alexander bedrev sedermera juridiska studier och vann 1859 anställning som kopist vid Finlands banks kontor i St Petersburg. Till kassör befordrades han 1861 och till direktör 1870. Tre år före överflyttningen till Petersburg hade han gift sig med Olivia Wilhelmina Tennberg från Tammerfors. Det äldsta barnet i äktenskapet, dottern Vivi, föddes i Impilaks 1857, sonen Georg Hjalmar Garibaldi tre år senare, den 28 juni 1860, i den ryska huvudstaden. Ett knappt år senare dog hans mor plötsligt i tyfus. Det visade sig omöjligt för Alexander Neiglick att ensam bereda barnen den vård de var i behov av. Hans syster Edla Komonen, änka sedan fyra år, förklarade sig beredd att ta hand om Vivi och Hjalmar. Hon bodde i Impilaks,

Hjalmar Neiglicks föräldrar Wivi Neiglick, f. Tennberg, och Alexander Neiglick

Målningar av rysk konstnär omkr. 1860

Originalen i privatägo

Foto Finlands Nationalmuseum

och där tillbragte Hjalmar de första åtta-nio åren av sin levnad. Där började han också sin skolgång.

Den fortsattes i normalskolan (normallyceum) i Helsingfors. Hjalmar var en utmärkt elev, ehuru besvärad av en ofta återkommande ohälsa, primus i sin klass år efter år. I läsmännen tilldelades honom nästan undantagslöst de högsta vitsorden. Han ansågs samtidigt vara en bångstyrig och egensinnig elev. Konflikter mellan honom och lärarna uppstod vid flera tillfällen. Däremot vann han kamraternas förtroende. I gemensamma angelägenheter var det ofta han som förde deras talan inför rektor. Hans tid som ordförande för gymnasisternas konvent präglades av stor livaktighet. Särskilt vinnlade han

sig om att främja kamratskapet. Han verkade också för intensifierade förbindelser med gymnasistföreningar i de nordiska grannländerna.

I maj 1879 dimitterades Hjalmar Neiglick som laudaturstudent och primus till universitetet. Kort därefter begav han sig på sin första resa i västerled. Han besökte släktingar i Sverige och kamrater i Sverige och Danmark som han tidigare växlat brev med. I Norge vistades han en tid på Gausdal sanatorium. Resan blev en upplevelse för honom, men någon förändring i hans relativt konventionella, från skolan ärvda syn på samhällsfrågor och tidens problem medförde den inte.

Från mitten av 1870-talet tillbragte Hjalmar under omkring tio år framåt de flesta av sina somrar eller delar av dem på Rantala gård i Pirttipohja by av Ruskeala socken. Gården hade 1876 inköpts av Alexander Neiglick. Här samlades en stor mängd av dennes släktingar; här fick Hjalmar och hans jämnåriga njuta av sina ferier som — hur avlägset Ruskeala än låg från landets centrala delar — bjöd på rik omväxling. Ibland hotades sommarfriden emellertid av konflikter, inte minst då Josefina Neiglick, Alexander Neiglicks maka i andra giftet, kom på besök. Viktigt för Hjalmars utveckling var, att han kom i nära kontakt med orsbfolkningen. Han lärde sig tala en god finska, och han lärde sig förstå det karelska kynnet. Han höll till och med föredrag på finska för allmogen i Pirttipohja.

Sedan Neiglick inlett sina studier vistades han inte lika mycket som tidigare på Rantala. Under de somrar han befann sig i hemlandet erbjöd skärgården och vännerna i Helsingforstrakten en stark lockelse.¹

Studentliv 1879—1887

Då Hjalmar Neiglick hösten 1879 inträdde i Nyländska studentafdelningen var Carl Gustaf Estlander dess inspektor och Axel Olof Freudenthal dess kurator. Båda hade en lång verksamhet i avdelningen bakom sig.¹ Freudenthal hade genom sitt svenska nationalitetsprogram i hög grad — alltsedan slutet av 1850-talet — satt sin prägel på det nyländska studentlivet.

Enligt gammal sed riktade inspektor vid höstterminens första sammanträde några välkomstord till avdelningen och speciellt till dess nya medlemmar. Han framhöll att studenterna hade skäl att känna sig lyckliga över att såsom medborgare i den stormakt, som var vetenskapens, få arbeta för »välståndets och lyckans uppblomstring». De skulle framdeles medverka till att hos vår folk bevara och förkovra det högsta goda, dess av fäderna ärvda bildning. De borde känna sig förpliktade till att allvarligt förbereda sig för sin uppgift. Detta kunde ske endast genom trägna studier, som lät anden mogna och förädlade karaktären. Inom avdelningen skulle de dag efter dag, år efter år, få mottaga nya väckelser för sin framtida verksamhet.²

Den termin, då Neiglick inledde sina studier, var 261 studenter inskrivna i Nyländska afdelningen. (Av dessa var dock 81 frånvarande). Under den följande tioårsperioden observerar man en stigande tendens. Siffran 300 passerades höstterminen 1881, följande hundratal tre år senare, varvid dock hela 150 studenter var frånva-

rande. Det största antalet närvarande under denna tioårsperiod noterades höstterminen 1885 (260). De i Historisk-filologiska sektionen inskrivna nylänningarna förblev jämförelsevis fåtaliga. Den högsta siffran antecknades höstterminen 1883 (61).³

Avdelningslivet präglades av en relativt intensiv verksamhet. Den stora fråga, som framom andra fångade medlemmarnas intresse, var planerna på att uppföra ett nytt nationshus. De hade varit aktuella sedan början av 1870-talet. På grund av de knappt tilltagna utrymmena i det 1870 invigda studenthuset nödgades nylänningarna hyra en egen möteslokal. Andra frågor som livligt diskuterades var den om förvaltningen av den Kiseleffska donationsfonden, som med ett slag 1874 hade gjort avdelningen till den rikaste av alla i nordén, och den om skriftserien Pennibibliothek för svenska allmogen i Finland, vars nedläggande nu var aktuellt.⁴

Den uppfattningen har framförts, att Neiglick som helt ung student snarast räknade sig till dagbladspartiet. Han hyste stor respekt för Dagbladet, säger Jarl Hagelstam,⁵ och de liberala idéer denna tidning gjort till sina »tilltalade lifligt hans unga, känsliga sinne». Av allt att döma var det andan inom Nyländska afdelningen — den radikalt svensksinnade andan — som snart fick honom att ändra hållning till de språkliga motsättningarna. Hur typisk »nylänning» han än i många avseenden blev, uppvisade han dock ständigt en personlig profil. Till kretsen av de mest radikala »vikingarna» räknade han sig aldrig. Genom avdelningen kom han tidigt i kontakt med ledande män bland de svensksinnade — från omkr. 1882 kan man börja tala om det svenska partiet —, med både äldre och yngre bland dem. Särskilt bör Freudenthal, Axel Lille och M. W. af Schultén nämnas.⁶

Den alla avdelningar omfattande studentkåren stod vid denna tid inför sitt återupprättande. Det var därför naturligt att nylänningarna på sina möten behandlade frågor som hade anknytning till stu-

denternas allmänna angelägenheter. Förbindelserna med andra avdelningar ventilerades också. Bland annat i sådana sammanhang aktualiserades språkfrågan. »Fennomänin» väckte ond blod bland nylänningarna.⁷ För att skapa motvikt mot den drev nylänningarna propaganda bl.a. för att studenterna skulle avlägga vitsord i svenska språket vid universitetet.⁸ Den starka svensknationella andan tog sig, liksom tidigare, uttryck också i diskussioner. I slutet av Neiglicks första studietid uppställdes en tes till ventilering av en av avdelningens ledande medlemmar, F. J. Valbäck: »Hvarje svensk finländare bör anse det vara sin skyldighet att hvad i hans förmåga står värna det svenska Finlands intressen gentemot intrång som gå öfver rättvisans gräns».⁹ Led i samma strävan att höja medvetandet om den egna nationalitetens värde var nylänningarnas bemödanden att genom folkliga föredrag vidga allmogens bildning. Ett arbete i samma anda var att ekonomiskt understöda tidningen Folkvännen. Initiativet till tidningen hade ursprungligen (1861) utgått från den (illegala) nyländska avdelningen. Också i övrigt tilldrog sig den svenska dagspressen nylänningarnas uppmärksamhet. Man både klandrade (bl.a. Hufvudstadsbladet) och prisade (bl.a. Helsingfors och Nya Pressen — det första provnumret härav utgavs i slutet av november 1882).¹⁰

Hjalmar Neiglick visade från början intresse för avdelningslivet.¹¹ Några uttalanden i de officiella diskussionerna gjorde han däremot inte under det första studentåret. Det brukade höra till kutymen, att »gulnäbbarna» inte tog sig talan i avdelningens angelägenheter. Tidigt var han med bland dem som höll folkliga föredrag ute i bygderna — våren 1880 hörde han rent av till de flitigaste föredragshållarna. Under mars och april talade han åtminstone i Tusby, Helsingfors och Sibbo kyrkby.¹² Ämnet för hans föredrag var »Folkens tro om sina döda» — samma föredrag presenterade han senare i översättning för finsk publik i Pirttipohja. I början av maj besökte

han åter Tusby, denna gång för att tala om »Finlands eröfring och förening med Sverige».

Om detta föredrag, som för övrigt senare upprepades på flera orter, kan sägas att Neiglick där klart tog parti i den diskussion som inom finländsk historieskrivning förts om den s.k. tacksamhetskulden till Sverige. Han anslöt sig helt till den uppfattning som omfattades bl.a. av de flesta inom Nyländska afdelningen i varje fall sedan C. G. Estlander publicerat sin bekanta kritik av Yrjö Koskinens framställning av Finlands historia. Det är inte otänkbart att Neiglick, då han skrev sitt föredrag, också erinrade sig det meningsbyte Olofsborgsfesten 1875 gav upphov till — han hade själv varit närvarande vid festen. På ett löst pappersark, vars text ansluter sig till föredraget, har han antecknat bl.a.:

Det har »funnits och finns ännu i vårt land många, som ej vilja gifva Sverige denna ära, som påstå, att denna kristendom, denna upplysning och detta fria samhällsskick, som i dag göra oss till ett lyckligt folk, detta stora län, hvars fördelar Finland så länge njutit och städse skall njuta så framt i detta land bo menniskor, hvilka veta att älska friheten, att detta län är qvitteradt, att Finland betalat sin skuld genom att i århundraden utgöra Sveriges skyddsvärn mot alla angrepp från öster, genom att med sina söners blod hafva bidragit till de stora segrar, hvarigenom Sverige vardt ryktbart och mäktigt, genom att lida och blöda, hungra och försaka så ofta Sverige hade nöd. Men det finnes en bok, som heter historien, och som förtäljer om den väg, alla de folk, hvilka i dag besitta mäktiga, lyckliga riken, haft att vandra för att komma till denna magt och denna lycka. Och de, som påstå, att Finlands och Sveriges inbördes tjänster gå jemnt opp mot hvarandra, och som för den skull neka, att vi skulle hafva Sverige att tacka för något, de visa äfven, att de föga lärt af denna lärorika bok. — — —»

I sitt föredrag återkom Neiglick flera gånger till karelarnas ställning. Det är tydligt att han, som själv kände förhållandena i Gränskarelen, förskräckts över hur de gestaltats i forna tider och med fasa tänkte på att situationen kunde ha varit likartad eller ännu sämre i hela landet, om icke »den svenska erövringen» varit ett faktum.¹³

Med utgången av verksamhetsåret 1879—80 inträffade en anmärkningsvärd förändring inom Nyländska afdelningen. Freudenthal avgick från kuratorsposten. Han knöt visserligen senare ånyo förbindelser med avdelningen — dels utsågs han redan i september 1880 till hedersledamot, dels verkade han som inspektor under åren 1884—86 —, men i viss mening var det en hel epok som nu gick i graven. Freudenthal hade under sitt långa kuratel givit Nyländska afdelningen dess speciella karaktär. Till hans efterträdare utsågs Axel Lille.

I början av höstterminen 1880 invaldes Neiglick i en kommitté, som tillsatts för att insamla medel för det svenska lyceet i Kuopio. Några månader tidigare hade han under ett besök i Petersburg »opererat» med en lista för lyceet och därvid besökt bl.a. Aurora Karamsin och ministerstatssekreteraren Stjernvall-Walleen.¹⁴ Han utsågs till medlem av kommittén för de folkliga föredragen¹⁵ och fortsatte tråget sina föredragsresor. Vanligen behandlade han ämnen som var honom bekanta redan från föregående vår. I december valdes han till en av avdelningens revisorer.¹⁶ Han erhöll därjämte andra förtroendeuppdrag.

I sin egenskap av medlem av styrelsen för de folkliga föredragen utlyste Neiglick en pristävling om de bästa föredragen. Föredragskommitténs berättelse för verksamhetsåret 1880—81 var skriven av honom. Det klagades här över att intresset för föredragen ingalunda var så levande, som berättelsens vackra siffror syntes ge vid handen. Vad man hade vunnit, de många föredragen, hade inte varit ett resultat av avdelningsmedlemmarnas spontana vilja att skänka företaget sitt stöd. Man kunde, hette det, »ösa aldrig så vackra ord på nylänningarnas ädla och själförsakande ifver för ljusets spridning bland hembygdens allmoge» — faktum förblev att det fordrades en otrolig mängd tålmod och övertalningsförmåga för att engagera villiga föredragshållare i tillräckligt antal. Vilka medel man än hade

använt, hade äldre cives inte visat någon vilja att ställa sig i ledet; blott de yngsta hade bidragit med föredrag. (Under vårterminen 1881 hade Neiglick själv tagit upp nya ämnen för sina föreläsningar. Ett handlade om arbetsfördelningen i naturen, ett annat kallades »Ur Finlands historia»). — Med åren trädde de i Neiglicks berättelse påtalade missförhållandena allt tydligare i dagen. I februari 1883 beslöt avdelningen att tills vidare lägga ned de folkliga föredragen.¹⁷

Neiglick visade sig som en intresserad debattör. Han yttrade sig bl.a. i det livliga meningsutbyte, som uppstod vid ventileringen av några teser om de huvuduppgifter som tillkom den moderna, sanna människovännen. Dessa uppgifter vore att sträva efter kvinnans fullständiga emancipation, att rastlöst arbeta för krigens upphörande och att sprida de idéer, som gjorde religionsfriheten till varje individs oförytterliga rättigheter. Det är inte bekant vad Neiglick yttrade i diskussionen, men antagligt är att han ställde sig bakom teserna; andra uttalanden av honom ger vid handen att han hade tillägnat sig en allmänt frisinnad åskådning.¹⁸

Hans liberala grundsyn kom till uttryck då den viktiga frågan om finskans begagnande vid diskussioner inom avdelningen aktualiserades våren 1881. Första gången ärendet behandlades hörde Neiglick till dem som ansåg att de, vilka varken kunde eller ville tala svenska, genom någon annan, som behärskade detta språk, kunde framföra sina åsikter. Mot terminens slut tog man efter långvariga överläggningar definitivt ståndpunkt till den ömtåliga frågan. Beslutet innebar en seger för den riktning Neiglick dåmera företrädde. Det fastslogs att Nyländska afdelningens officiella språk var svenska; skulle det likväl konstateras att någon av dess medlemmar icke kunde göra sig förstådd på detta språk stod det honom fritt att yttra sig på sitt modersmål. Även mot denna kompromiss inlades reservationer, och dessa diskuterades i sin tur vid ett nytt möte.¹⁹

Diskussionen om avdelningens språk visar, tycks det mig, att man

inom den hade börjat lyssna till vad Neiglick hade att anföra. Han höll på att tillvinna sig allt större förtroende bland kamraterna. Här-om vittnar också, att han vid flera tillfällen fick i uppdrag att uttala sig i disciplinära frågor.²⁰

Neiglick vistades utomlands så gott som hela läsåret 1881—82. Ett avbrott uppstod därigenom i hans verksamhet inom Nyländska afdelningen. Genom korrespondens försökte han hålla sig underkun- nig om vad som skedde inom den. Nylänningarna å sin sida glömde inte bort den frånvarande Neiglick. De valde honom hösten 1881 till protokollist för det kommande verksamhetsåret, i hopp om att hans frånvaro inte skulle bli långvarig. Den blev det likväl: först vid höstterminens ingång 1882 tillträdde han protokollistbefattning- en — efter att förgäves ha protesterat mot valet.²¹ Hans protokoll är omsorgsfullt förda, de viktigaste diskussionerna tämligen utförligt refererade.

Länge dröjde det inte innan en fråga av stor vikt togs upp, en fråga som Neiglick själv var djupt engagerad i: avdelningens folk- bildningsarbete, de folkliga föredragen. Innan den diskussion som uppstod i korthet berörs är det skäl att erinra om ett tidigare inlägg av Neiglick i den offentliga debatten.

I Hufvudstadsbladet för den 15 mars 1881 hade signaturen I.E.W. (Isak Erik Wik) publicerat en artikel Något om vår folkbildning. Han gick här till angrepp mot det enligt hans mening intresselöst och ensidigt bedrivna folkbildningsarbetet i Österbotten och i det svenska Nyland. Han påvisade, med hänvisning till A. F. Roos i den nygrundade Wasa Tidning, att det fanns byar i det svenska Öster- botten med hundratals invånare, där inte en enda tidning eller tid- skrift lästes, där inga andra böcker än de vanliga religiösa fanns att tillgå. I Nyland var läget på många håll likartat. Blott långsamt skred man till inrättandet av folkskolor. Det hade varit de bildades skyldighet att påskynda utvecklingen, men de hade ända till de allra

senaste tiderna försummat sin uppgift. Nu hade de äntligen börjat förstå sin plikt att bidra till att den enskilde människan erhöll utbildning, medborgaren kunskaper — men detta ej blott därför att kunskap var makt.

Neiglick kände sig manad att på de nyländska studenternas vägnar tillbakavisa I.E.W:s påstående att det var »genom något slags partidels väckande» de försökte främja bildningens sak.²² Han anställde en jämförelse mellan de svenska och de finska folkliga föredragen. Han påpekade att bland de av Suomalainen Nuija förestaltade föredragen flera berörde ämnen som ur »kosmopolitisk» synpunkt var ytterst apokryfiska, t.ex. »Suomalaisuudesta», »Kansallisuusaatteen aatteesta Suomessa», »Arwidssonista». Han gjorde gällande att inte ett enda motstycke till dessa kunde påvisas bland de av nylänningarna anordnade föredragen.

»Det har aldrig kommit i fråga», fortsatte Neiglick, »att låna de svenska folkliga föredragen till verktyg för en 'väckelse'-taktik, sådan som hr I.E.W. trott sig finna hos oss, och som han verkligen skall finna på annat håll. Ty väl är det lätt att upphetsa menniskor med så oöfvad omdömesförmåga som den kunskapslösa allmogen, men ansvaret för detta sträfvande torde ock vara lika stort som förtjensten af det motsatta. Och såsom motsatsen till slikt ocker på okunnigheten betrakta vi de svenska folkliga föredragens syftemål att, i den mån detta öfverhuvud är möjligt för lösryckta framställningar af ämnen, i hvilka flertalet åhörare saknar alla förkunskaper, befordra kännedom om de vetenskapliga grundbegreppen, väcka lust för läsning, håg för ädlare värf än krogens, och att få draga sitt strå till den stora stacken, upplysningens spridning till mensklighetens alla lager. Men om detta är den antifennomani, som hr I.E.W. vädrat i de svenska folkliga föredragen, då vilja vi visserligen icke neka att vi fullkomligt dela hans mening. Ty churu ett sträfvande att genom fördomsfri behandling af språkfrågan släcka de brandfacklor, dem de flesta finska tidningar och — såsom vi nyss påpekade — äfven de finska folkliga föredragen utslunga bland vår allmoge, visserligen ej vore ur vägen, torde dock äfven detta mål uppnås på den väg, som nyländske studenter inslagit, i det de egnat sitt arbete åt upplysningen i och för sig, den kosmopolitiska upplysningen, för att tala med hr I.E.W. De ha trott sig härigenom gifva den svenska allmogen det säkraste värn mot en fiende, hvars vapenbroder heter okunnighet.»

I fortsättningen påvisade Neiglick bl.a. det absurda i en tanke, som han hade tyckt sig kunna utläsa ur I.E.W:s inlägg, nämligen den, att föredragen för den svenska allmogen skulle hållas på något annat språk än svenska. Han anknöt också till den antagonism som rådde mellan nylänningar och österbottningar med utgångspunkt från att han hos signaturen hade varnat en illa dold förtrytelse över att det i Nyland stod bättre till med folkbildningssträvandena än i Österbotten.

Sammanfattande kan sägas att Neiglick i sitt inlägg och särskilt i de citerade raderna givit offentlighet åt sina centrala idéer i fråga om folkbildningsarbetet i början av 1880-talet. Att hans synpunkter i detalj kunde vara ensidiga behöver inte påpekas, lika litet som att han förfäktade en typiskt »nyländsk» uppfattning.

På grund av den möda Neiglick lagt ned på folkbildningsarbetet är det självfallet, att han med spänning tog del av de synpunkter som framfördes inom avdelningen hösten 1882. Redan tidigare har påpekats att han inte betraktade det ur enbart idealistisk synvinkel, utan mer än väl hade klart för sig de svårigheter det ställde avdelningen inför. Civis Karl Lindström betvivlade inte den goda viljan hos avdelningen och dess enskilda medlemmar, men däremot de utsända talarnas förmåga att på ett verkligt folkligt sätt utlägga sin text. »Den utomordentliga olikheten mellan ämnen» var dessutom snarare ägnad att förvirra än att upplysa åhörarnas begrepp. Bättre hade det varit om föredragen kunnat ordnas i sammanhängande serier — praktiska hinder stod emellertid här i vägen. Under sådana förhållanden var det att föredra att lägga ned hela föredragsverksamheten, åtminstone den som bedrevs utanför Helsingfors, och i stället koncentrera sig på andra uppgifter, t.ex. utgivandet av folkskrifter. Det värsta var, underströk Neiglick i det han i huvudsak förenade sig med Lindström, att det levande intresset för föredragen var så ytterst ringa: »De äldre drogo sig undan,

emedan de fattat, att här icke mera var fråga om ett om sin verkningskraft medvetet bildningsarbete, utan att dessa föredrag fastmer urartat till ett sträfvande att med konstgjorda medel uppehålla en gammal hedrande tradition». Frågan borde diskuteras fördomsfritt och realistiskt. För sin del ansåg Neiglick att den enda möjliga räddningen låg i att hela verksamheten övertogs av den några månader tidigare grundade föreningen Svenska Folkskolans Vänner. Kurator Lille, vid denna tidpunkt sekreterare i SFV, meddelade att föreningen inte ännu hade möjlighet att befatta sig med folkliga föredrag. Han röstade för fortsatt verksamhet, men i anspråkslösare former än tidigare. Sedan några talare bestämt avrått från tanken att använda de folkliga föredragen i språkstridens tjänst, beslöt avdelningen att föredrag framdeles skulle anordnas i Helsingfors och i kommuner, vilka själva anslog medel för dem. Vid ett senare möte tillsattes en styrelse. Den mötte motigheter av olika slag i sin verksamhet. I februari följande år såg sig avdelningen, som tidigare nämnts, tvungen att nedlägga den. Då förslag hösten 1883 väcktes om återupptagande av de folkliga föredragen i Helsingfors, hörde Neiglick till den majoritet, som motsatte sig ett sådant steg.²³

I den mån hans tid medgav det ägnade sig Neiglick åt avdelningslivet även efter det han avgått från protokollistbefattningen. Nya förtroendeposter tilldelades honom. Som talare hade han gjort sig känd inom avdelningen. Hans förmåga blev ofta utnyttjad. Vid årsfesten våren 1883 höll han talet till hedersledamöterna. Vid invigningen av det nya nationshuset följande höst föll det på hans lott att höja en välgångsbägare för den frånvarande inspektor, professor Estlander. I de livliga diskussioner som fördes om programmet vid invigningen uttalade han sig upprepade gånger.²⁴

Några månader senare fyllde Estlander 50 år. Till de uppvaktande nylänningarna höll han ett litet tal, helt utan flärd och fraser.

Han talade om hur han, nyss hemkommen från de stora länderna, borde bättre än förr kunna ge uttryck åt de idéer, som besjälade den bildade världens strävanden. Han fann formeln i frigörelsen: materiell frigörelse från betryck och lidande, intellektuell frigörelse från okunnighet och moralisk frigörelse från onda böjelser. »Trösten för att hans eget lif, såsom han visserligen icke ämnat, blifvit blott en ked af fragment, trösten voro vi, unga, som skola taga arbetet upp», refererade Neiglick.²⁵

Hösten 1883 gick till stor del i tecknet av nationshusets invigning. Löpande ärenden fick emellertid inte för den skull försummas. Just under den brådaste tiden hade avdelningen att ta ställning till om den som medlem skulle antaga en tidigare vid universitetet i Petersburg inskriven student. Genom både börd och trosbekännelse hörde han hemma i Finland. Då Neiglick i ett uttalande varmt understödde ett bifall till ansökningen hänvisade han bl.a. till detta. Principiellt ansåg han att studerande vid andra universitet fritt borde äga tillträde till vårt och att avdelningen i sin mån borde understöda en sådan tanke. Icke långt senare hade nylänningarna att behandla ett annat liknande fall. I Neiglicks frånvaro beslöt den avslå studeranden vid universitetet i Petersburg Johannes Öhquists anhållan om inträde och hänvisa honom till Savolax-karelska avdelningen, där fadern varit inskriven. Beslutet gick så illa ihop med Neiglicks grundsatser att han senare lät anteckna till protokollet, att han icke deltagit däri.²⁶ — I förbigående bör nämnas, att Neiglick vid denna tid tog också praktiska initiativ av betydelse för avdelningen²⁷ och att han med intresse tog del i nylänningarnas inofficiella sammankomster, i deras »klubbar», vilka i regeln gick av stapeln efter veckomötena eller på lördagskvällarna.²⁸ »Klubbar» program och andra händelser i den akademiska världen kunde ibland väcka uppmärksamhet långt utanför kretsen av studenter.²⁹

Det är uppenbart, att befogat klander av förhållandena inom Nyländska afdelningen kunde framställas i mitten av 1880-talet. Man nödgades konstatera, att den handskrivna tidningen Nylands Dragon inte stod på någon hög nivå. Ännu betänkligare var, att en del medlemmar ansåg kamratandan i många avseenden otillfredsställande. Den som tog initiativet till en diskussion härom var V. T. Rosenqvist. Vid sammanträde den 10 februari 1885 tog han upp frågan om en eventuell delning av avdelningen. En kommitté tillsattes för att närmare utreda frågan. Medlem av den blev bl.a. Neiglick. Kommitténs utförliga betänkande, liksom den därav föranledda diskussionen, visar att man med skäl oroade sig för splittringstendenserna inom avdelningen och för en tilltagande disciplinlöshet inom den. En klyfta höll på att uppstå mellan landsortsstudenter och huvudstadsstudenter. Neiglick hörde till dem som trodde att en klyvning av avdelningen skulle lända kamratskapet till frömma. Majoriteten inom avdelningen var emellertid av annan mening. De motsättningar som nu diskuterades skulle under de följande 10—15 åren i ganska hög grad prägla verksamheten inom avdelningen. Rivaliserande fraktioner kämpade tidvis häftigt om makten. 1890-talets uppdelning i Klicken och Klunsen hade sin bakgrund i åttitalets kontroverser. Strömningar av liberal och demokratisk färg började bryta sig mot sådana av mera konservativ natur.³⁰

En annan stor fråga inom avdelningen våren 1885 var fördelningen av de lediganslagna K.D.F.-stipendierna. Neiglick återfanns denna gång bland sökandena. Han anhöll om 1 500 mk eller mera. Beredningskommittén förordade för sin del ett understöd om 1 300 mk — det var den största summa som överhuvud nämndes av den. I utlåtandet hänvisades till Neiglicks »synnerligen grundliga studier och höga begåfning som lofvat de bästa resultat af fortsatta studier». Då ärendet behandlades inför avdelningen inträffade det ovanliga att en sökandes, Neiglicks, kvalifikationer blev föremål för

ingående diskussion. Resultatet blev, att honom tilldelades ett understöd om 1 400 mk.³¹

Med stöd av stipendiet reste Neiglick sedermera utomlands. Från avdelningslivet var han borta från början av hösten 1885 till slutet av våren 1887.³²

Från och med hösten 1887 uppehöll sig Neiglick åter huvudsakligen i Helsingfors. Han var fortfarande varmt fäst vid sin gamla avdelning, och han anhöll att få återinträda som äldre medlem. Man hälsade hans återkomst med glädje. I sin egenskap av t.f. professor framträdde han nu med större auktoritet än tidigare bland studenterna.

Den viktigaste förändring som under de närmast föregående åren inträffat inom Nyländska afdelningen var den, att Freudenthal nu i sin tur avgått från inspektorsposten och efterträts av R. A. Wrede.

Omedelbart i början av höstterminen invaldes Neiglick i den s.k. diskussionskommittén, och länge dröjde det inte innan han var beredd att själv prestera ett diskussionsämne. Han ämnade taga upp frågan om »Svenskhet och demokrati». Sina viktigaste slutsatser tillkännagav han på förhand:

- »1° Demokratien är den mest framstående riktningen i vår tids samhällslif,
- 2° Kollision uppstår mellan demokratiska och nationella intressen i vårt land. En konsekvent demokratisk politik är under sådana förhållanden utförbar,
- 3° En modifierad demokratisk politik är icke dess mindre en uppgift äfven för Finlands svenska parti.»

Vid diskussionen motiverade inledaren närmare sina synpunkter. Han kastade först en blick på de internationella förutsättningarna för en demokratisk politik i Finland.

Samtiden var vittne till en stark demokratisk strömning, sade han. Jordmånen för demokratien hade aldrig varit så tacksam som nu. De andliga såväl som de materiella kommunikationerna hade vunnit en »enorm fulländning». Konkurrens-

sen hade blivit allt friare. Både i politiskt och ekonomiskt avseende hade ståndsprivilegierna försvagats. Demokratin verkade befordrande på upplysningen och på den ekonomiska företagsamheten. Den var avgjort fredsvänlig, den respekterade de enskilda nationernas rätt. Det var att befara, att den skulle leda till en genomgångsperiod av massvälde och dumhetsstyran, men i samhällets organiska utveckling såg Neiglick en garanti för att ett sundare tillstånd skulle följa på omvandlingsprocessens första, mera kaotiska skede. »Framtidens aristokrati måste rimligtvis bli förmågornas, i st. f. såsom hittills de ärftliga privilegiernas aristokrati.»

I vårt land hade den demokratiska riktningen hamnat i kollision med nationalitetsintressena. Dessa sistnämnda utgjorde inte en mask för klassintressen, såsom bl. a. hade gjorts gällande från liberalt håll i polemik mot det svenska partiet. Ett sådant påstående var endast abstrakt kammarteori. Det stod i strid med »det historiska faktum» att ingen nation frivilligt offrat sin nationella självständighet och dess uttryck, språket. Språket hade alltid varit den djupaste och mäktigaste naturlagen i folkens historia; till och med de politiska intressena hade trätt tillbaka om konflikter uppstått med de språkliga. I ett tvåspråkigt land som Finland måste de språkliga synpunkterna, icke de vedertaget politiska, träda i förgrunden. Härav fick också det svenska partiets hållning sin karaktär, och då svenskan var minoritetens språk blev en konsekvent demokratisk politik omöjlig för partiet.

Det finska partiets påstådda rent demokratiska politik var högst diskutabel, fortsatte Neiglick. Språket gick de facto främst också för det. Framför allt uppehöll han sig vid bondeståndets hållning. Han ansåg att det fennomanska partiet redan nu i alla av språket oberoende frågor förde en avgjort konservativ politik; »frisinet fins på vår sida», sade han och exemplifierade sin deklamation med en hänvisning till att reformer som i andra länder stod på demokraternas program, i Finland stod på det svenska partiets. Detta hade en särskild anledning att slå vakt om dessa reformer, därför att partiets ställning till det demokratiska huvudspörsmålet, rösträttens utvidgande, nödtvunget måste vara konservativ.

Det var, hävdade Neiglick, nödvändigt för det svenska partiet att företräda en kompromisslinje, där både svenskhet och demokrati fick rum. Denna »blandade politik» var lika fosterländsk som den var dikterad av ett tvång. Partiet hade en mission i att söka anslutning till den ena av de två mäktiga kulturer, som Finland omgavs av, den germanska. Det måste så göra för att skapa en motvikt till den slaviska kulturen. Det måste göra det också för att öka möjligheterna att bevara det egna språket.

I huvudsak synes man inom avdelningen ha godtagit Neiglicks resonemang. De nyländska ungdomarna bekände sig tydligen över lag till liberalare betraktelsesätt än majoriteten av de ledande inom

det svenska partiet. Edv. Öhrnberg ville starkare än Neiglick betona att det var de äldre demokratiska principerna, vissa ledande liberala principer, som det svenska partiet borde förverkliga. Den moderna demokratin ansåg han vara förkastlig, då den representerades av socialismen och närstående riktningar. Mot demokrati i den mening ordet i allmänhet fattades talade också inspektor Wrede. »Med demokrati såsom förande massorna till väldet, kunde vårt parti ej hafva någon gemenskap», hävdade han. Partiet kunde ej heller utan vidare upptaga de liberala idéerna på sitt program, emedan dess främsta uppgift låg i att utgöra ett nationellt parti, inom vilket många olika riktningar fanns representerade. Däremot var det på sin plats att partiets ledare hyllade frisinnade tänkesätt; härigenom kunde det i praktiken gå i spetsen för framåtskridandet.³³ Om diskussionen kring »Svenskhet och demokrati» kan sammanfattande sägas, att de närvarande nylänningarna som en man ställde sig bakom det svenska partiet (och i allt väsentligt Nya Pressens program) i den mån det var fråga om partiets nationella målsättning. Detta parti hade att i främsta rummet ta hänsyn till nationella och språkliga intressen. Därjämte borde det skänka demokratiska och liberala grundsatser sitt stöd, såvitt dessa inte innebar någon fara för främjandet av huvuduppgiften. Neiglicks inledning kan sägas ha haft sin tyngdpunkt något till vänster om den uppfattning som kom fram vid den allmänna diskussionen. En förespråkare för nya idéer som han i flera avseenden var, hade han i fråga om de demokratiska grundsatserna tidigare än flertalet börjat inse vidden av deras betydelse, också om han inte alltid hade ögonen öppna för de stötestenar som låg i vägen för tillämpningen.

Hösten 1887 var inom Nyländska afdelningen rik på diskussioner. Vid sidan av den nyss berörda hade också en annan anknytning till de aktuella nationalitetspolitiska frågorna. Man bytte åsikter om orden 'finländsk' och 'finsk' och om andra med dem jämförbara uttryck. I

likhet med majoriteten inom avdelningen fällde Neiglick en lans för benämningen '(svenske) finländare'.³⁴ I övrigt rörde diskussionerna företrädesvis praktiska frågor. Neiglick uttalade hårda ord om disciplinlösheten inom avdelningen,³⁵ och han propagerade för att ett system med manuduktörer, d.ä. handledare för enskilda studenter, måtte införas inom den.³⁶

Under förra hälften av 1880-talet var, har det sagts, Nyländska afdelningen sammansatt av rätt olikartade element. Ett ungdomligt och entusiastiskt medvetande om att representera en ny tidsriktning gjorde sig gällande. Skulle gamla skrankor sprängas, skulle man bryta sig nya fåror, då framstod Neiglick som en av förgrundsgestalterna. Redan nu bragte han fläktar från Europa »i den gängse fosterländska begränsningen» inom avdelningslivet.³⁷

*

Mot slutet av sin första studenttermin anslöt sig Hjalmar Neiglick, i november 1879, till den någon vecka tidigare ånyo aktiverade Estetiska föreningen.³⁸ Denna hade under en tidigare period, från 1868 till mitten av 1870-talet, verkat under ordförandeskap av C. G. Estlander; han mottog nu kallelse till samma befattning som tidigare. Han visade intresse för föreningen, men initiativtagare till dess återupplivande var och den drivande kraften blev Valfrid Vasenius. Denne hade nyss disputerat, på en avhandling om Ibsens dramer, och han var angelägen om att upprätthålla förbindelser med litterärt intresserade yngre studenter. Valet av diskussionsämnen inom Estetiska föreningen — till sin karaktär en studentförening — synes till stor del ha dikterats av honom, och hans uttalanden i diskussionerna — föreningens huvudsakliga verksamhet bestod av diskussioner rörande nyare och till en del äldre litteratur — förefaller att ofta ha blivit vägledande för de yngres uppfattning. Neiglick hörde till den första uppsättningen medlemmar, om man bortser från dem som var med om att ånyo konstituera föreningen. Dessa sistnämnda var utom

Vasenius Werner Söderhjelm, Albin Lönnbeck, Anders Allardt, R. F. von Willebrand och J. J. Tikkanen. Småningom anslöt sig till föreningen flera av Neiglicks kamrater från nationslivet, från andra sammanslutningar och från det privata umgänget.

Verksamheten inom Estetiska föreningen skänkte många av dess medlemmar nya litterära impulser. Särskilt omhuldades den riks-svenska och den finlandssvenska skönlitteraturen. Därjämte uppmärksammades de ledande norska författarna — diskussionerna kring deras böcker, speciellt Ibsens, var ofta livliga — samt, mera sällan, franska, tyska, engelska, danska och finska arbeten. Ibland fördes samtalet in på olika estetiska system. Både äldre sådana, F. Th. Vischers framom andra, och moderna dryftades inom föreningen. Många av de diskuterade böckerna gav anledning till jämförelser mellan en äldre estetiks teorier och den inbrytande realismens. Georg Brandes' namn hörde till dem som upprepat nämndes i debatten. Såvitt man av de bevarade protokollen kan sluta var en relativt konservativ uppfattning förhärskande inom kretsen, också om ord av sympati kunde fällas om den nya litteraturens sociala tankar och sanningsskrav. Mera sällan hände det, att uttalanden gjordes som direkt hade tagit parti för den egentliga naturalismen.

Var Vasenius något av en auktoritet för de yngre, var Estlander det i än högre grad. Det krävdes också mod för att våga anmäla en uppfattning som avvek från hans. Först de studenter som hunnit längre i sina studier eller blivit graduerade kunde komma Estlander personligen närmare. I Estetiska föreningens sammanträden deltog han endast sporadiskt. Han synes ha bidragit till att hos medlemmarna väcka sinnet för historiska och aktuella strömningar i internationell, europeisk kultur och litteratur, han riktade deras uppmärksamhet mot det nödvändiga i att litteraturens studium präglades av mångsidighet och samtidigt av ett visst mått av frisinne.

I diskussionerna uttalade sig Neiglick ganska ofta. Tre gånger

inledde han dem. Gånge Rolf (V. K. E. Wichmann) visade i sin diktsamling På fria banor att han ägde ett öppet sinne för allt skönt. Han besatt den verklige diktarens välde över språket: den svenska litteraturen kunde ha gott hopp om honom. I dikterna med fornordiskt ämne utvecklades, sade Neiglick enligt protokollet, »på ett kraftigt sätt motsatsen emellan vår tids tillplattade, småaktiga karakterer och en gången tids mera helgjutna, storslagna naturer». Med sin bok Garman & Worse hade Alexander Kielland presterat något nytt inom romanlitteraturen. Alla traditionella former hade åsidosatts. Med små medel hade Kielland nått stora verkningar. Han hörde till de författare de unga i det begynnande 1880-talets Finland livligast intresserade sig för, något som framgår bl.a. av Estetiska föreningens protokoll. Det slag av realism han representerade undgick dock inte kritik. I diskussionen om ett av hans arbeten uttalade sig Estlander och Waldemar Ruin om det motbudande i att behandla obehagliga och stötande ämnen — det var något som en författare med Kiellands kvalifikationer hade kunnat bespara sig, menade de.

I februari 1883 inledde Neiglick diskussionen om Alphonse Dau-
dets L'Evangeliste. Då nyare franska författares arbeten tidigare varit uppe hade samtalet ofta förts över till principiella frågor, till frågor om naturalismens metod och berättigande o.s.v. — så var fallet t.ex. då Zola (och Taine) diskuterades —, men denna gång uppehöll man sig huvudsakligen vid författarens avsikt med sin roman.

För Neiglick hade Estetiska föreningen betydelse icke blott som en samlingsplats för berikande litterär diskussion. Uppenbarligen knöt han här nya personliga kontakter med sådana jämnåriga som inte tillhörde Nyländska afdelningen. Av allt att döma var det här han först råkade Werner Söderhjelm; vänskap mellan dem uppstod snart, de bevistade redan våren 1880 tillsammans Vasenius' universitets- o.a. föreläsningar och med åren fick de ömsesidigt allt större utbyte av sitt umgänge.

Ur Estetiska föreningens led trädde några av dem fram, som under åttitalet skulle föra en modern litteraturs talan. Ännu kring 1880 låg de vittra intressena i allmänhet i dvala hos oss. Runebergs och Topelius' diktning lockade inte ungdomen så som den hade lockat en äldre generation. Av inhemska författare — vare sig svensk- eller finskspråkiga — publicerades vid denna tid sällan märkligare alster. Kännedomen om den utländska litteraturen var jämförelsevis ringa. Nordiska och franska författare av den moderna skolan hade i viss utsträckning lästs, men först något år senare ryckte den nya samtidslitteraturen på allvar in i den finländska publikens medvetande.

Denna omvälvning upplevde Neiglick under sina tidigare studentår, först som enbart passiv, men mycket receptiv mottagare, snart också som en av dem som aktivt medverkade till att sprida de nya strömningarna.

*

Under något av 1880-talets första år sammanslöt sig ett antal unga, litterärt intresserade huvudsakligen nyländska studenter till en liten poetisk förening, kallad ABC.³⁹ Initiativtagare torde ha varit Axel Berndtson. Föreningen upplöstes emellertid tämligen snart, då en ny sammanslutning bildades på bredare bas. Båda dessa föreningar hade en intimare karaktär än Estetiska föreningen och var i högre grad uppbyggda på ideell frändskap och på vänskap de enskilda medlemmarna emellan.

Om Neiglick räknades till den innersta kretsen av ABC:s medlemmar är osäkert; han befann sig utomlands under en del av den tid föreningen var mest aktiv, hösten 1881 och våren 1882. Enligt Tavaststjerna — även han tillhörde kretsen — representerade medlemmarna i föreningen »det svenska Finlands litterära ungdomshopp». Produktiva och kritiska element blandades om varandra.

Det väsentliga av vad man känner till om Verdandi, ABC:s efter-

följare, har tidigare redovisats i olika sammanhang. Neiglick hörde till föreningen, men inte till dess mest aktiva medlemmar. Utrikesresor begränsade hans verksamhet också här. Det enda alster av hans penna som återfinns i de fem av kretsen utgivna häftena är förordet till det sista, vari av förekommen anledning deklarerades, att föreningen som sådan icke ställt upp något program med avseende å de frågor som behandlats eller skulle komma att behandlas i serien. Varje författare svarade sålunda helt självständigt för de alster han offentliggjorde. Förordet till det första häftet gav en något annan uppfattning om redigeringsprinciperna: där antyddes en gemensam redigering från kretsens sida.

Den ledande inom Verdandi var Ernst Lagus. Han kunde förefalla dem som inte sympatiserade med honom beskäftig, men å andra sidan kan det inte förnekas att han lyckades sporra sina meningsfränder till nya tag, både då det gällde arbete inom Nyländska afdelningen och då det gällde arbete för svenskheten och för litterära strävanden. Hans ord om Verdandi har upprepat citerats: föreningen ville göra sig till tolk för den politiska frisinthet, som begynte vakna hos de unga, men främst var den en litterär förening, »vars program kan koncentreras i orden: höjande av den svenska litteraturen i Finland».

Bidragen i publikationen Verdandi var dels skönlitterära, dels behandlade de aktuella spörsmål på kulturlivets olika områden, inte minst sådana av nationalitetspolitisk karaktär. Uppsatser av Ivar A. Heikel och Lagus intar här främsta rummet. Religiösa frågor togs också upp. Gånge Rolf prisade Voltaire. Prästerskapets och de troendes ofördragsamhet angreps, bl.a. av Mikael Lybeck i novellen Kvävd. I uppsatsen Några tidens frågor (1885) uttryckte Lagus sin tillfredsställelse över att de religiösa och kyrkliga spörsmålen äntligen hade blivit föremål för offentlig debatt. Själv ställde han sig avvisande till vad han kallade »prästaväldet med dess okunniga, ljusfientliga tartufferi». Han deklarerade sin fasta tro på att sanningen skulle

segra — och vad han då hade i tankarna var en sanning, som ägde många drag gemensamma med 1700-talets upplysning. I samma, för kändedomen om dåtida opinioner viktiga artikel, hävdade Lagus med eftertryck att Finland måste närma sig det övriga Europa om det ville leva ett självständigt liv. »De stora, de allmänt mänskliga frågorna måste träda framom de små. Frihet må vara vår lösen, framåtskridande vårt mål, den europeiska civilisationens kungsväg den bana, som vi träget beträda». Flera avsnitt av uppsatsen var skrivna i en anda som leder tanken icke blott till Lagus, utan även till Neiglicks idéer.

Verdandi företrädde på ett representativt sätt de ideal — och den skepticism — som var karakteristisk för det begynnande årtitalets svenska studentungdom.

Hösten 1883 diskuterade Lagus i ett brev till Gånge Rolf den aktuella litterära situationen på svenskt håll. Han konstaterade att det gick trögt med Verdandi. Poesi fanns, men att få uppsatser med fackvetenskapligt innehåll ställde sig svårare. Av bidragen i det snart utkommande andra häftet väntade han särskilt mycket av dem Tavaststjerna hade utlovat. En annan publikation, av annan art, som Lagus visade ett varmt intresse var Finsk Tidskrift. Han beklagade att det egna partiet inte alltid förstod hur oändligt betydelsefull den var för de svensksinnade. Andra aktuella litterära händelser var att en ny volym av nylänningarnas album snart skulle utkomma, liksom första bandet i serien Nyland. Allt detta var glädjande. Men den litterära aktiviteten på svenskt håll borde ytterligare ökas. Litteraturen borde vara de svensksinnades ögonsten. Fruktan för kritik och misstroende till den egna förmågan fick inte slå ned modet. Alla nya initiativ hälsades välkomna av Lagus, som var rädd att fennomanerna skulle få för stort försprång — *de* saknade förvisso inte självförtroende, de hade det kanske rent av »mer än tillbörligt», ansåg han.

Också om Neiglick inte mycket aktivt deltog i Verdandis verksamhet, tillägnade han sig många av de tankegångar som karakteriserade kretsen och medverkade i sin mån att hålla dem vid liv.

•

Studentkåren vid Helsingfors universitet återfick med ingången av år 1880 sina rättigheter som enhetlig korporation. Från första början kom kårens verksamhet att präglas av skarpa motsättningar mellan dess finsksinnade och dess svensksinnade medlemmar.⁴⁰ Med »svenskarna» samarbetade i vissa frågor till en början den rätt talrika grupp studenter, som räknade sig till de liberala. Ett samgående dem emellan visade sig emellertid snart skäligen ofruktbart; de ofta ultrasvekomanska åsikterna kunde inte gillas av liberalerna, lika litet som »vikingarna» med blida ögon såg den enligt deras mening lama och föga svensksinnade politik liberalerna förfäktade. En brytning blev därför ofrånkomlig; den tedde sig alltigenom konsekvent sedan det liberala partiets program offentliggjorts senhösten 1880.

Innan detta hade skett hade en särskild sammanslutning av studentkårens icke-fennomanska medlemmar konstituerat sig. Den gick i det allmänna medvetandet under »det absolut intetsägande och ynkliga annonsnamnet» XYZ.⁴¹ På grund av meningsskiljaktigheter mellan de liberala och de »rent» svensksinnade inom XYZ bröt de senare hösten 1880 ut sig till en särskild fraktion, kallad Studentgillet.⁴² Man önskade härigenom bl.a. skapa en motvikt till fennomannernas Suomalainen Nuija. I den andra paragrafen av gillet stadgar preciserades föreningens syftemål:

»Denna förening har närmast till ändamål att inom studentkåren verka för den af fäderne ärfda kulturens framgång och utveckling; samt att, såvidt i föreningens förmåga står, i fosterlandet i alt vidare kretsar utbreda aktning och intresse för denna kultur. Detta bör företrädesvis uppnås:

1°) genom att vid föreningen fästa så många studenter som möjligt af *fast och beslutsam hållning* gentemot de fennomanska bemödandena att undertrycka det svenska språket och den svenska kulturen i Finland;

2°) genom att kraftigt understödja hvarje upprop om bistånd mot de fennomanska agitationerna äfven i landsorten och genom att oförtrutet underlätta hvarje i den svenska kulturens intresse pågående arbete, såsom för skolor, tidningar, folkeliga föredrag m.m.

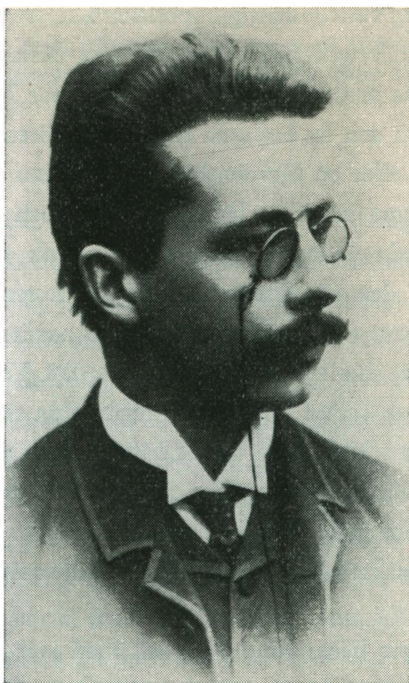
— — — —>

Av Studentgilletts matrikel framgår inte om Neiglick deltog i det konstituerande mötet, men klart är att han hörde till de medlemmar som tidigt anslöt sig till föreningen.⁴³ Till flertalet av de samfällda svenska aktioner som under de första åren av 1880-talet igångsattes inom ramen för studentkårens verksamhet togs initiativet inom Studentgillet (eller i andra fall inom XYZ). Enligt en anteckning från mars 1883 tillhörde då 165 studenter gillet.⁴⁴

Ett stort antal av de ärenden studentkåren hade att behandla inbjöd direkt till argumentering i språkpolitisk anda. Också då till synes neutrala spörsmål var före, blossade striden lätt upp. Till de mindre neutrala hörde ovedersägligen det som gällde festprogrammet vid studenthusets 10-årsfest 1880 och de som rörde festligheter för universitetslärare och andra framträdande personer i det offentliga livet. Händelserna i november 1880, då den fennomanska majoriteten inom studentkårens festutskott genomdrev ett beslut om att Vårt land inte skulle sjungas på svenska — detta resulterade i att nationalsången inte alls sjöngs vid den officiella festen, utan blott spelades — medverkade till att Neiglick allt fastare slöt sig till den svekomanska minoriteten. Han inträdde i kommittén för den fest, vilken anordnades som protest mot den officiella två dagar tidigare.⁴⁵ Det var uppenbarligen främst med tanke på vad som inträffade kring månadsskiftet november—december som Neiglick en tid senare talade om hur mycket »gurgel» studentkårens verksamhet i språkpolitiskt avseende uppfyllts av.⁴⁶ Han tänkte troligen även på några andra händelser av mindre bärvidd, som berört också honom. Kårmajoritetens beslut våren 1881 att anordna en fest för J. V. Snellman

på hans 75-årsdag vållade häftig opposition i de svensksinnades läger. Till dem som undertecknade en protest mot beslutet hörde en stor mängd nyländska studenter, bland dem Hjalmar Neiglick.⁴⁷ Skulle fester sådana som den nu beslutna firas borde föremålet för dem vara en Runeberg eller en Nordenskiöld — då dessa hyllats hade »en enhällig entusiasm» ställt sig bakom besluten och festligheterna sålunda uppfyllt sitt ändamål: »att vara en tolk för studentkårens känslor, hvilket den för Snellman beslutna festen aldrig kommer att blifva». — Detta var inte den enda gången partierna stod i harnesk mot varandra, då hyllningar var aktuella. Då Yrjö Koskinen utnämnts till senator (och i följd därav avgått från sin professur) uppstod en liknande schism, som kunde lösas endast genom majoritetsbeslut med åtföljande protest från minoritetens sida. Också denna gång var Neiglick med bland reservanterna. Det var inte läraren fennomanerna önskade hylla, utan partichefen, ansåg man på svenskt håll.⁴⁸

En fråga, i vars behandling Neiglick med iver grep in, var den våren 1881 aktualiserade om inbjudan till ett nordiskt studentmöte i Helsingfors midsommartiden 1882. Vid ett kårmöte sent på våren 1881 hade de svensksinnade lyckats genomtrumfa ett beslut i positiv riktning. Om tillvägagångssättet vid det beslutande mötet uppstod sedermera en tidningspolemik; i den uttalade sig Neiglick. Han, liksom hans motståndare, yttrade sig om både principer och detaljer. Han underströk att det var osäkert om kårens beslut skulle vinna höga vederbörandes stadfästelse — i själva verket kom mötet aldrig till stånd — och han betonade att om den önskan att hälsa de nordiska bröderna som gäster, vilken genom förslaget givit sig tillkänna och hos alla beslutande varit fullt uppriktig, likväl skulle stranda mot hinder från högsta ort, så hade i varje fall studentkåren gjort vad den kunnat »för att komma från den pinsamma belägenhet, hvori den, ständigt njutande men aldrig utöfvande gästvänskap, hittills befunden

Hjalmar Neiglick var alltid elegant, alltid ytterst modern i sin klädsel. Han var en av de första — kanske den allra första — som i Helsingfors nyttjade uppstående kragar med nervikta snibbar. Han klädde sig gärna i en kort blå engelsk cheviotrock — också det något för tiden avancerat. — Annie Furuhjelm talar i sina minnen *Den stigande oron*, s. 106 f, om hur vacker Neiglick var »med den fina profilen, de välskurna läpparna och de bländvita tänderna».

Finlands Nationalmuseum

nit sig».⁴⁹ Neiglicks ståndpunkt i denna fråga vittnade om konsekvens: alltsedan skoltiden hade han med iver förfäktat de nordiska förbindelsernas betydelse för kulturlivet i Finland.

Trots sina stundom rätt radikala svekomanska ställningstaganden förefaller det som om Neiglick redan under 1880-talets första hälft hade tillvunnit sig aktning också i motståndarnas läger. Han lade

sig vinn om att icke söka strid för stridens egen skull. Han accepterade den som något nödvändigt, då enligt hans uppfattning vitala svenska intressen syntes stå på spel, men han utgick från att varje fråga såvitt möjligt skulle bedömas för sig utan att förutfattade meningar onödigtvis finge göra sig gällande. Han anlade i högre grad än flertalet en ideell syn på språkfrågan. Neiglick hade större förutsättningar än andra nylänningar att förstå också motpartens resonemang. Härtill bidrog hans internationella orientering, som skänkte honom möjlighet att bedöma kontroverserna i hemlandet i ett vidare perspektiv; härtill bidrog utan tvivel även den kännedom han i Karelen förvärvat om finskt språk och finskt kynne. Trots allt detta kunde Neiglicks temperament då och då ta överhanden och han kunde då låta oöverlagda uttalanden undfalla sig. Under de första studentåren var det omöjligt för honom att inte känna sig exalterad, då språkfrågan kom på tal, konstaterade han själv.⁵⁰ Och språkfrågan präglade studentlivet mer än något annat.

I Schweiz och Frankrike 1881—1882

Oändligt litet hade man — — — känt till Frankrike hos oss», fann sig Werner Söderhjelm föranlåten att konstatera, då han i sin bok *Läroår i främmande länder* berörde kulturförbindelserna mellan Finland och Frankrike före 1880-talet. Under gustavianska tiden hade visserligen den litterära kulturen och det högre sällskapslivet behärskats av fransk smak, och under 1800-talets tidigare årtionden hade franskan varit det utländska språk, på vilket diplomater och aristokrater företrädesvis rört sig. Men till de akademiska och vetenskapliga kretsarna hade intresset för franskan och Frankrike icke i högre grad sträckt sig. Fredrik Cygnaeus var en av de relativt få som vid seklets mitt vistades en längre tid i Frankrike, W. Nylander en annan. Något senare sökte sig ytterligare några forskare dit, t.ex. historikern J. G. Frosterus och matematikern L. L. Lindelöf.

Universitetet i Helsingfors var under 1800-talet i allt väsentligt orienterat mot Tyskland — om man då bortser från de förbindelser som upprätthölls med de närmare liggande nordiska högskolorna. Det vetenskapliga livet i Finland präglades under större delen av 1800-talet i huvudsak av de impulser man erhölet från tyska universitet. Att resa till Frankrike hade varit som att störta sig in i ett fantastiskt äventyr, säger Söderhjelm — så litet visste man om livet och studieförhållandena där. »Den borgerliga uppfattningen utmålade Paris som en häkkittel av lättsinniga nöjen, i vars svall knappast någon kunde värja sig från att kastas.» Obekanskapen med språk-

ket medverkade till att föreställningarna om Frankrike var och länge förblev diffusa. Men man kunde också spåra en beundran på avstånd — det obekanta fångslade och lockade. Då kriget 1870 bröt ut var man på många håll spontant franskvänlig. I detta partitagande för Frankrike såg Söderhjelm ett uttryck för finländskt rättsmedvetande. Det hade hållits vaket, säger han, av landets ställning till Ryssland och livats av den liberala strömning, som sedan 1860-talets början blev en så viktig faktor i finländskt samhällsliv.¹

Vid sidan av konstnärer med Albert Edelfelt, Walter Runeberg, Ville Vallgren och Gunnar Berndtson i spetsen var det uppenbarligen C. G. Estlander som på 1870-talet lyckades vända den vetenskapligt och allmänkulturellt orienterade finländska publikens intresse till vidare fält än blott det tyska. Naturvetare och medicinare började söka sig till Frankrike.² Under åren som närmast följde växte antalet finländska Paris-resenärer märkbart. Härmed var isen bruten: Frankrike blev under 1880-talet ett land som särskilt den yngre generationen icke blott flyktigt besökte, utan ständigt återvände till för att hämta ny inspiration, vetenskaplig eller konstnärlig. I dagspressen började man allt oftare se korrespondenser från Frankrike och notiser om franska förhållanden.

En av dem, för vilka det andliga klimatet i Frankrike fick avgörande betydelse, var Hjalmar Neiglick. Frankrike blev för honom ett föregångsland. Själv insöp han med mottagligt sinne atmosfären där; efter förmåga förmedlade han sina intryck till andra.

I slutet av september 1881 anträdde Hjalmar Neiglick sin andra utrikesresa.³ Planerna syftade denna gång långt. Han ville vinna färdighet att behandla det franska språket, han ville fördjupa sig i fransk litteratur och lära känna franskt kulturliv överhuvudtaget.

Det har hävdats att Neiglick genom sin lärare Gabriel Biaudet redan under skoltiden fattade intresse för franskt språk och fransk kultur,⁴ något som emellertid knappast kan äga sin riktighet, eme-

dan Neiglick icke alls eller på sin höjd under det sista gymnasieåret läste franska i skolan. Det troliga är att Biaudet under Neiglicks andra studentår, i sin egenskap av universitetslektor i franska, gjorde honom, som det har sagts, »medveten om den franska kulturens betydelse och det franska språkets skönhet», att det med andra ord var först nu Biaudet uppmuntrade Neiglick att genom en resa förkovra sina kunskaper på ort och ställe. Uteslutet är icke att Neiglick i sitt val av mål för resan påverkades också av andra rådgivare, t.ex. Estlander, vars kursfordringar upptog närmare kännedom om alternativt tysk, fransk och engelsk litteratur. En av Neiglicks nära vänner som tidigare studerat i Frankrike var M. W. af Schultén. Under läsåret 1878—79 hade han inhämtat många väckande impulser där, och framdeles stod de franska kirurgerna i flera avseenden som förebilder för honom.⁵

Neiglick upprätthöll även senare under 1880-talet kontakten med Biaudet, som både direkt och indirekt påverkat hans utveckling; redan innan Neiglick besökt Frankrike kände han starka franska sympatier. När han i ett brev berättade om sin första resa genom Heidelberg hänvisade han till dem, men tillade att han ändå varit nära att bli »fransos-hatare», då han såg hur fransmännen skövlut slottet vid Heidelberg. — Gabriel Biaudet ägde en omfattande bildning. Hans allmänna hållning präglades av frisinne och vidsynthet. Till Finland hade han flyttat i början av 1870-talet efter studier i bl.a. Lausanne och Paris. Han hade varit bekant med Sainte-Beuve. Efter hans död 1898 skrev Werner Söderhjelm i en nekrolog:

»Måhända kommer dock hans minne att leva längst bland dem som stått honom nära i personlig bekantskap. Hans sällsynt skarpa intelligens, hans välvilja och godhet, som aldrig tröttnade, hans djupa och självständiga sätt att tänka, hans väsen, präglad av fulländad finhet och takt — alla dessa egenskaper inbragte honom sympatier sådana det är blott få unnat att vinna. Till sitt innersta hjärta, liksom till vanor och åskådningssätt förblev han sitt liv igenom fransman, och det kunde hända att han stundom med lätt ironi, men alltid behagligt och artigt,

talade om någonting, som syntes honom besynnerligt hos oss. Men han var med mycket starka band fäst vid sitt nya fädernesland, han visste, trots sin överdrivna blygsamhet och anspråkslöshet, att han var nära nog ousbärlig här och att han här hade tillgivna vänner.»⁶

Neiglick reste via Hamburg och Heidelberg till Schweiz. Resan bjöd på många oväntade upplevelser, några av dem allt annat än uppmuntrande för den som inte tidigare rört sig på kontinenten.⁷ Slutligen nådde han dock sitt mål, Bex i närheten av Genève sjön i västligaste Schweiz. Där skulle han tillbringa de närmaste månaderna. Det var en liten stad med förtjusande läge. Där fanns magnifika promenader. Där kunde man njuta av kastanjernas skugga vid Rhenflodens strand i den bördiga, gröna dalen. Neiglick tog in i en billig pension. För tillfället bodde där personer av »alla åldrar, kön och nationaliteter».⁸

Neiglick hade medfört rekommendationer av Gabriel Biaudet till dennes bror, som bodde i Bex. Resenären från Finland kom genast på god fot med Abel Biaudet. Som student hade denne bedrivit teologiska studier vid den protestantiska fakulteten i Reims. Han avlade sin examen, men vägrade att låta prästviga sig. I stället fortsatte han med humanistiska studier vid Sorbonne. Senare sökte han sig till Lausanne, där han blev rektor för ett klassiskt gymnasium. »Han är något yngre och gladare än hans broder, men lika intelligent och behaglig (vackrare än han också). Jag tror att jag skall få honom att tacka för mycken trefnad», skrev Neiglick redan en av de första dagarna i Bex. Förmodandena besannades. Han trivdes förträffligt med hela familjen. Efter ett par veckor inbjöds han att bosätta sig hos Biaudets. I pensionen hade han haft det bra, men få tillfällen att öva upp sin franska. Hos Biaudets mottogs han som en gammal vän, och man talade enbart franska. Snart redde han sig väl i lättare samtal och började t.o.m. skriva brev på franska. Både här och senare i Paris tog han regelbundet lektioner i språket. Tillsammans

med sin nyförvärvade vän skördade Neiglick vin. Efter druvorna följde kastanjerna i turen. Naturen tedde sig magnifik i sin granna höstskrud. Till omväxling företog Hjalmar några resor i grannskapet, till Vevey och Montreux, som bjöd på storslagna omgivningar.⁹

Levnadsordningen i Bex var ytterst regelbunden. »Jag är frisk som en nötkärna», rapporterade Hjalmar till fastern i Helsingfors. Bergsluften gjorde säkert sitt till. Han åt som en varg. Trots långa promenader och trägna studier kände han sig aldrig trött. »Jag njuter eller rättare, jag fråssar af den härligaste natur och gör mitt bästa för att blifva så fransk som möjligt».

Kring månadsskiftet november—december började Neiglick med förväntningar se fram emot den planerade vistelsen i Paris. Han skulle få tala franska i Frankrikes huvudstad! Där hoppades han genom finländska konstnärers förmedling få kontakter med »infödingarna». Han hoppades kunna stanna länge i Paris. Det enda verkliga problemet utgjorde några omständigheter inom den närmaste släktkretsen. Vi återkommer till dem.¹⁰

Den 20 december 1881 anlände Hjalmar till Paris. Staden syntes honom förtvivlat stor. Vid dess sida krympte Petersburg till en småstad. De första intrycken var fullkomligt »förvirrade». Han började med att göra sig bekant med stadens yttre konturer. Dagarna tillbragte han på omnibusstaken. Kvällarnas teaterbesök inleddes omedelbart. Under dem kunde han förena en förträfflig språkövning med njutningen av ett mästerligt spel. Snart började han också gå på föreläsningar. Någon lustresa skulle vistelsen i Paris inte bli, utan den skulle ägnas allvarligt arbete.

Den pension Neiglick ursprungligen flyttat in i visade sig inte i alla avseenden motsvara förväntningarna; när den kontrakterade månaden var till ända beslöt han att hyra in sig hos en privat familj. Av sitt umgänge med den fick han både trevnad och nytta. I andra sammanhang hade han inte lika god tur i sitt letande efter talföra

fransmän. För det mesta var de mera otillgängliga än han hade förmodat. I samband med föreläsningarna var det omöjligt att göra bekantskaper. De besöktes nästan lika mycket av utomstående som av studenter, och åhörarna växlade ständigt, från gång till gång. Föreläsningarna skilde sig mycket från dem i Helsingfors. Nästan alla professorer var värtalare. De bemödade sig mera om att göra sina föreläsningar underhållande och pikanta än om att ge dem ett vetenskapligt innehåll. Därför var auditorierna också fulla av damer. Vad Neiglick grundade sin uppfattning på, var föreläsningar i litteraturhistoriska och filosofiska ämnen; det var främst dem han åhörde, i medeltal två varje dag. Personligen ville han inte göra gravare anmärkningar mot framställningssättet: det vackra, lättfattliga språket betydde för honom i detta skede mer än djupsinniga, vetenskapliga utläggningar.¹¹

Av bevarade dokument framgår inte i detalj vilka föreläsningar Neiglick bevistade. Hans allmänna karakteristik av dem låter förmoda att han företrädesvis tog del av undervisningen vid Collège de France. Om den hade han på förhand kunnat erhålla uppgifter bl.a. av sin vän Hugo af Schultén, som några år tidigare för studier vistats i Frankrike. Schultén hade också i Finsk Tidskrift 1880 för en större allmänhet presenterat den högre vetenskapliga undervisningen i Paris.¹²

Under sin vistelse i Paris tog Neiglick förbindelse med ledande franska kulturpersonligheter. Främst bland dem stod Ernest Renan. Han höll i mars i Sorbonne ett föredrag om vad en nation var. Föredraget var i flera avseenden polemiskt i förhållande till gängse teorier rörande begreppet nation. Neiglick anhöll av Renan att få översätta det till svenska. Hans översättning utkom senare under år 1882 i Helsingfors som en separat skrift.

Ingenting är bekant om Neiglicks personliga ståndpunkt till de teorier Renan lagt fram. Om översättningen kan således endast sägas,

att den utgjorde ett vittnesbörd om hans intresse för det i vårt land högaktuella temat och för — Renan. I korthet gick dennes uppfattning ut på att förutsättningarna för en nation inte låg i rasen, språket, intressena, den religiösa gemenskapen, geografien eller i de militära nödvändigheterna. Det väsentliga villkoret för en nation var enligt Renan »att hafva gemensamma ärofulla minnen i det förgångna, en gemensam vilja i det närvarande, att hafva gjort stora ting tillsammans, att vilja göra det alt framgent».¹³ —

Småningom gjorde våren sitt inträde i Paris. Redan i början av mars var det underbart vårväder. Gräsmattorna kläddes i grönt. Körsbärsträden stod i full blom. Violer och andra blommor såldes på gatorna. Paris' omgivningar började locka. Hjalmar tillbragte en härlig dag i St Cloud, därifrån man hade en storslagen utsikt över staden. Han tänkte på sommaren därhemma. I månadsskiftet mars—april lämnade han Paris. Resan ställdes till Petersburg.¹⁴

Halvannan månad senare var Hjalmar hemma i Ruskeala kallad till uppåd, varvid han blev förklarad oduglig till militärtjänst och för alltid befriad från den. Han var för smal över bröstet och led dessutom av tämligen långt gången närsynthet.¹⁵

Det jämförelsevis snabba upprottet från Paris hade förorsakats av oroande underrättelser hemifrån.

Under barndomen och den tidiga ungdomen hade Hjalmar dagligt sällskap av sin tre år äldre syster Vivi. Hon var fysiskt svag och under hela sin uppväxttid sjuklig. Oftare än han vistades hon under 1870-talet hos fadern i Petersburg.

Det var också där Vivi råkade sin blivande make, bokhandlaren Johan Immanuel (Manne) Wallenius. Han var född 1846, hade börjat sin bana som bokhandelsmedhjälpare i Helsingfors, men senare ställt upp egen affär i Petersburg.¹⁶ I mars 1880 vigdes Manne Wallenius och Vivi Neiglick. — Vivis klenhet besvärade henne fortfarande. Hjalmar visste att systemen var i behov av uppmuntran.¹⁷

Hjalmar Neiglicks syster Vivi Wallenius
Ur Hjalmar Neiglicks porträttalbum

Oroväckande underrättelser inlöpte snart från det walleniuska hemmet. Inte heller Manne var frisk, fick Hjalmar veta, då han befann sig i Bex. I mitten av december erhöll han bekräftelse på vad han redan tidigare fruktat: svågern led av lungdot. Borde Hjalmar avbryta sina studier i utlandet och skynda sina anhöriga till bistånd? Eller borde han ledsaga sin sväger till en kurort för bröstsjuka i Italien? Han befann sig i valet och kvalet.¹⁸ Han försökte i brev trösta systemen i hennes oro, men han ville inte blunda för det allvarliga i svågerns tillstånd.¹⁹ Han redogjorde för sina överläggningar inför sig själv, för hur han slutligen kom till resultatet att han

skulle fortsätta sina franska studier åtminstone så långt, att han med stöd av dem kunde förtjäna sitt uppehälle.

Den 26 januari 1882 dog Manne Wallenius. Dödsbudet kom inte överraskande. Omedelbart sedan det nått Hjalmar skrev han ånyo ett brev till systemen, fyllt av förståelse och medkänsla. Han hoppades att de närmaste anhörigas kärleksfulla omsorger skulle återge henne tron på att det ändå fanns någon lycka i livet. Själv beslöt han att stanna kvar i Paris, men han upprepade att han omedelbart skulle komma hem om hans närvaro ansågs nödvändig.

Nya svårigheter, inte minst självförvållade, hoppade sig snart i Vivis väg, och därmed även i hennes närmaste anhörigas. Hjalmar kände på sig att han måste ingripa med broderlig auktoritet, men han anade samtidigt att företaget inte skulle bli lätt. Han kände det som sin plikt att i mån av förmåga utjämna det som naturen så ojämnt fördelat mellan honom och hans syster. Det var i dyster stämning han lade fram sina tankar och planer för fastern — till saken kom att faderns ekonomiska belägenhet samtidigt var kritisk:

» — — — olyckan kommer sällan ensam», skrev han. »Nu synes det mörkna på alla håll, och alla vägar synas stängda. Derfor har du rätt, när du säger att vi måste arbeta tillsammans, stödjande hvarandra. Kanske skall då hoppet till slut icke svika, kanske skall dock en dag lugnet och friden blifva lönen för de många bekymmer, ni haft för edra barn, du och Pappa!»²⁰

Hjalmar fann situationen så alarmerande, att han beslöt resa till Petersburg tidigare än han ursprungligen avsett. Slutligen måste det ha kommit till en uppgörelse mellan syskonen — Vivi följde med till Helsingfors och därifrån, när sommaren nalkades, till Pirttipohja. — Såvitt man av knapphändiga meddelanden i olika brev kan döma tillbragte hon under mitten av 1880-talet rätt långa tider, inte bara somrarna, på Rantala. För övrigt hade hon sin fasta punkt

hos fastern i Helsingfors. Petersburg besökte hon ofta så länge fadern levde. I viss utsträckning ägnade hon sig åt sjukvård, men hon förmådde inte försörja sig själv. Hon dog i Helsingfors år 1899.

*

Hjalmar Neiglicks Europaresa 1881–82 gav hans tankar en ny riktning. Från åren före den finns ingenting som tyder på att han hade gjort sig till tolk för uppfattningar som i högre grad avvek från dem som förfäktades av hans jämnåriga i gemen.²¹ I Frankrike, de nya idéernas hemland, kom han i kontakt med moderna strömningar. Han omfattade dem med sin tanke och med sin känsla. Genom Taine lärde han sig att försöka samordna den humanistiska forskningen med den naturvetenskapliga. Han blev bekant med positivismens och naturalismens läror. Han gjorde sig förtrogen med de ledande författarna: Balzac, Sainte-Beuve, Flaubert, Zola och andra. Han fann den huvudlinje som skulle bli vägledande för hans framtida verksamhet.

Våren 1883 var Neiglick åter ute i Europa, denna gång dock blott på en kortvarig resa. Han ledsagade en sjuk vän, Emil Walleen, till nervkurorten Bendorf i närheten av Koblenz. I samband härmed beslöts att också Neiglick skulle underkasta sig behandling under en tid av fyra veckor, den kortaste som överhuvud kunde tänkas medföra någon vila för hans anspända nervsystem.²²

Vistelsen i Bendorf medförde inte någon definitiv förbättring av Hjalmars hälsotillstånd. En långvarig behandling 1883–84 gav endast tillfällig lättnad. De nervösa symtomen fick han dras med livet ut.²³

Studier för kandidatexamen

Sin första termin vid universitetet, höstterminen 1879, ägnade Neiglick huvudsakligen propedeutiska kurser. Han avlade det obligatoriska skrivprovet i latin. Han absolverade det stadgade förhøret i teologi inför professor Herman Råbergh. Han åhørde professor Th. Reins föreläsningar i filosofins historia och i logik. Under de följande terminerna fortsatte han att följa med Reins undervisning; härtill kom föreläsningar i litteraturhistoria och estetik för C. G. Estlander och V. Vasenius samt grundkurser i språk. Vid sidan av studierna hann han med mycket annat. »När han egentligen studerade, vet ingen människa», skrev Jarl Hagelstam i sin minnesteckning, »ty han var öfveralt: i kamratsällskap och på baler, på teaternas parkett och i deras foyer'er, på skridskobanan, där han rörde sig med överlägsen skicklighet, och på tidningarnas redaktionsbyråer».¹

Neiglick inriktade från första början sina studier med tanke på en examen, i vilken ämnet filosofi skulle intaga en central plats. Bevarade dokument ger ingen antydning om att han under skoltiden hade hyst speciella filosofiska intressen. Att Hjalmar för sin ålder var ovanligt beläst redan under gymnasiståren tyckes klart, men vilka slag av litteratur han med förkärlek ägnade sig åt — därom vet vi föga. Snarast förefaller han att ha varit »allätare». Hans genomgående goda skolbetyg låter oss inte dra några slutsatser rörande särskilda intresseriktningar. Men filosofin förblev genom åren hans

huvudämne, också om litteraturen och estetiken tidvis spelade en mycket stor roll för honom. Reins föreläsningar jämte den litteratur Neiglick studerade i anslutning till dem — och vid sidan av kurserna — vidgade under de första studieåren hans insikter. Ett visst samband mellan hans litteraturhistoriska och hans filosofiska studier kan påvisas. Impulser från äldre kamrater, bland dem Waldemar Ruin, gjorde sitt till.

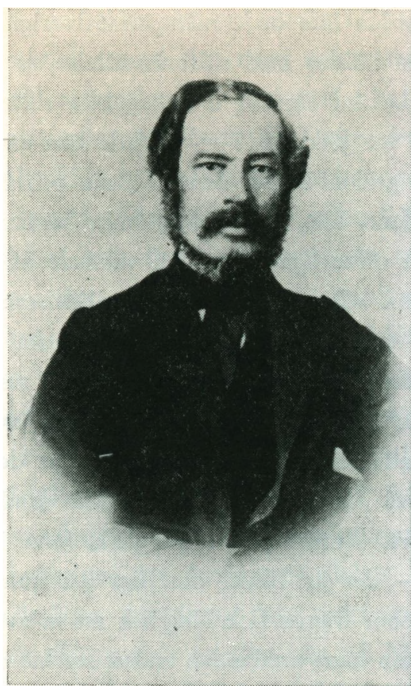
Rein var lärjunge till Snellman. Ursprungligen hade han i sin filosofiska undervisning helt gått i dennes fotspår. Småningom vaknade dock tvivlet på den hegelska dialektiken. Under 1870-talet fängslades han av Hermann Lotzes skrifter. Hos denne fann han »en förening af noggrann empiri med sökande efter en fullt tillfredsställande förklaring, innefattande äfven erkännande af tillvarons högre värden». I sin undervisning vid universitetet i början av 1880-talet tolkade Rein uppenbarligen de filosofiska problemen i huvudsak i Lotzes anda.² Det var en filosofi av detta slag Neiglick under sina första studentår fick del av från den akademiska katedern. Det är föga sannolikt att han till att börja med ställde sig i högre grad skeptisk till en tolkning sådan som denna, också om han redan då var medveten om att Reins filosofi, sådan den tagit sig uttryck i första delen av dennes 1876 utgivna *Psykologi*, hade blivit utsatt för kritik. Den främste kritikern hade varit August Fredrik Soldan, som i *Finsk Tidskrift* 1877—78 offentliggjort en ingående granskning av vissa delar av Reins resonemang.

En faktor, som kom att spela en viktig roll för Neiglicks filosofiska utveckling, var hans personliga bekantskap med Soldan. Enligt vad Waldemar Ruin meddelat, var det han som förmedlade denna bekantskap — därtill hade Neiglick tidigare förbindelser med släktingar till Soldan. Exakt när kontakten mellan Soldan och Neiglick etablerades är inte känt; senast hösten 1882 måste det likväl ha skett.³ Uppgifterna om det fortsatta umgänget mellan Soldan och Neiglick

är sparsamma. Framför allt står de att hämta ur den senares brev till Ruin.

Första gången Neiglick i ett bevarat brev nämner Soldan sker det i början av december 1883, men då i ordalag som låter oss förstå att bekantskapen redan hade varit jämförelsevis länge. Under följande år återkom han något oftare till Soldan. I början av februari 1884 nämnde han att han inte besökt denne sedan julen föregående år. Under våren och sommaren råkades de tydligen då och då — i ett brev skrivet i juli kallade Neiglick Soldan »den präktige gamle Sokrates». I juni dedicerade Neiglick den broschyr han utgav i samband med striden kring Carl von Bergen till Soldan, »som mer än någon annan lärt mig att tänka». Efter Soldans död — han avled i februari 1885 — omtalade Neiglick honom några gånger i sin korrespondens med Ruin. I juni 1886 skrev han om den djupa vördnad han fortfarande kände för Soldans — »vår mästares» — minne, men med tillägget att han inte till något pris mera ville fördjupa sig i en riktning — tydligen den herbertska, som Soldan hade satt högre än alla andra — vilken redan hade blivit föråldrad.⁴ Werner Söderhjelm berättar hur han ännu långt senare från sin tidigaste bekantskap med Neiglick i början av 1880-talet erinrade sig dennes långa aftonbesök hos Soldan: »Alltid var Neiglick lika full av idéer och stridslystnad, när han kom från Soldan.»

Soldan hade upplevat växlande öden. Till sin utbildning var han militär, till sin natur konstnär och filosof. Många år hade han tillbragt som ingenjörsofficer i Ryssland. Han hade studerat kemi i Giessen, men lämnat studierna för att revolutionsåret 1848 bege sig till Paris. Senare irrade han utan stadigvarande boningsort omkring i Sverige och Norge. Slutligen hamnade han i Amerika, där han tjänade sitt uppehälle som lärare, lantmätare och ingenjör. År 1859 återvände han till Finland. Han tog livligt del i hemlandets fosterländska strävanden, han grundade landets myntverk och blev

August Fredrik Soldan

Finlands Nationalmuseum

dess första direktör. Under lediga stunder ägnade han sig åt kemiska och filosofiska studier; redan i Amerika hade han gjort sig bekant som uppfinnare.

Soldan ansåg, att de personer som i det offentliga livet framträdde på ledande poster borde vara orienterade i de viktigaste filosofiska systemen, han hoppades att dessa läror, omedelbart eller medelbart, skulle tränga till vidsträckta samhällslager och sålunda kunna påverka de allmänna tänkesätten. Att så kunde ske hade man sett exempel på inte minst i Finland, där Snellmans av Hegel inspirerade läror vunnit spridning och anhängare i en utsträckning som

åtminstone i Norden inte hade många motsvarigheter. Detta hade väl ursprungligen hälsats med tillfredsställelse av Soldan, som under tidigare år bekant sig till den hegelska riktningen. På äldre dagar — Soldan var född 1817 — började han emellertid hos den varsna dystra avigsidor. Under den tid Ruin och Neiglick brukade besöka honom fann han, enligt vad Ruin berättat, en smygande förvildning i det offentliga livet; den varslade ofärd, den beredde honom bekymmer. »Den därtill vållande, lidelserna underblåsande orakelvisdomen, som till på köpet visste smycka sig med idealismens namn, måste motas med något högre och sundare, som ånyo kunde rensa den andliga atmosfären». Soldan tröttnade inte att hos sina unga adepter inpränta vikten av att det hegelska tänkandet, som i så hög grad präglat också samhällstänkandet i Finland, övergavs. Åtminstone i Neiglick fann han här en lyhörd lärjunge — det är likväl omöjligt att numera avgöra om Soldan var den som främst fick Neiglick att ta avstånd från hegelianismen, eller om hans uttalanden endast styrkte denne i en redan på andra vägar tillägnad uppfattning. Någon direkt »propaganda» i speciell riktning torde det i varje fall inte ha varit fråga om från Soldans sida. Han var mer än de flesta medveten om att den enskildes åsikter måste mogna långsamt, helst i fullständig frihet; han fann en fröjd, säger Ruin, i att hänvisa de unga till så många bildningskällor som möjligt. Hans samtal med dem rörde på långt när icke blott filosofiska frågor. De unga fann i honom en oförliknelig personlighet, lugn, objektiv, klar, finkänslig.

För Soldan var kausalitetens lagen ett orubbligt rättesnöre, säger Ruin vidare, matematiken med sin klarhet och strängt logiska bevisföring var honom ett mönster för vetenskaplig behandling. I naturvetenskapernas landvinningar såg Soldan alls ingen fara för ideella strävanden, detta i motsats till många samtida, vilka t.ex. oroades av darwinismen eller med energi bekämpade den. I

frågor som dessa var Soldan avgjort avancerad, rentav radikal. Han besatt »en optimistisk tro på den stora nakna sanningens obetingade välgärning för människorna». Han stod i harnesk mot allt det som i romantikens spår uppenbarat sig i samtidens tänkande, mot alla dunkla, godtyckliga, tvärsäkra konstruktioner.

Då Neiglick började framträda inför offentligheten gjorde han det som en hänförd tolk för idéer, som varit särskilt kännetecknande för Soldan. Senare kom Neiglicks uppfattning att i delvis väsentliga stycken förändras, men det förefaller troligt att de åsikter som han omfattade under för hans utveckling viktiga år strax före och kring mitten av 1880-talet åtminstone i viss utsträckning bottnade i direkta eller indirekta impulser från Soldan. Det intresse Neiglick fr.o.m. ungefär 1882 ådagalade för den exakta, naturvetenskapligt inriktade forskningens problem torde man vara berättigad att åtminstone delvis se mot bakgrunden av den allmänna åskådning han inhämtat under Soldans ledning. (Det bör tilläggas att en nära vän till Neiglick sådan som kirurgen M. W. af Schultén också han bekände sig till en modern naturvetenskaplig åskådning, innefattande bl.a. darwinismen.) Neiglick trängde aldrig så djupt i någon naturvetenskaplig disciplin som Soldan hade trängt i kemin. För att längre fram i tiden kunna fullborda sin doktorsavhandling måste han likväl göra sig förtrogen med såväl fysikaliska som matematiska problemställningar. Soldan ägnade sig med speciell förkärlek åt psykologin; den var enligt honom den centrala disciplinen inom all filosofi. På samma sätt förhöll det sig med Neiglick, men det förefaller som om han redan i ett relativt tidigt skede i ännu högre grad än Soldan hade tagit avstånd från allt vad metafysik inom psykologin o.a. forskningsgrenar hette.

Hos Soldan förenades på ett märkligt sätt äkta religiositet med utpräglad fritänkeri. Kristus-problemet tilldrog sig hans djupa in-

tesse. Ruin rekommenderade han att ta del av arbeten härom av bl.a. Strauss och Renan samt — först och sist — Viktor Rydberg. Man kan förmoda, att Neiglick anmodades att studera samma författare.

Sedan Soldan övergett hegelianismen, tycktes det utomstående sannolikt, att han inte skulle låta sitt tänkande inrangeras i något vedertaget system. Ett fanns likväl som han under senare delen av sin levnad i allt väsentligt bekände sig till: herbartianismen. Det var framför allt för den han i sin redan nämnda uppsats i Finsk Tidskrift fällde en lans.

Herbart hävdade erfarenhetens och det logiska tänkandets prioritet i förhållande till spekulativen och tog sålunda avstånd från den s.k. idealismen, också om metafysiken i sin helhet inte av honom betraktades som helt ovetenskaplig. Det var ett slags metafysisk pluralism Herbart uppställde, vilken tog de elementära *delarnas* ursprunglighet och självständighet till utgångspunkt. Hans betraktelsesätt accepterades i huvudsak av Soldan, i viss utsträckning även av Neiglick i hans tidigare år. Den förre ägnade såväl Herbarts »metafysik» som hans psykologi och hans etik sitt intresse.

Hösten 1883 hade Neiglick — efter fyra år vid universitetet, om man räknar med det läsår han vistades utomlands — kommit så långt i sina studier att slutskrivningar och -tentamina stod för dörren. Under sommarferierna hade han ofta intensivare än under terminerna kunnat koncentrera sig på sin läsning. På Rantala fördjupade han sig i bl.a. tysk filosofi och fransk skönlitteratur.⁵ Han skrev nu för Freudenthal en serie uppsatser, vilka alla rörde temat 'lagen om orsak och verkan'. Han gav också löfte om att lämna ett bidrag »behandlande sagda afskräckande fråga» till nylänningarnas album. För detta ändamål måste uppsatserna omarbetas; »ett djäfligt arbete», tyckte Neiglick. Det tärde hårt på hans krafter. Han

kände sig nervös, under några dagar rent av oförmögen att hålla tankarna samman. Slutligen lyckades han dock fullborda sin studie. Än mera krävande mödor återstod likväl.⁶

I början av december 1883 skrev Neiglick pro gradu. Natten före hade han suttit uppe och läst till kl. 2. När han på universitetet skulle skriva om den »glada frågan» »Huru böra vi tänka begreppet materie?» kände han sig totalt förvirrad. Han gav genast upp allt hopp om högre vitsord. Han var indisponerad, och då kunde han inte med sitt nervösa temperament vara produktiv. Han led av att »på beställning» nödgas krama ur sig någonting. Sent omsider blev uppsatsen färdig, men då var klockan — 2 på natten. Vad krian kom att innehålla hade han en ganska dunkel aning om, då han några dagar senare avgav rapport till fadern. »Jag kunde ha gjort hvilka väldiga språng i bevisningen som hälst i min vimmelkantighet.» Då resultatet av skrivningen avkunnades, kände sig Neiglick fullkomligt tillfreds. Han erhöll vitsordet non sine laude approbatur.⁷

Den i Album IX tryckta studien Lagen om orsak och verkan inlämnades senare som pro graduavhandling i filosofi. Som sådan ansågs den förtjänstfull och belönades till och med (på anhållan) med ett pris av konsistorium. Som bidrag i studentalbumet var den däremot diskutabel: den krävde tämligen omfattande förkunskaper i filosofi. Tavaststjerna tyckte att Neiglick föreföll »tusans högtidlig» i avhandlingen. Soldan hade läst åtminstone vissa avsnitt i manuskript och varit mycket vänlig och mycket uppriktig, »mycket herbartiansk och mycket glad öfver att jag kommit mig före att skriva någonting filosofiskt, isynnerhet öfver en så viktig fråga och i en anda, som han af alt hjärta gillade».⁸

Studien över Lagen om orsak och verkan vittnade om ett jämförelsevis självständigt ställningstagande till ett viktigt problem — numera äger den emellertid endast historiskt intresse. Den inleddes

med några allmänna reflexioner om filosofins uppgift, varvid författaren tog avstånd från den ledande riktningen under 1800-talet, hegelianismen. Han tillade, att det i alla tider varit lättare för den exakta forskningen än för filosofin att samla fakta. Detta berodde inte minst på att filosofin för sig traditionellt behållit »den farligaste uppgiften»: den hade att söka sanningen bortom det som var omedelbart givet, den hade att undersöka de förutsättningar, på vilka de övriga vetenskaperna byggde — en uppgift, som otvivelaktigt sporrade Neiglick till fortsatta studier. Men skulle filosofin kunna anses vara kompetent att omhänderha dessa uppgifter, förklarade han, måste den metodiskt präglas av ett betraktelsesätt, som kunde accepteras av övriga vetenskaper. På denna grund hade kriticismen vunnit insteg inom filosofin. Kriticismen hade främst att undersöka gränserna för filosofins bärvidd. Det var inte möjligt att utan vidare antaga, att det som var sant för tanken också var sant i verkligheten. Kriticismen skulle göra slut på den metafysiska spekulationen. Klart och bestämt hade denna tanke uttalats av Kant. Han hade emellertid haft föregångare i John Locke och David Hume.

Då fråga var om orsak och verkan, var Hume den förste vars uppfattning man hade att taga ställning till, förklarade Neiglick. Han redogjorde relativt ingående för såväl dennes som Kants och John Stuart Mills teorier om kausalsammanhangen. Men ingen av dessa teorier syntes honom alltigenom tillfredsställande. En utväg att finna även en teoretisk räddning för kausallagen återstod emellertid ytterligare: den måste postuleras, d.v.s. anses vara en sådan sats, som visserligen icke kunde strängt bevisas, men vars giltighet berodde på giltigheten av vissa obestridliga behov. Så hade den moderna, nykantianska kriticismen förfarit. Dess argument refererades av Neiglick i andra delen av uppsatsen. I den redovisades också för evolutionsteorin i den mån denna kunde tänkas lämna bidrag till den aktuella frågans lösning — han hade noggrant satt sig in i dess tankegångar.

I avhandlingens tredje och sista del behandlades främst orsakspöblemets metafysiska sida, samtidigt som Neiglick i en del sammanhang ånyo hänvisade till de auktoriteter han redan tidigare åberopat. I sin undersökning rörande Hjalmar Neiglicks filosofiska insats har G. H. von Wright fastslagit, att författaren här ganska ohämmat skattade åt metafysisk spekulaton, i viss mån förvånande då han redan vid denna tid i princip hade ställt sig avvisande till de metafysiska resonemangen inom filosofin. Han utgick från Kants distinktion mellan fenomen och ting i sig och framhöll, nu tydligen icke refererande, utan för egen del, att man icke kunde veta något om verkligheten, sådan den gestaltade sig oberoende av människan. Ur detta faktum drogs sedan konsekvenser, som leder tanken till Herbarts »verklighetsmetafysik». Bortom det synbara skeendet fanns en verklighet av oföränderliga, identiska och enkla väsen. Deras konstanta förknippningar med varandra var den objektiva grunden för de kausalsamband, som sinnena uppdagade i vår fenomenella värld. Sin studie avslutade Neiglick med följande ord:

»— — — vår undersökning visar, att lagen om orsak och verkan är af rent subjektivt ursprung, och att det, som i erfarenheten tyckes försiggå objektivt, i själfva verket försiggår i våra tankar. Det i sanning objektiva skeendet, de reala tingens inverkan — ifall vi vilja kvarhålla en bild från det skenbaras värld — är och förblir oss obekant. Det är ett område, på hvars tillvara ingen idealism kan få oss att tvifla, men det är ett område, som ligger utanför erfarenheten, och som därför människotanken aldrig skall beträda.»

G. H. von Wright har framhållit, att det icke blir klart, hur den metafysiska och herbartianska behandlingen av undersökningens sista del skall kunna förenas med den tidigare kunskapsteoretiska och nykantianska till en motsägelsefri helhet.⁹

Filosofiprofessorn Reins totalomdöme om Neiglicks avhandling var gynnsamt; särskilt berömde han analysen av kausalitetsbegreppet. Han framställde emellertid också en del anmärkningar mot under-

sökningen. Främst angrep han den med idealistiska argument. Neiglick hade tidigare haft föga att göra med Rein personligen. Då han lämnade honom avhandlingen hade de emellertid ett längre samtal, vars »behagliga intryck» medverkade till att Neiglick vågade uttala sig utan förbehållsamhet. Den fortsatta diskussionen resulterade i att man kom överens om att diskutera Lagen om orsak och verkan i Filosofiska föreningen.¹⁰

Filosofiska föreningen hade grundlagts av Rein år 1873, och han hade under hela den följande tiden stått i spetsen för den i syfte att inspirera intresset för filosofisk diskussion bland graderade och studenter. Första gången Neiglick nämns som närvarande vid ett av föreningens sammanträden var den 23 november 1883. Redan den 8 februari följande år refererade han sin avhandling. Kritiska synpunkter anlades av bl.a. Rein och Arvid Grotenfelt. Den förra konstaterade att Neiglick i det hela blott kommit till en förenkling av Kants teori. Neiglick hade orätt i sin tes, att det verkliga skeendet vore helt förborgat för människan. En skillnad måste göras mellan det yttre skeendet och det psykiska skeendet. Det var möjligt, hävdade Rein, att göra iaktagelser rörande det senare. Neiglicks från Kants hämtade uppfattning att lagen om orsak och verkan vore helt subjektiv vann inte Reins understöd. Neiglicks eget intryck av sitt första framträdande inom Filosofiska föreningen var att det lyckats utmärkt, bättre än han hade väntat. Den viktigaste delen av diskussionen hade utgjort ett meningsbyte mellan Rein och honom. Ur det ansåg han sig ha avgått med segern.¹¹

Våren 1886 fick Neiglick anledning att ånyo sysselsätta sig med sin »gamla kausalitet». Han höll ett föredrag därom i filosofiska föreningen i Leipzig, och i samband med det fick han lov att i många detaljer revidera sin tidigare uppfattning. Diskussionen efter föredraget gjorde ett nedslående intryck: »våra kära filosofer ha nu simmat omkring i alt detta estetiska och metafysiska grummel så länge att

det är omöjligt för dem att tänka en enda redig tanke längre». De hade förlorat marken under fötterna sedan ingen metafysik längre fanns kvar. Annat var det med dansken Kr. Kroman, vars arbete *Vor Naturerkjendelse* Neiglick åberopat redan i 1883 års tryckta version och som överhuvud kan betraktas som en av Neiglicks främsta vägledare i hans filosofiska studier. Han var verkligen en tänkare, utropade Neiglick. Hur klart Kroman hade tänkt sig in i problemen förstod Neiglick nu ännu bättre än några år tidigare. Hans enda tröst var att hans tidigare teorier nästan på pricken stämde överens med Wilhelm Wundts kausalitetsteori. Men besynnerligt var det å andra sidan att Wundt inte tycktes ha frågan stort klarare för sig än »unge Neiglick i sitt filosofiska 'pattebörnsstadium'». ¹²

Vårterminen 1884 ägnade Neiglick åt trägen läsning inför den stundande sluttentamen i filosofi. Han gjorde det med sådan ihärdighet, att nästan alla andra intressen blev försummade. Han deltog inte med samma iver som tidigare i nationslivet, han såg sig föranlåten att temporärt avbryta sin verksamhet som teaterkritiker, han nonchalerade sin korrespondens. Från denna tid — han hade strax förut gjort sitt första inlägg i det som sedan blev striden kring Carl von Bergen — har bevarats en ögonblicksbild av honom, i ett brev från Alexandra Edelfelt till sonen Albert. Han hade en afton gästade det edelfeltska hemmet, så som han emellanåt hade för vana att göra, och trakterat de hemmavarande med skepticism och fritänkeri i stor skala:

»Han sade sig tvifla på allt, han tror ej på någon Gud — på intet som ej kan bevisas; — just sådant prat som man hört många ungdomar stoltsera med isynnerhet under examensläsning och då man tenterar för laudatur i filosofi. — 'Det är möjligt att han en dag skall säga sig tro på Gud, men då är det af pultroneri, ålderdomssvaghet eller slöhet men denna tro *da* skall vara af ingen betydelse emot denna hans bästa ungdomsålders öfvertygelse.' — Mycket skrik och lite ull, sa' hin när han raka grisen.» ¹³

HJALMAR NEIGLICK

För Tavaststjerna biktade Neiglick den vånda han känt under den tid han läst på sin tentamen.¹⁴ Upprepat hade han nödgats konstatera att han hörde till den typen som totalt saknade det organ, med vilket man tenterade. I tre månaders tid hade han suttit dagen lång med näsan över böckerna. När kvällarna kom kände han sig dåsig och trött och kunde klart skönja blott *en* förnimmelse i det allmänna töcknet: »fasan för sig själv».

Slutligen randades tentamensdagen. Innan han skulle gå upp till Rein, åt han middag med några vänner på Alphyddan. Måltiden blev »uppsluppet glad» och Neiglick visade inga tecken på oro eller nervositet.¹⁵ Neiglicks övriga tentamensläsning och andra slutprövningar upptog honom under sommaren och hösten 1884 och under de första veckorna av följande år.¹⁶

Den 18 februari 1885 avkunnades offentligt utslag över Hjalmar Neiglicks filosofie kandidatexamen. I filosofi och i estetik och modern litteratur erhöll han laudatur, i latin och i nordisk historia approbatur samt i det femte ämnet, enligt statuterna valt från annan sektion, botanik, cum laude approbatur.¹⁷ Han hade avlagt en god, men ingalunda särskilt märklig kandidatexamen.

Hjalmar Neiglick och striden kring Carl von Bergen 1884

Våren 1884 var i Helsingfors en tid av sällsynt religiös aktivitet. Vid sidan av den förkunnelse som bjöds genom församlingarna och övriga kyrkliga organisationer hade man tillfälle att lyssna till resande frikyrkopredikanter. Till de märkligaste bland dem hörde lord Reginald Radcliffe jämte maka. Han lockade stora åhörarskaror. Edvard Björkenheim framträdde med en serie tal och föredrag. Enligt ett ögonvittne imponerade han genom sin fasta övertygelse. Staden gästades av den kände evangelisten dr F. Baedeker. Han hade förbindelser med bl.a. Herman Råbergh. Han höll bönestunder och andliga föredrag.¹

Samma vår utsände professor emeritus A. F. Granfelt sin skrift *De första offentligt af finske män emot kristendom och kyrkolära rigtade angreppen*. Han polemiserade här mot de angrepp som under loppet av föregående år riktats mot kyrkans lära av Gustaf Cygnaeus (i Åbo Tidning), Theodor Lindh (i Finsk Tidskrift) och Carl Sederholm. För innehållet i dessa publikationer, liksom för det fortsatta meningsutbytet i de kyrkliga frågorna har tidigare redogjorts i olika sammanhang.² Från sina håll gjordes gällande att prästerskapets bildningsnivå stod skrämmande lågt. Från en något annan synpunkt hade de religiösa frågorna inte långt tidigare diskuterats av Wilhelm Bolin i hans viktiga artikel *Tro och vetande* i Finsk Tidskrift 1882.

Tog sig striden om kyrkans lära nu för första gången i Finland

offentligt uttryck är därmed inte sagt att de idéer och uppfattningar kyrkans kritiker framlade i och för sig var nya. Ända sedan 1860-talet hade i intellektuella kretsar förekommit en opposition mot kyrkans ställning och kyrkans förkunnelse. Man kan rent av hävda att den upplysningsfilosofi, som mot slutet av 1700-talet i rätt hög grad präglade tongivande kretsar kring Åbo akademi, i viss utsträckning fortlevat genom årtionden. Många strömningar under den mellanliggande tiden pekade visserligen i annan riktning.³ Åboromantiken innebar — generellt sett — en reaktion mot en föregående periods förnuftsdyrkan. Hegelianismen, som i så hög grad behärskade tänkandet under decennierna från 1830-talet framåt, fick en tydligt skönjbar teologisk anstrykning.⁴ Hegels läror kan, så som de tillämpades hos oss, under 1860-talet sägas ha stått i den religiösa och politiska konservatismens tjänst. En brytning måste uppstå mellan den förhärskande hegelianismen och den moderna naturvetenskapen, som uppvisade ständigt nya landvinningar. Både Buckle och Darwin var vid denna tid kända i Finland, också om diskussionen om deras och andra nyare vetenskapliga teorier än så länge stod i sin början. Först något senare blev darwinismen en fråga för dagen. J. A. Palmén, A. J. Mela o.a. förde energiskt dess talan.⁵

År 1878 tog sig hos oss tron på modern naturvetenskap ett fullt nytt, i detta sammanhang aktuellt uttryck. Den unge Robert Tigerstedt höll då ett föredrag om Naturforskningens mål och gränser; han hyllade Darwins lära om det naturliga urvalet och hävdade forskningens frihet. Föredraget formades till en lovsång till intellektet och vetenskapen. Tron på förnuftet förenades hos honom med tron på utvecklingen. Tigerstedt, som främst stödde sig på Du Bois-Reymond, menade att den tid nu hade kommit, då religionen hade blivit utträngd av vetenskapen. I denna uppfattning hade han många meningsfränder. Några år senare skulle detta bli fullt tydligt.

Andra läror som inte lät sig förenas med kyrkans vedertagna hade

därjämte vunnit terräng. Kännedom om den tyska materialismen erhöles redan i början av 1870-talet genom verk av bl.a. Ludwig Büchner. Han underströk med skärpa motsättningen mellan kristendom och modern vetenskap. Häri sekunderades han på annat håll av bl.a. Thomas Henry Huxley. Bland antihegelianska tänkare hade bl.a. Feuerbach lästs hos oss, och den s.k. bibelkritiken hade bidragit till omprövning av hävdvunna religiösa åsikter, även om censuren hade undertryckt ett fritt meningsutbyte om den.

Den politiska liberalismen, och i dess efterföljd den religiösa liberalismen, hade banat väg för nya tänkesätts utbredning. Särskilt på svenskt håll i landet vann de liberala tankegångarna anhängare.

Under inflytande av åskådningar sådana som de här antydda förloade kyrkan allt mer sitt grepp om samhället och den enskilde individen. Kyrkan var medveten om detta och om den opposition som, visserligen huvudsakligen med försiktighet, trädde fram mot den. I tidningspressen syntes inlägg vittnande om en mot kyrkan kritisk hållning. Prästerna klagade allt oftare över att otron vann terräng, samtidigt som de kände sina krafter otillräckliga att motarbeta denna tendens.

Svårast att bortse ifrån var de strömningar som i form av liberal teologi vann insteg inom kyrkans egen krets. Theodor Parkers skrifter utövade inflytande hos oss. Viktor Rydbergs Bibelns lära om Kristus gjorde det i än högre grad. Den religiösa liberalismen uppvisade överhuvud många variationer. Med en generalisering torde kunna sägas att den medvetet strävade att förena religion och kultur. Sina traditioner ledde den tillbaka till upplysningen och den hade samband med de upplysningstendenser som åter trädde fram under 1800-talet. Den präglades av motvilja mot hierarki och dogmer, av tro på förnuftet. Impulser från nyare religionshistorisk forskning och från utvecklingsläran utövade sitt inflytande på den. I nära samband härmed stod tanken på en religiös utveckling, som i den vid denna

tid förhärskande kristendomen såg endast ett förberedande och småningom övergående stadium.

I detta sammanhang får man emellertid inte glömma de reformer som hade genomförts på det rent kyrkliga området. Kyrkolagen av år 1869 hade inneburit ett steg bort från den stela statskyrkligheten. Den var uttryckligen stiftad för den evangelisk-lutherska kyrkan, inte mera för landets samtliga invånare. Den innebar ett avståndstagande från den gamla hierarkiska kyrkoordningen. Lekmännen erhöll åtminstone i teorin ökat inflytande på de kyrkliga angelägenheterna. Detta till trots fortlevde likväl gamla uppfattningar tämligen ostörda inom det kyrkliga livet. Den nya lagen medgav inte den enskilde rätt att skilja sig från kyrkan, vilket för mången med radikalare uppfattning kändes som en orätt. Den lutherska kyrkan fortfor att i allt väsentligt vara en byråkratisk institution. — 1870-talets yrkanden på en liberalare kyrkolagstiftning förblev resultatlösa.

Sammanfattande kan sägas att den religiösa liberalismen i dess olika uttrycksformer i relativt hög grad behärskade den svenska bildade klassen i Finland under 1870-talet.⁶ I början av 1880-talet vann en radikalare riktning insteg, den som kallats naturalismen. Agnosticismen fick allt flera anhängare. Oppositionen mot kyrkan fick vind i seglen, då förslaget till ny dissenterlag föll igenom vid 1882 års lantdag. På kyrkligt håll hävdades att förslaget var för tidigt väckt. På liberalt håll blev man djupt besviken: kyrkan hade, sades det, definitivt ådagalagt hur reaktionär den var. Frånvaron av religionsfrihet betraktades som ett hinder bl.a. för den fria forskningen.

Den övervägande liberala oppositionen mot kyrkan hade under den föregående tiden haft flera av sina främsta anhängare bland studentungdomen; också i fortsättningen spelade denna ungdom en framträdande roll i angreppen mot kyrkans lära. Med hänförelse anammade representanter för den nya idéer som utifrån nådde Finland;

alla hade inte samband med de religiösa förhållandena, men flera kunde ställas i relation till dem, darwinismen och de allmänna sekulariseringstendenserna inte minst. Den nordiska genombrottslitteraturens antikristliga tendens hör främst till ett något senare skede, men den franska naturalismen började redan nu spela en roll.

Till de redan nämnda angreppen mot den inom kyrkan förhärskande läran ansluter sig Carl von Bergens föredrag våren 1884 och den fejd dessa föredrag gav upphov till.⁷ Hans framträdande ställde alla övriga samtida religiösa aktiviteter i skuggan. Hans föredrag om »Framtidens kristendom» vände sig framför allt mot den förhärskande riktningen inom de nordiska kyrkorna, den som kallades den ortodoxa. På många håll ansågs de vara riktade mot kyrkan som sådan. Det kan inte förnekas att de innehöll angrepp mot uppfattningar som hyllades av den kyrkligt sinnade allmänheten överhuvud. I och för sig var von Bergens argumentering ingalunda ny, lika litet som de teser han lade fram var nya — de hade sedan länge diskuterats och till och med utdiskuterats på kontinenten. På sina håll väckte det därför förvåning att hans föredrag hos oss framkallade det uppseende som de gjorde.⁸

Carl von Bergen var inte okänd hos oss, då det i början av april 1884 tillkännagavs att han snart skulle infinna sig i Helsingfors för att hålla föredrag. Man visste att han i olika sammanhang hade framträtt som energisk talesman för religiöst liberala och nyprotestantiska idéer.⁹ På sina håll väckte hans förestående besök omedelbart farhågor. Till dem som reagerade kritiskt hörde Agathon Meurman i Morgonbladet. Dennes artikel bemöttes i Nya Pressen, som införde en artikel under strecket, signerad Arius, Lära och lif. Teologisk-filologisk studie.¹⁰ Vid denna tidpunkt torde det för de flesta ha varit okänt att bakom pseudonymen dolde sig Hjalmar Neiglick. Sin motståndare bekämpade han främst med ironins vapen. Gentemot Meurman hävdade han det berättigade i den vetenskapliga bi-

belkritiken. Han vände sig mot Meurmans Hegel- och Snellman-influerade uppfattning och förde utvecklingslärans talan. Han hänvisade med uppskattning till von Bergens tidigare förbindelser med Georg Brandes.¹¹ Han ägnade överhuvudtaget Meurmans korta inlägg överraskande stor uppmärksamhet. Man kan inte värja sig för intrycket att han med sin ställvis omständliga argumentering redan nu försökte skapa diskussion kring den gästande föredragshållaren, att han samtidigt försökte rikta en stöt mot Meurmans och Morgonbladets allmänna hållning till kultur- och kyrkopolitiska frågor.

Meurman hade varit den förste att taga avstånd från innehållet i de föredrag von Bergen skulle hålla. Längre dröjde det inte innan avoghet visades även från annat håll: universitetets rektor Wilhelm Lagus vägrade att upplåta solennitetssalen för föredragen — detta trots att universitetslärare varit med om att inbjuda von Bergen till Helsingfors. Man var väl icke nu för djärv, förmodade Neiglick, om man gissade att en tredje makt redan stod färdig i kulisserna, nämligen teologerna — rektors åtgärd hade vidtagits på förslag av teologiska fakulteten. Så var »den heliga treklängen färdig». »Det som hittills hänt, kan betraktas som stämrepetitioner», slutade Neiglick. »Men hvilken samsång det skall bli!»

Lördagen den 19 april höll von Bergen sin första föreläsning i Societetshussalen. Kvällen efter den sista anordnades den 19 maj en kollation för honom. De ungas hälsning framfördes här av Neiglick.

Det är knappast en överdrift att tala om den uppståndelse von Bergens föreläsningar väckte. Själv talade han om en »oerhörd rörelse i sinnena — vida utöfver hvad jag kunnat vänta».¹² Utom innehållet i föredragen bidrog härtill hans entusiasmerande sätt att tala. Såväl Nya Pressen som Helsingfors Dagblad och Hufvudstadsbladet, liksom Åbo Tidning, tog huvudsakligen parti för von Bergen. Det fennomanskt orienterade Morgonbladet förhöll sig däremot kritiskt till hans förkunnelse. Också i denna fråga gjorde sig sålunda ti-

dens partigrupperingar gällande. Fennomanerna med Mbl i spetsen ställde sig på kyrkans sida gentemot »otrons apostel».¹³ Någon regel utan undantag var detta dock inte; de finskspråkiga tidningarna ägnade överhuvudtaget inte von Bergen större uppmärksamhet.

Ett av de talrika bemötanden i olika former som von Bergens föredrag framkallade var broschyren *Vetenskapen och herr Carl von Bergen*. Tvenne uppsatser. Här i ingick dels en uppsats Herr von Bergens naturvetenskap, författad av professorn i kemi Edvard Hjelt, professorn i matematik Edv. Neovius och e.o. professorn i zoologi O. M. Reuter, dels en annan, *Vetenskap och fördragsamhet*, författad av docenten i estetik och litteraturhistoria Valfrid Vasenius.

I den förra uppsatsen ville författarna visa, att de naturvetenskapliga insikter von Bergen ådagalagt var skrämmande bristfälliga. Han hade i flera fall stött sitt resonemang på obevisade hypoteser, hette det. Författarna hävdade, att naturvetenskapens resultat i det stora hela stod på sidan om den enskilda människans religiösa övertygelse. — Huvudtemat i Vasenius' uppsats var von Bergens förhållande till Spencer och utvecklingsläran. Föredragshållaren hade inte förstått, sades det, att den religiösa konservatismen enligt denna lära hade en uppgift att fylla såsom hälsosam regulator. von Bergen hade sagt sig kämpa för tolerans, men de facto i sitt förhållande till den »ortodoxa» religionen varit intolerant, och ur vetenskaplig synpunkt hade hans bevisföring lämnat mycket övrigt att önska. Han hade inte ens förstått att riktigt citera alla de auktorer han anförde.

Broschyren om *Vetenskapen och herr Carl von Bergen* fick medhåll inom vida kretsar, främst bland dem som redan tidigare från andra utgångspunkter angripit föredragshållarens ståndpunkt. Men den blev också emotsagd. Nya Pressen tog parti mot dess författare. von Bergen själv försökte i ett senare föredrag tillbakavisa deras angrepp. Det mest uppmärksammade inlägget kom emellertid från Neiglick, som härmed levererade ett av den segslitna von Ber-

gen-debattens märkligaste uttalanden. Under pseudonymen Arius — samma som han begagnat i inlägget mot Agathon Meurman en dryg månad tidigare — recenserade han den nämnda skriften i Nya Pressen den 28 och 30 maj.

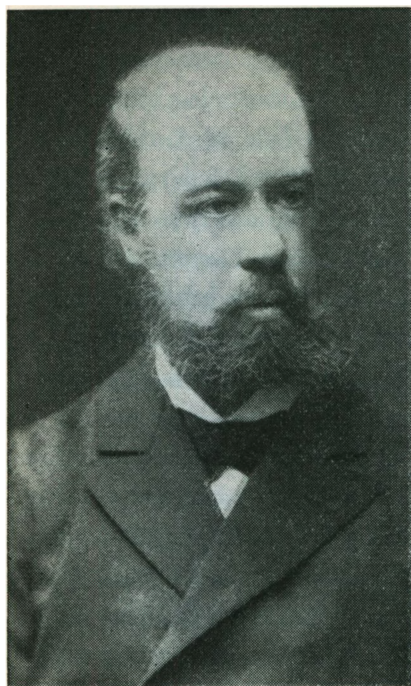
Får man tro Axel Lille — uttalanden i samtida brev styrker uppfattningen att denne riktigt tolkade situationen — jäste det bland de unga vid universitetet: man harmades över de argument som slungades mot von Bergen, och man ansåg sig lika berättigad som vetenskapsmännen att träda fram i debatten — till forsknings-, tros- och yttrandefrihetens försvar. De ungas talesman blev Hjalmar Neiglick. »I eld och lågor rusade han upp till mig med de fyra vetenskapsmännens broschyr i handen», berättar Lille. Kunde man tänka sig något mera »tartuffianskt» än denna skrymtande kvasivetenskapliga protest, frågade Neiglick. Det hade varit en skymf mot universitetet och studenterna om inte »detta slag i ansiktet mot alt hvad vetenskaplighet och tankefrihet» hette skulle blivit besvarat, menade han, samtidigt som han bad om plats i tidningen för ett genmäle. Lille ställde sig välvillig, och samma dags kväll började Neiglick på redaktionen skriva ned sin kritik. Inom mindre än ett och ett halft dygn var genmålet färdigt, »rapsodiskt visserligen såsom det först framträdde i tidningens spalter, men logiskt klartänkt, en ljungande protest mot hyckleriet och filisteriet under vetenskaplighetens mask».¹⁴

Artiklarna i Nya Pressen grundlade enligt Neiglicks egen utsago hans rykte »såsom absolut hutlös skandalskrifvare». Till att han ingrep i striden bidrog uppenbarligen att han med von Bergen ansåg att denne »på det religiösa framåtskridandets fält [försökt] förena det unga Finland med Sverige och det moderna Europa.»¹⁵

Icke långt senare utgav Neiglick recensionen i broschyrform; tilllägg och ändringar hade nu gjorts, men i sak överensstämde häftets innehåll med anmälan i Nya Pressen. Det blev en bok med »röd titel, rödt motto och ännu rödare innehåll». Signaturen förblev den-

samma. Dess bibehållande motiverade Neiglick med att då han varken var professor eller docent — i själva verket var han ju blott ograduerad student — och då personen ofta brukade gälla mer än saken den rättvisaste domen troligen skulle falla om han icke satte ut vare sig namn eller titel. Han var tydligen beredd på att man på vissa håll hade funnit det icke blott näsvist, utan även högmodigt av honom att angripa de akademiska fäderna. Det var emellertid inte, förklarade han ytterligare i förordet till sin broschyr, för att få säga saker som eljes hade blivit osagda som han bibehöll sin anonymitet. Uppfordrades han därtill var han beredd att personligen stå för varje ord i sin kritik.¹⁶

Recensionens publicering i broschyrform föregicks av en konflikt mellan Vasenius och Neiglick. Den förre blev — som man lätt förstår — fylld av raseri över vad Neiglick skrivit i Nya Pressen. Som en skugga vandrade han omkring i salarna på universitetsbiblioteket, där han hade sin ordinarie arbetsplats. Slutligen rusade han, berättar Edvard Westermarck, som också tjänstgjorde vid biblioteket, till Nya Pressens redaktion. Där bröt stormen lös. Vasenius påstås ha kallat Lille ett få för att denne tagit in recensionen, Neiglick en feg usling — därför att han framträtt under signatur. Han lär till och med ha hotat Neiglick med fängelse för ärekränkning. Han väsnades till den grad att Lille slutligen tog honom vid armen och ledde ut honom genom dörren. Inte nog med detta. Han skrev ett brev till Neiglick, sedan han erfarit att denne ämnade ge ut sin kritik i bearbetad form. Han hoppades att Neiglick skulle låta honom läsa ett korrektur och i sammanhang därmed tillfoga några noter till bemötande. På den pekuniära vinsten av häftet gjorde Vasenius likväl inga anspråk, meddelade han till slut. Neiglick visste inte om han skulle skratta eller gråta över Vasenius' brev. Att det var oförskämt kunde det knappast råda mer än en mening om. Men samtidigt ställde det otvivelaktigt skribenten i en löjlig

Carl von Bergen

Valfrid Vasenius

Finlands Nationalmuseum

dager.¹⁷ Neiglick besvarade det i lugna, men mycket bestämda ordalag:

»Jag har försökt att förstå ditt bref, men icke lyckats. Att personer, som ligga i en rent vetenskaplig eller literär fäjd med hvarandra, tillsammans publicera påståenden och motpåståenden, det förefaller mig ingalunda ogörligt; men du kan väl förstå, att då jag, såsom du af mig själf hörde, anser denna broskyr, som ni utsändt, vara en *skamfläck* för vetenskapen och vetenskapligheten i vårt land, då blir förhållandet icke blott väsentligen, utan absolut ett annat. Då mina beskyllningar äro så starka som de äro, är hvarje literärt bolagskap omöjligt mellan mig och dem jag angriper — ett faktum, som icke förändras däraf, att jag nu personligen har bättre tankar om dig än om dina medskribenter, speciellt ett par af dem. Vill du svara, måste det således ske på annat ställe än i min

broskyr. Att det icke kunde ske i tidningarna, därom har du icke lyckats öfvertyga mig. Den parallel du understår dig att draga mellan Nya Pressen, med hvilken jag står i såväl politiskt som personligt vänskapsförhållande, och skandalbladet Fäderneslandet är för öfrigt tillräckligt oförsynt för att omöjliggöra det samarbete du föreslagit.

Med detta afslag anser jag mig på intet sätt ha stängt vägen för dig att bemöta mig. Ty, såsom antydt, anser jag det ingalunda omöjligt att genom tidningsartiklar bemöta broskyrer, och hvarför du icke, lika väl som jag, sedan kunde göra en ny broskyr af din artikel, det inser jag icke häller.¹⁸

Några dagar senare utkom Neiglicks broschyr.

Skarpa hugg hade skiftats mellan de forna kamraterna från Estetiska föreningens dagar. I fråga om allmän uppfattning av det rådande kulturpolitiska läget, i fråga om vetenskapens uppgift och metod — och i fråga om språkpolitiken — hade Vasenius och Neiglick numera gått var sin väg. Något verkligt gott förhållande uppstod väl aldrig mera mellan dem.¹⁹

Vad var det då Neiglick hade att säga om broschyren Vetenskapen och herr Carl von Bergen? För det första betecknade han den som tämligen överflödig. Alla som hade glatt sig över den debatt, som nu äntligen kommit till stånd tack vare von Bergens föredrag, hade klart för sig vad de inte gillat i dem. Att föredragshållaren samlat för mycket material, också sådant som inte höll inför en noggrannare prövning, att felaktigheter insmugit sig, att inkonsekvenser belastat framställningen, allt detta och annat därtill kunde inte undgå den uppmärksamme åhöraren. Personligen var Neiglick långt ifrån att skriva under alla von Bergens satser. Han framträdde inte för att försvara *dem*, utan han ville försvara den tjänst som med föredragen gjorts den fria tanken i vårt land. Då de fyra vetenskapsmännens broschyr kom ut gladdes man, skrev han — innan man hunnit läsa den. Man gladdes därför att det var så ytterst sällan professorer och docenter i Helsingfors publicerade något utöver de *specimina*, »som skaffa dem patentbref på vetenskaplighet till dödodag» — Neiglick ville, med andra ord, ha sagt att de akademiska fädren alltför sällan

deltog i den offentliga debatten, att de alltför sällan gav denna en injektion av det vetenskapliga tänkesätt det hade varit deras plikt att bidra med.

Började man läsa den aktuella broschyren minskades emellertid omedelbart förtroendet för författarna. I början av den hette det att föredragen närmast varit riktade mot kristendomens läror, vilket emellertid enligt Neiglick inte ägde sin riktighet, emedan de riktat sig mot ortodoxin. Författarna återkom gång på gång till sin uppfattning att von Bergen missbrukat deras respektive vetenskaper för sina ändamål, men hur förhöll det sig med dem själva? Hade de inte visat en så »utmärkt ändamålsenlig elasticitet», att läsaren måste få en märkvärdig uppfattning om nödvändigheten av konsekvens i det vetenskapliga tänkandet? Redan inledningen hade, hävdade Neiglick, givit vid handen att författarna handlat antingen oredligt med sina egna livsåskådningar eller förfarit alltför pretentiöst då de utgivit sin broschyr i »vetenskapens namn».

Signifikativt var att i uppsatsen om von Bergens naturvetenskap icke nämndes ett ord — lika litet som i Vasenius' bidrag längre fram — om förtjänsterna, blott om felen ordades det. Och detta hade skett på ett sätt, där viljan att spela ett ärligt spel ofta kunde betvivlas, fastslog Neiglick i det han hänvisade till naturvetenskapliga auktoriteter sådana som Mayer och Helmholtz. Kritikerna hade hemfallit åt ett bokstavsrytteri, som möjligen kunde ha varit berättigat vid en akademisk disputation, men snarast föreföll löjligt då fråga var om populära föredrag. Riktigheten av sitt påstående visade Neiglick genom tämligen ingående resonemang, som tydligt ådagalade insikter i modern naturvetenskap. Då han kom till konklusionerna förhöll han sig däremot inte lika strikt: han underströk gärna, och på ett ganska syrligt sätt, de misstag professorerna hade begått.

Som illustration till Neiglicks sätt att föra diskussionen citeras här ett avsnitt ur hans skrift:

Det s.k. skämtet vinner nu öfver hand för en längre tid. Det uppblandas t.o.m. med anspelningar på att hr v. B:s föredrag vore en affärsspekulation, obekymrad om utvägarna. Skämtet riktas annars här mot de exempel, hvarmed föredragaren försökt belysa ärfthighetsläran och dess förklaring af det, som kyrkoläran nämner arfsynd. Enhvar, som har någon reda på descendensteorins bearbetning af nutida psykologer, måste anse detta 'skämt' vara ett tillfyllestgörande bevis på att förf. icke ega några kunskaper i det ämne de här behandla med samma ledighet, som hela tiden användes för att skyla öfver alt, som behöfver skylas, vare sig felslut eller okunnighet. *Olika åsigt* är här icke tal om, ty man kan omöjligt ha olika åsigt i en fråga, som man uppenbarligen icke känner till; ej håller är de vetenskapliga meningsskilligheternas språk det som förf. användt. Icke dess mindre har denna märkvärdiga 'kritik' försetts med följande pompösa slut: 'Detta exempel är särdeles belysande för hr v. B:s lättvindiga sätt att på de mest lösliga fantasier bygga sina slutledningar och mura ihop dem med frasmakeri'. Det är präktiga ord, och hade icke förf. redan tecknat upp dem, så skulle man sannolikt ha funnit dem, när man läste deras egen broskyr.

Efter det förf. nu försäkrat, att de ämna bli allvarsamma igen, får en af dem dock ögonblicket därpå ett återfall. Det är en rad lägre ned på samma sida, som jag vill skriva af, skriva den för hr Reuters räkning.

Ännu år 1882, i de artiklar om 'Darwin och Darwinismen', som han då publicerade i Finsk Tidskrift, kallade hr Reuter denna lära en '*vetenskapligt grundlagd teorí*', som endast före Darwins uppträdande varit 'en ännu obevisad hypotes'. Tänk er, att han nu kunnat sätta sitt namn under följande utlåtande öfver darwinismen: 'en, låt äfven så vara, på många grunder måhända ganska sannolik hypotes'. Låt äfven så vara — *måhända ganska sannolik!* Säg om det än en gång, hr Reuter! Det är detta, som man kan kalla 'den måttliga moderationen och den moderata måttligheten'. Det är blott *en* brist man kan anmärka hos detta egenomliga 'adjustement' i darwinisten Reuters öfvertygelse; det är samma brist, som karaktäriserar hela denna publikation, hvartill han senast medvärkat, och som är rätt betänklig — ty det är bristen på nobless.

Mot slutet av sin uppgörelse med de tre professorerna kom Neiglick in på frågan om tro och vetande. Han utgick från några ord som Rudolf Virchow fällt och som författarna rekommenderat åt von Bergen: »Vetenskapens uppgift är icke att angripa trosföremålen, utan blott att bestämma de gränser, som kunskapen kan upphinna och att inom dessa grunda ett enhetligt vetande.» Det var minst sagt överraskande att professorerna hänvisat till dessa ord, ty att de hade

gjort det visade att de inte begripit deras innebörd. Denna var att det fanns en gräns, utöver vilken vår kunskap aldrig skulle nå. Det som låg bortom den kunde vi omfatta endast med tron. Men vad vi kunde tro, kunde icke stå i strid med det vi visste, underströk Neiglick: var någonting omöjligt för tanken, var det också omöjligt för tron. Var inte den enskilde människans övertygelse harmonisk, så var det ingen övertygelse, minst av allt en vetenskaplig. Det var denna tanke — Kants, Lotzes och Virchows tanke —, som von Bergen hade tagit till sin uppgift att försvara. Avsikten med hans föredrag hade varit att påvisa den harmoni som rådde mellan vetenskapen och kyrkans formulerade lära. Men sedan kom tre professorer och förklarade att vetenskapen intet hade att skaffa med den religiösa övertygelsen. Detta påminde bra mycket om en bankrutt-förklaring, förklarade Neiglick.

Sammanfattande yttrade Neiglick om de tre professorerna, att de avhållit sig från att själva åhöra von Bergens föredrag — åtminstone nämnde de ingenstädes att de åhört dem — för att desto lättare kunna stöda sig på de tidningsreferat, som icke i allo gjort föredragshållaren rättvisa; därpå hade de plockat fram några detaljfel ur mängden av korrekta fakta och synpunkter, ökat dessa med andra som aldrig blivit begångna (eller icke var några fel). Utan att på någon enda punkt nå till kärnan i von Bergens förkunnelse hade de förklarat honom inkompetent att uttala sig i naturvetenskapliga frågor.

Sedan Neiglick gjort rent hus med Hjelts, Neovius' och Reuters uppsats kom Vasenius' i turen. Också dess författare hade visat sig ur stånd att skilja mellan huvudsak och bisak. Det kunde inte förnekas att han på vissa punkter träffat ganska rätt i sin kritik av von Bergens framställning, ty det fanns punkter däri som knappast övertygat någon. Men å andra sidan innehöll Vasenius' gensaga mycket som var meningslöst, bl.a. då det för honom gällde att gå till rätta med von Bergens gudsteori.

Särskild uppmärksamhet hade Vasenius ägnat von Bergens förhållande till Spencer; det är därför naturligt om också Neiglick ägnade denna fråga sitt speciella intresse. Han fann att Vasenius presterat något av det mest mirakulösa han någonsin läst: Vasenius hade gjort Spencer till hegelian. För att nå detta resultat hade det otvivelaktigt fordrats en helt ny, självständig metod. Den kunde kallas »tankstreckens metod» — på folkspråket brukade den kallas »hur fan läser bibeln». Med den metoden hade Vasenius visat att von Bergen försyndat sig mot den spencerska fördragsamheten. Men de facto hade Vasenius' framställning genom uteslutningarna blivit i hög grad godtycklig. »Det är en plikt mot sanningen», skrev Neiglick, »att inlägga en kraftig gensaga mot hela denna oförsvarliga taktik, hvars styrka ligger i att rycka lös enstaka kraftställen och tuga ihjäl resten, både motivering och uttryckliga medgifvanden.» De läror Vasenius lagt i Spencers mun härstammade i själva verket från Hegel. Det var han och ingen annan som uppställt den »oberäkneligt vådliga» läran att varje sats var sann om den omfattades någotsånär allmänt vid någon viss tid eller hos något visst folk. Hos oss hade den införts av Snellman, och hur mycket Vasenius än försökte framhålla sin tro på utvecklingsläran, var han fortfarande fången av de hegelisk-snellmanska doktrinerna.

Vad värre var: Vasenius gav sig icke blott sken av att segla under annan flagg än han faktiskt gjorde, han hycklade i sin skrift mot von Bergen en hovsamhet, som han inte kände. Med vackra ord lät han påskina att han hyllade den lära som sade: att förstå allt är att förlåta allt. I själva verket ådagalade det faktum att han citerat detta uttryck så som han hade gjort det, att han inte alls hade förstått det. Trots alla försäkringar om att han stod på utvecklingslärans grund, underströk detta än tydligare Vasenius' hegelianska förankring, det underströk hans tro på att 'allt verkligt är förnuftigt', varigenom han också hamnat i sedlig och logisk indifferentism.

För Vasenius hade det gått därhän, skrev Neiglick, att då en föreläsare »modigt och utan föredöme i vårt land» sökt ruska liv i den andliga slöhet som behärskade den religiösa diskussionen och hämmade dess utveckling, han skrev en skrift, där han föregav sig tjäna vetenskapens och framåtskridandets sak, men där han i själva verket inte gjort något annat än försökt bevisa att denna föreläsare »just genom sin kritik och genom sin motivering gjort sig skyldig till fanatism och till våld på den personliga öfvertygelsen!!» Och detta hade skett i en avhandling som kallats Vetenskap och fördragssamhet.

Neiglick berörde i fortsättningen flera andra av Vasenius' synpunkter. Han bemötte dem med skärpa och ironi. Han fick anledning att, liksom i ett tidigare sammanhang i sin broschyr, tänka på Molières bästa komedi.

Slutligen sammanfattade Neiglick sina synpunkter. Han ansåg sig berättigad att fälla en moralisk dom över skriften sådan den hade getts i allmänhetens händer. Fyra vetenskapsmän, fyra av dem som helgat sitt liv åt den fria tanken, hade gjort gemensam sak med den okunniga, ljusskygga hopen — mot tankefriheten. På grund av von Bergens föredrag och andra ungefär samtida företeelser i samhället hade mången begynt känna sig oroad över att »försoffningens härliga tid» vore till ända. Men sedan broschyren om Vetenskapen och herr Carl von Bergen kommit ut, hade sannolikt alla dessa känt sig fullkomligt lugnade. Nu hade ju förnuftet sagt sitt avgörande ord — de fyra vetenskapsmännen måste ju om några representera förnuftet! Härigenom hade den fria tanken »fått respass igen efter sitt korta besök i vårt land». Och vem hade gett den respass? Jo, tre professorer och en docent vid universitetet.

VETENSKAPEN

ÖCH

PROFESSORERNE HJELT, NEOVIUS OCH REUTER

SAMT

DOCENTEN VASENIUS.

AF

ARIUS.

Ju onyttigare en lärd afhandling är, dess större anseende åtnjuter den; och vädrar man det minsta syfte till direkt välfärd för mänskorna, då är arbetet förkastadt såsom ovetenskapligt. Deraf också denna de lärdas fasa för alla populariseringar af vetenskapen, hvilken fasa endast är ett uttryck af den brutalaste egoism.

August Strindberg.

Helsingfors

I kommission hos P. H. Beijer

1884.

Det var med några utmanande ord Arius' skrift avslutades:

»Altså I herrar!

Icke doktor v. Bergens populära föredrag, men den handske I slungat i ansigtet på den fria tanken, *det* är den gröfsta humbug, som kanske någonsin bedrivits med vetenskapen i detta land.»

I än högre grad än Neiglicks tidningsrecension väckte hans nu utvidgade broschyr allmänhetens uppmärksamhet — det blev i åtminstone vissa kretsar snart bekant att han var författaren. I diskussionen man och man emellan fälldes t.ex. omdömet att den var »en den mest mördande satiriska kritik», och det hette att en »kolossalare drift» än isynnerhet den med Vasenius inte sett dagen på långa tider. Man förvånade sig över att personer sådana som Reuter och Neovius ingripit i striden.²⁰ Sakligt bemött blev Neiglicks skarpa kritik aldrig i offentligheten. Det hade varit svårt att leverera ett hållbart bemötande. Neiglick hade en gång för alla vunnit en seger, också om det låg i öppen dag att också han i vissa avseenden förgått sig i polemikens hetta. Han hade inte alltid lyckats hålla sig till den stränga objektivitet han själv pläderat för, och han hade gått till personligheter på sakens bekostnad, något som kunde kritiseras desto skarpare som han inte framträtt under eget namn.

Endast på en punkt, vilken inte hade sammanhang med den egentliga sakfrågan, gjordes ett allvarligt försök att i offentligheten näpsa den unge rabulisten Arius. I Morgonbladet publicerades en uppsats om Professorsvishet och studentvishet. Med skarp ironi angreps här signaturens näsvishet att försöka sätta professorerna på deras plats. Neiglick betecknades som en högfärdig, ledande representant för det »unga Finland».²¹ — Vasenius tyckte för sin del, privat, att Neiglicks uppsats varit i skralaste laget; den brast betänkligt i logik: »— — han kritiserade v. B. än skarpare än vi, men det fick han göra, icke vi, vi hade drivit 'den fria tanken' ur landet». — På andra håll betraktades Neiglick, Lille, makarna Asp och andra i deras lä-

ger som personer, vilka med otrolig överlägsenhet såg ned på alla »obskuranter som kyrktuppen på gårdstuppen». von Bergens rationalism syntes »haltande och haltlös»; med tvärsäkerhet hade han uttalat fullkomligt obevisade saker och dragit fram auktoriteter, som för länge sedan var vederlagade.²²

Under den tid som närmast föregick utgivandet av Neiglicks broschyr hade den offentliga debatten fortsatt på andra håll. Polemiken tidningarna emellan var häftig. Vid sidan av de tre professorer som redan nämnts och vid sidan av inlägg från teologiskt håll uttalade sig ytterligare bl.a. Th. Rein i Valvoja och en naturvetare, botanikdocenten Fredrik Elfving i Finsk Tidskrift. Elfving var inte blind för bristerna i von Bergens föredrag. Men de hade stora förtjänster, som till och med övervägde. Den omständigheten att läror som avvek från statskyrkans öppet hade uttalats var prisvärd. Idéer liknande von Bergens hade tidigare i tysthet närts av tusenden. Hans föreläsningar hade givit hopp om att ett friare religiöst liv skulle spira upp. — Edvard Westermarck, då en ung student, uttalade sig inte offentligt i von Bergen-striden, men tog privat avstånd från de ytterligheter som framförts på olika håll:

»——— Gud förlåte en stackars syndare om han ändå tror hvarken på den ena eller den andra. ——— Jag, stackars otrogne, finner ingen sanningens martyrgloria kring hans [von Bergens] hufvud. Det gör nog godt att en friskare vind börjat blåsa, men icke är det sådana vindar som rycka prestkappan från prelaternas axlar. De svepa den blott så mycket tätare kring sig och tacka Gud för att de inte behöfva frysa. ———»²³

von Bergens föredrag fick betydelse för framtiden.²⁴ De omedelbara resultaten var väl inte så många — främst är att nämna grundandet av tidningen Finland — men de som i första hand var svårare att iaktta desto flera. Av vikt var inte minst, något som också påpekades redan under diskussionens gång, att de religiösa frågorna ställdes under allvarlig offentlig debatt. Nya kyrkliga åskådningar blev på sitt

sätt sanktionerade i det allmänna medvetandet. Gränserna drogs skarpare upp än tidigare mellan tro och vetande, å andra sidan mellan olika trosformer. Kyrkan fick en klarare uppfattning än tidigare om var den hade den enligt dess mening radikala ungdomen, denna å sin sida erhöll ytterligare belägg för sin uppfattning om kyrkans konservatism.

Från den stund kritiken över von Bergens kritiker såg dagen var Hjalmar Neiglick de ungas man vid universitetet, de yngstas idol, har Axel Lille vittnat. Av honom väntade man nya slag för »den fria tankens rätt att vara en inföding äfven i detta land». Tavaststjerna var entusiastisk över Neiglicks »röda kornblixt på Finlands tankefrihets mulna himmel», också om han efterlyste klarare distinktioner på vissa punkter. Inom en äldre generation kunde man däremot vara skarpt kritisk. I ett samtida brev hette det:

»— — — Civis Neiglick förmodar jag föraktar oss ousägligt djupt för att vi ej åhörde v. Bergen der han var en trogen tillbedjare. Jag vet ej, men den pojken, liksom några andra af den nyländska intelligensens bärare, ha ett *sätt att se ut* och en jargong att slå omkring sig med öfverlägset skräfvel, miner och later, som jag finner nästan örfilstäckt. Detta aktningsfulla, enkelt unga väsen ha de ej, medgif det, tänk på Jarl H[agelstam], Neiglick o.a. — — —»²⁵

Neiglick själv förargade sig ett par månader efter striden över att han inte på en punkt i sin broschyr uttryckt sig tydligare. Han hade på många håll blivit tagen för en naiv Bergen-panegyriker, därför att han i sin strävan att nedgöra »obskurantkritiken» sett sig tvungen att endast med lätt hand beröra det myckna hos von Bergen som han inte kunnat gilla. Han kunde inte skriva under på långt när allt det som anammats av dem som t.ex. i Sverige hade bekant sig till den von Bergenska rörelsen, nyprotestantismen. Han väntade sig fortsatt polemik med de fyra broschyrförfattarna. Men ingenting hördes av dem. Kanske hade de beslutat sig för tigangets taktik i föreställningen att allmänheten häri skulle se »den noblaste art af för-

akt för en näsvis pojkes insinuationer». Om de icke heller framdeles svarade skulle Neiglick kanske se sig tvungen att ånyo uppta kampen. Bäst vore det om tidningarna skulle påminna dem, men sådan energi kunde man knappast vänta av den »flegmatiska» pressen i Finland.²⁶

Polemiken — och vårterminens tentamensläsning — hade tagit hårt på Neiglicks krafter. Därför tillbragte han början av sommaren i skärgården. Salta bad och långa seglatser skänkte honom förnyat mod och förnyad spänst.²⁷

Hjalmar Neiglicks »filosofiska program»

En vecka efter det Hjalmar Neiglick avlagt sin kandidatexamen inlämnade han till Nyländska afdelningen en ansökan om stipendium ur Kiseleffska donationsfonden för fortsatta studier på utrikes ort. Behandlingen av hans ansökan har berörts i ett tidigare kapitel, där det också konstaterades att honom tilldelades ett förhållandevis stort understöd.¹

Det stod klart för Neiglick att den bana som låg honom närmast var vetenskapsmannens. Hans akademiska studier hade uppenbarat för honom hur mycket som fanns att göra på det vetenskapliga området, särskilt om man, såsom han strävade att göra, ställde vetenskaplig teori i relation till samhällslivet. Hans medverkan i den offentliga debatten, framför allt i fejden kring Carl von Bergen, hade visat att krafttag fordrades om modernt vetenskapligt tänkande skulle bli vägledande för den akademiska verksamheten i Finland. Sin syn på forskningsläget och på sina egna framtidsplaner lade han fram i sin stipendieansökan. Den har betecknats som ett märkligt aktstycke i den finländska filosofins och idéutvecklingens historia.²

Den moderna filosofin hade, sade Neiglick, begynt intressera sig för helt andra frågor än dem den filosofiska forskningen under förra hälften av 1800-talet sysselsatt sig med. Framför allt hade naturvetenskapernas utveckling, deras empiriska metod, påverkat den filosofiska forskningen. Inom den hade inträffat en revolution, som »ryckt väldet från den spekulativa skolan och i dess ställe infört just

de metoder, genom hvilka den moderna forskningen öfver hufvud vinner sina stora och stadiga resultat». 1830- och 1840-talens dialektik hade nästan helt förlorat sin position. Dåtidens vittomfattande system framstod nu som endast en gången generations försök att fatta tillvarons gåtor. De hade sålunda knappast annat än historiskt intresse. Den nya tidens filosofi ställde sig ett åtminstone skenbart anspråkslösare mål: att söka sig fram på en väg, som skulle leda till verklig vetenskap. All spekulatioon vore härmed bannlyst. Samtidigt intog de nya filosofiska riktningarna en ståndpunkt, som bjöd filosofin att »stiga ned bland de stridandes och sökandes led, för att tåligt och allvarligt arbeta på en verklig lösning af tidens brännande *praktiska* frågor». Den hade av sagt sig alla aspirationer på att i sublim höghet kunna ge svar på mångfalden av stora frågor. I stället mötte man den unga filosofin vart man än vände sig i den dagliga debatten. Främst var det tydligen de sociala frågorna de moderna filosoferna intresserade sig för, men de var inte heller främmande för konstens och litteraturens problem.

Neiglick kom också in på Finlands ställning i samtiden. Hos oss befann man sig inte på långa nejder i nivå med framåtskridandet ute i Europa. Medan det där under årtionden hade rått utveckling och förnyring, levde man här »på förstenade rester af fader Snellmans visdom». Vid de utländska högskolorna tilldrog sig den moderna filosofin ett ständigt stegrad intresse. Hos oss studerades det knappast filosofi i annan avsikt än att avlägga examina. »Medan det nu redan öfver allt i världen *tänkes* öfver det som ligger människorna nära, får här i Finland hända i det närmaste hvad som hälst utan att det utanför de egentliga och fåtaliga fackpublicisternas led kan förspörjas vare sig lust eller förmåga att lägga ett förnuftigt och fritt ord i händelsernas vågskål. Att filosofera, att revidera sina öfvertygelser och att förneka det som man icke längre tror på, vill därför den dag som är här i Finland säga i det närmaste detsamma som en förbry-

telse mot den nationella moralens begrepp både om yttre anständighet och 'andens inre tuktan'.»

Den som ville gagna landet borde därför enligt Neiglick ägna sig åt just filosofin. I denna övertygelse var det han själv hade beslutat fortsätta sina filosofiska studier vid utländska universitet. Främst siktade han på forskning i Tyskland och England. Han planerade i detta skede att stanna utomlands omkring två år.³ Någoting direkt om en doktorsavhandling stod det inte att läsa i ansökan, men i ett annat sammanhang antydde han, några månader senare, sin avsikt att försöka utarbeta en sådan. Dessutom ville han bjuda till att samla tillräcklig kunskap för att eventuellt framdeles finna sin utkomst i främmande land, t.ex. i Köpenhamn, som alltid haft hans sympatier.⁴

Mer än något annat var Hjalmar Neiglicks stipendieansökan en uppgörelse med, en protest mot den samtida andliga situationen i hemlandet. Liksom i von Bergen-polemiken reagerade han mot den försöffning han tyckte sig finna i det intellektuella livet i Finland. Traditionella uppfattningar betydde här allt, viljan att följa med det nya som bröt fram i Europa däremot ingenting. Kontakten mellan de olika vetenskaperna var svag, och naturvetenskapernas vinnningar hade inte fått utöva någon inspirerande inverkan på andra vetenskaper och på de allmänna tänkesätten. Om inte radikala åtgärder omedelbart vidtogs var faran överhängande att Finland skulle bli än mer efter i den allmänna utvecklingen. Själv ville Neiglick göra vad i hans förmåga stod för att rida spärr mot detta, men han hyste inte stort hopp om att de allmänna tendenserna i landet skulle kunna förändras. Någon stabil grund för ett modernt, empiriskt tänkande fanns inte ännu hos oss. Det sociala medvetandet slumrade också, något som var beklagligt inte minst med tanke på den utveckling i demokratisk riktning som syntes Neiglick så ytterst angelägen.

I sin kommentar till Neiglicks stipendieansökan skriver E. N. Tigerstedt bl.a.:

»Neiglick blir filosof, inte så mycket därför att han skulle känna sig dragen till det rena tänkandets kyliga nejder, som därför att han i filosofien ser ett vapen i kulturdebatten. Den sak vars riddare han vill vara är 80-talets eller »naturalismens». Tigerstedt tillägger, att man i få uttalanden så tydligt som i Neiglicks stipendieansökan kan förmimma en ny tids inbrott. Det är knappast en överdrift att beteckna den som den »nya generationens andliga myndighetsförklaring». Samtidigt var ansökan ytterst karakteristisk för sin upphovsman. I sin lidelsefullhet, sin klarhet, sin skärpa, men också i sin dogmatism var den alltigenom typisk för Neiglick. »Det är en ung man som talar, med ungdomens hänsynslöshet och orättvisa, men också med dess hänförelse och allvar. Och hur skarpa orden än må vara, äro de inga lösa överord, de vila alla på en genomtänkt och tillkämpad övertygelse.»

Bakom Neiglicks stipendieansökan stod en man, som visste vad han ville. Han visste också vad den nya tiden krävde. Han strävade i hela sitt tänkande med stark medvetenhet att vara modern.⁵

Hjalmar Neiglicks föredrag vid Nyländska afdelningens årsfest våren 1885 om Voltaire och nittonde seklet innebar i många avseenden en programförklaring från hans sida.⁶ Det kompletterar i viktiga stycken hans stipendieansökan ett par månader tidigare.

Neiglicks karakteristik av Voltaire och av upplysningstiden ådrog sig uppmärksamhet, liksom hans kritik av romantiken, men tyngst vägde vad han hade att säga om den tid, under vilken han själv och hans samtida levde.

Man hade hunnit till nittonde seklets andra hälft. Den hade varit »en skön tid» särskilt på grund av två omständigheter: halvseklet hade fått sin starkt demokratiska prägel av dess kärlek till friheten och dess kärlek till folken. Det hade en stark likhet med Voltaires tidevarv. Inom teologin och filosofin hade, nu liksom då, den nya skolan att kämpa mot en mäktig dogmatism. Nu liksom då ha-

de samma grundtankar varit ledande för oppositionen: kritik i vetenskapen, tolerans i religionen. Det oppositionen hade vunnit var i ett väsentligt avseende mycket likartat i båda fallen. Kyrkan var väl icke nu så misskrediterad som under Voltaires tid — den hade inte heller gjort så mycket för att förlora krediten som under Voltaires tid. Det som från teologisk sida kallades otro — självständigt och dogmfientligt tänkande — var emellertid nu på lika god väg att få makt över medvetandet som då. Mänsklighetens huvudfråga var nu pauperismen. Den väntade ännu på sin lösning. Den sociala kampen bar kanske frön till nya revolutioner, men kampen mot kyrkan, det ader-tonde seklets och Voltaires idé, hade upphört att vara revolutionär. När man påstod att strävandena för tolerans och tankefrihet i Voltaires anda inte kommit ett steg längre sedan 1700-talet bemöttes detta av Neiglick:

»toleransens och tankefrihetens sak har icke förblifvit sig lik under alla dessa hundra år; den har mognat under tiden och står nu färdig att bära sina skördar. I framtidens perspektiv skymta verkningarna af den skygga reaktionen i seklets början allt svagare och svagare. Vi kunna medge, att den dag ännu icke kommit, då man rätt skulle kunna uppskatta följderna af Voltaires titaniska kamp, men vi kunna kanske hoppas att denna dag skall komma under det nya sekel, som står för dörren; ty det är framför allt *en* sak vi måste förlita oss på, vi som tro på utvecklingens lag: att detta gryende sekel skall bli det tjugonde äfven i den mänskliga tankens och *upplysningens* historia.»

Någon finländsk Voltaire-tradition hade Neiglick inte att stöda sig på då han utformade sitt föredrag. Voltaires namn hade även hos oss varit så gott som totalt glömt under årtionden. Talade man kring mitten av århundradet om Voltaire, skedde det tydligen blott i avancerade kretsar och även i dem endast i förbigående. Hans skrifter läste man knappast.⁷ Nämnades han i ett föredrag, såsom av Wilhelm Lagus 1862, hänvisades inte till hans bärande idéer.⁸ Då Topelius 1865 skrev sin dikt Voltaires hjärta hade han inspirerats av en konkret händelse, vilket dock inte hindrar att hans mot Voltaire avvi-

sande attityd kan anses representativ för tämligen vida kretsar.⁹ Det dröjde också tämligen länge innan Topelius' Voltaire-uppfattning blev emotsagd. På allvar skedde det först då Wilhelm Bolin till hundraårsminnet av Voltaires död år 1878 publicerade en längre artikel i Finsk Tidskrift, en artikel som uppenbarligen med intresse hade studerats av Neiglick innan han skrev sitt föredrag.¹⁰ Högst positivt bedömdes Voltaire också av Gånge Rolf i en dikt i Verdandi, andra häftet (1883).¹¹ Neiglick gick på ungefär samma linje som Wichmann, vilket dock inte betyder att dennes dikt behöver ha spelat någon avgörande roll som inspirationskälla för den förre. Hans beläsenhet och hans kännedom om förhållandena i Frankrike kan ha varit incitament nog.

I Neiglicks stipendieansökan¹² och i hans Voltaire-föredrag liksom i hans inlägg i von Bergen-fejden tog sig många av den moderna tidens tankar uttryck. De visar alla att han var väl orienterad i samtidens aktuella vetenskapliga diskussion lika väl som i skönlitteraturen och den allmänna idédebatten. En av dem som betytt mycket för Neiglick var Georg Brandes. Denne hade opponerat mot den stagnation han tyckt sig finna i (det danska) samhällslivet. Han hade krävt, med hänvisning bl.a. till Voltaire, att problemen sattes under debatt. Han hade fällt en lans för den enskilde individens rätt att förfäkta sin personliga ståndpunkt. Han hyllade framåtskridandet. Han ville föra litteraturen tillbaka till livet och betonade dess samhörighet med den egna tiden och dess problem. Han kämpade för allmänt liberala ideal och mot andligt och världsligt förtryck. I hela Norden hade man numera börjat fästa avseende vid Brandes' kritik.¹³ I Finland hade det dock dröjt till slutet av 1870-talet innan han på allvar uppmärksammats. Från och med denna tid anmäldes hans arbeten då och då i bl.a. Finsk Tidskrift. 1878 hade Valfrid Vasenius inför Nyländska afdelningen hållit ett föredrag, i vilket också Brandes' insats uppmärksammats.¹⁴ Neiglick var emel-

HJALMAR NEIGLICK

lertid inte hänvisad till blott inhemska inspirationskällor — i detta fall lika litet som i andra. Han tillägnade sig nya idéer på utländsk botten och genom utländsk litteratur.

Efter von Bergen-fejden och Voltaire-föredraget berörde Neiglick sällan de religiösa frågorna i offentligheten. Problem av annan art utövade under de följande åren en större lockelse för honom.

I Leipzig, Paris och Köpenhamn 1885 — 1886

Våren 1885 var en hektisk tid för Hjalmar Neiglick. Ofta gjorde han sig en munter kväll tillsammans med Edelfelt, Söderhjelm och Tavaststjerna eller med andra vänner som Axel Berndtson, J. J. Tikkanen, Emil Cedercreutz, Hjalmar Linder och Edv. Öhrnberg. »Det var så gott och glatt och intelligent att jag ej nog kan glädja mig åt dessa vänner», skrev Söderhjelm om den middag han efter sin licentiatexamen intog tillsammans med Neiglick och Tavaststjerna.¹

Samtidigt förberedde sig Neiglick för en längre utlandsresa. Honom hade beviljats ett stipendium av Nyländska afdelningen, och han erhöll av en vän förstärkning till reskassan.² Han längtade ut, till friare och mera inspirerande förhållanden än de som rådde i hemlandet. Men ändå var det inte med odelad glädje han såg fram mot sin resa. Han hade fått uppleva en av sitt livs största besvikelser på det rent personliga planet. Sedan omkring ett år var han djupt fäst vid den tjuguariga Agnes von Haartman, dotter till senatören och ledamoten av kommittén för finska ärenden i Petersburg, geheimerådet Victor von Haartman, en vän till Alexander Neiglick. Före Hjalmars avresa bröts förbindelserna mellan Agnes och honom definitivt. »— — — ledsamt nog står här ingenting att göra», hade hon sagt en dag i början av september. Inte långt efter detta skrev Hjalmar ett brev till henne. Hon hade i honom mött en man, en löjlig man, som serverat henne den ena kärleksförklaringen efter den andra, konstaterade han och fortsatte:

HJALMAR NEIGLICK

»Jag bekänner, att min längtan efter dig, Agnes, mognat, emedan jag under detta år lärt mig inse hvad fruktan och hjälplöshet vill säga. Om det beror på en händelse eller om det är emedan jag nu kommit i klarsynthetens ålder — altnog, jag vet nu hvad det är att vara rädd för lifvets brutalitet. Vi, sådana som jag, sangviniska eller, om du så vill, prosaiska naturer, vi veta äfven af annat än hvardag i vår tillvaro. Ensamma, bakom stängda dörrar, när nerverna hvila och tankarna samla sig, då stå vi nakna inför oss själfva. Då har det händt mig, att ärelystnaden blifvit ingenting, och tron på mig själf blifvit ingenting. Jag har fått ögonen öppna för att lifvet, för oss män, är en blödande strid med cynismen, som kommer, när vi vuxit ur gossedrömmarnas barnskor och drifvas ut för att reda oss med människorna. Jag upptäckte med ångest, hur cynismen begynt smyga omkring mig samma bark, som den fått att växa öfver de flesta andra män, och jag har känt samma hjälplösa hunger efter räddning, som lungsigtiga måste känna efter varma, läkande somrar.

Kan du förstå, Agnes, du som är kvinna, hvad denna ångest vill säga? Kan du förstå att din bild fylde min själ ju räddare jag blef? När jag flydde undan pinande minnen, såsom jag nyss sade dig att jag flytt, då kom du tillbaka, du har beherskat mig, när mina ögon mötte andra kvinnor, fingo de dina drag, din röst ljud i mina öron som moderstoner dem jag aldrig i mitt lif fått höra och i mina tankar smög jag mig som en gosse i dina armar, Agnes.»³

Ätminstone två brev skrev Hjalmar ytterligare till Agnes före sin avresa, ett av dem i Petersburg, där de båda då tillfälligt befann sig. De gav uttryck åt samma längtan och kärlek, men även åt den hopplöshet han kände. De blottar hos honom en ömhet och känslighet, som inte kom till synes i hans offentliga verksamhet. Ett halvår senare talade han i ett annat sammanhang om att han låtit överrumpla sig av det »olycksaliga, saliga mysteriet» och om att han numera visste att det var »vårt väsens vekaste trådar som såras, när vår kärlek såras».⁴

Två år senare lyckönskade Agnes von Haartman Hjalmar till hennes förlovning. Hennes brev präglades tydligen av sorg och ånger. »Tillåt mig», skrev Hjalmar i sitt svar, »min kära, goda vän, att i dina hopplösa, olyckliga ord läsa ett nytt rörande bevis på att du af ingenting i världen kan hindras att vara den ädla, varmhjärtade kvinna, som jag engång älskade mycket och som jag alltid skall bevara i det vackraste minne». Kunde Hjalmar hjälpa att skingra hennes

bekymmer, ville han mer än gärna göra det. »Jag tror på vänliga ords makt», sade han.⁵ — Sommaren 1888 ingick Agnes von Haartman äktenskap med sedermera ministern och verkliga statsrådet Alexis Gripenberg.

Innan Hjalmar lämnade hemlandet var han med om Werner Söderhjelm och Sigrid Lönnblads bröllop i Viborg. Han deltog som hedersgäst i en avskedsfest som hans vänner ordnade i Helsingfors. Där var han vid briljant lynne, »det formligen sprakade om honom af intelligens och lefnadsglädje».⁶

Hjalmar Neiglicks längsta utlandsvistelse sträckte sig från slutet av september 1885 till julen 1886. Största delen av denna tid tillbragtes i Leipzig; i Köpenhamn vistades han under såväl ut- som hemresan. Han hade kunnat göra upp en lång lista över »berömda män» som han kom i beröring med. Med Alexander Kielland blev han bekant en afton på ett litet kafé. Genom sina tidigare danska kontakter hade han haft vissa förbindelser med Politiken. Dessa fördjupades, och de gav honom nya vänner. Särskilt nära kom han att stå Edvard Brandes, Peter Nansen och Gustav Esmann. Albert Edelfelt hade försett honom med rekommendationer, och genom dem fick han förbindelse med bl.a. den unge författaren Otto Benzon. Denne visade Neiglick mycken vänlighet. Han inbjöd honom bl.a. till en middag, vid vilken Neiglick blev bekant med Georg Brandes, Erik Skram »och andra begåfvade människor». Den var ytterst animerad. Ingen stelbent högtidlighet lade sordin på stämningen. Hos Erik Skram blev det nachspiel till långt in på småtimmarna, med punsch och stora cigarrer. Neiglick lärde sig tycka lika mycket om Skram som person som han tidigare tyckt om honom som författare. Genom sin gamle vän Henrik Gad fördes han in i mindre illustra sällskap.

Det politiska livet i Danmark var stormigt just då. Neiglick blev i tillfälle att bevittna åtskilliga »scener af den dram, som spelas om

Danmarks frihet»; de politiker han gjorde bekantskap med tillhörde nästan utan undantag »frihetspartiet». Med dem delade han motviljan mot den estrupska politiken.

Neiglicks sejour i Köpenhamn var, enligt hans egen utsago, så rik på intryck som kanske ingen tidigare period i hans liv.⁷ Men så präglades också Danmark vid den tiden — eller åtminstone de kretsar, vilkas sällskap Neiglick sökte — av en strävan efter nya tankar och nya ideal.

De finländska förbindelserna med Danmark och Köpenhamn var naturligtvis gamla och jämförelsevis livliga, men få hade de finländare varit som före Neiglick hämtat så stark inspiration där som han; en av dem man i detta sammanhang tänker på är August Schauman, som under en längre vistelse i Köpenhamn 1851—52 i stora drag njöt av landets rika intellektuella kultur.⁸

När Neiglick vid månadsskiftet oktober—november installerat sig i Leipzig kändes kontrasten stark — där satt han ensam med sina böcker och sitt förakt för tyskarna. Någon annan fritidssysselsättning fann han knappast till en början än att åter och åter rekapitulera intrycken från Danmark. I Leipzig dröjde det innan han fick några vänner. En annan finländare bodde där för tillfället, en studiekamrat till Neiglick, Arvid Grotenfelt. Men Neiglick hade ytterst litet gemensamt med honom, och detta berodde inte enbart på att Grotenfelt var fennoman. Från första början kände han sig betydligt mera dragen till en annan nordisk filosof som studerade i Leipzig, dansken Alfred Lehmann. Om honom hade professor Kr. Kroman talat redan i Köpenhamn. Gemensamt skulle Lehmann och Neiglick nu utföra psykologiska arbeten i Wilhelm Wundts laboratorium.

Neiglick trivdes inte i Leipzig. Han tyckte att han hamnat i smaklöshetens förlovade land, man vadade formligen i »tysk platthet». Allt föreföll honom fult, de tyska studenterna med sina uniformer, sina ärr och sin bena i nacken var bland det värsta av allt. »Tysk-

land *måste* vara ett dumt land, när alt dethär kan tagas på fullaste allvar, — die schöne Jugendblüthe Deutschlands! Fy tusan.»⁹

De korta resor Neiglick företog till andra orter utgjorde en stimulerande omväxling. Redan i november gjorde han en resa till Berlin, där han bl.a. råkade Edelfelt, av vars sällskap han hade stort nöje. »Han har kanske aldrig så tydligt som nu visat att han har verklig vänskap för mig, och det gjorde mig mycket lycklig». I Berlin tillbragte Neiglick också julaftonen och juldagen, tillsammans med landsmän. Därifrån gick färden till Dresden, där konstgalleriet bjöd på imponerande skönhet. I Dresden råkade han Carl Snoilsky jämte maka. De hade sommaren 1885 besökt Finland, varför samtalet till en del kom att röra gemensamma bekanta, litterära och andra. I Dresden försummade han inte, lika litet som i Meiningen och Halle under korta besök längre fram på vintern, att åka skridsko. Vart han kom »anstiftade» hans skridskor små romaner och ibland — små romanser. — I juni besöktes Dresden ånyo. Tillsammans med M. W. af Schultén och Rudolf Elving tillbragtes några dagar i sachsiska Schweiz och, något senare, pingsten i Wien.¹⁰

I sina brev från Leipzig klagade Neiglick upprepat över att det var så litet han hade att berätta. Den ena dagen förflöt som den andra, under flitigt arbete visserligen. Enformigheten väckte tidvis stark hemlängtan. Ibland ville han skylla den på klimatet; särskilt »vederstyggligt» kändes det för en nordbo och skridskoåkare. Vantrivseln hade emellertid också andra orsaker, inte minst svårigheten att finna människor som han kunde vara fullt uppriktig med. Små och ganska hjärtliga »vänskaper» kunde han knyta, t.ex. med bulgarer, polacker, engelsmän och amerikaner, men de räckte inte till. Neiglicks bostad, i många avseenden förträfflig, hade en svår nackdel: den låg mitt inne i staden, långt från parker och grönska. Tidigare hade han aldrig tillbragt en hel sommar i en stad. Gärna flyttade han därför fram emot våren till trakten av Rosenthal, stadens största och vackraste park.¹¹

Detta skedde sedan han under sina ferier i mars och april i rekreationssyfte besökt Paris. »Jag är halftassig af glädje öfver att vara här igen», skrev han snart efter sin ankomst dit.¹²

Med Neiglick kom våren till Paris. Den första syn som mötte honom var Sorbonnes sekelgamla murar i det grannaste solsken. Han skyndade sig att återuppliva bekantskapen med gamla kärvordna platser från tidigare besök. Längre dröjde det inte innan han sett föreställningar på Paris' teatrar. Genom rekommendationer av fransmän i Leipzig blev han introducerad i franska kottierier. Han studerade livet i Quartier Latin. Trots sina föresatser att vila försummade han inte att ta kontakt med franska filosofer, framom andra Théodule Ribot, en mycket älskvärd man. Den egentliga »professors-filosofin» visade sig stå på en tämligen låg och antikverad ståndpunkt, såsom Neiglick också hade befarat. Liksom i Köpenhamn försökte han också i Paris få en inblick i det politiska livet.¹³

I hög grad givande var umgänget med nya bekantskaper bland de nordbor, som vistades i Paris. Knappt en vecka förflöt innan Neiglick råkade Björnsterne Björnson, Jonas Lie och Arne Garborg. Detta skedde hos Walter Runeberg, som redan var hemvan i Paris. Neiglick hade jämte Werner Söderhjelm och dennes maka en kväll blivit inbjudna till Runebergs hem. Sin vana trogen dominerade Björnson sällskapet. Han var, tyckte Neiglick, »en magnifik uppenbarelse». »Han är en af dem, som fått just den kropp, som passar till deras själ». Då Neiglick presenterades för Björnson, började denne genast tala om den nu två år gamla von Bergen-polemiken. Tydligt hade Runeberg berättat om den för Björnson. Kvällen blev ofantligt rolig. Under långa stunder satt Neiglick i livligt samspråk vid Björnsons sida. Denne syntes honom märklig inte minst som skådespelare. När han talade om Sverige, härmade han svenskarna och bar sig åt ungefär som Neiglick själv brukade göra då han härmade von Bergen eller någon annan. För övrigt utgjorde Werner och Sigrid Sö-

derhjem Neiglicks nästan dagliga sällskap icke blott i Paris utan även under utflykter i omgivningarna. Vänskapen blomstrade så mycket som någonsin, ja till den grad att unga fru Söderhjem höll på att bli nästan »svartsjuk» på Neiglick.¹⁴

Då Neiglick mot slutet av sin Parisvistelse skulle summera sina intryck, konstaterade han att tiden där verkligen inneburit ferier i ordets fulla bemärkelse. För honom tycktes Parisluften vara en obeskriverlig »lustgas». Men till arbete stämde den luften inte, åtminstone inte i vårtid, då Paris var som vackrast. Han var därför nöjd över att han förlagt sina egentliga studier till annan ort. Det fanns emellertid andra, t.ex. Edelfelt, som gjorde gällande att hela Paris förändrat sig under de senaste tio åren, att atmosfären blivit mulen och dyster i jämförelse med förut.

Neiglicks sista vecka i Paris var full av upplevelser. Det var stor vernissage, och den förde mycket annat med sig. Från den skrev Neiglick en lång, entusiastisk korrespondens till Nya Pressen. Konstkritiker var han inte. Artikeln blev därför mera refererande än bedömande. Framför allt var det Edelfelts strålande seger med sitt Pasteur-porträtt han så livligt skildrade. Han berättade om den spänning med vilken finländarna i Paris avvaktade utställningens öppnande, om alla de jämförelser som gjordes mellan Bonnats porträtt av Pasteur och Edelfelts. Och han jublade då kritiken gav landsmannen ett avgjort försteg. I förbigående nämnde han också andra finländska konstnärers verk på expositionen. Om Galléns »Gumma med katt» hette det bl.a.: »Aldrig har jag sett så framfusigt uppriktiga färger på en tafla, som handlar om ett finskt landskap, en finsk käring och en finsk katt». — Edelfelts anhöriga hemma i Finland och andra med dem uppskattade högt Neiglicks skildring av vernissagen. Men andra fann stilen nervös och »ej nog värdig».¹⁵

Neiglick hade också en mängd avskedsbesök att göra, ett av dem hos Björnson. Han var åtminstone den, som inte var blasserad!

Mänsklig fåfänga ägde han väl också, men i bredd med alla de vinnande egenskaperna behövde det inte tillmätas stor betydelse.¹⁶

Väl återkommen till Leipzig kändes det för Neiglick skönt med regelbundet arbete igen efter allt flanerande i den ljuvliga sommarluften, efter alla teater- och kafébesök.

Högsommaren i Leipzig blev en påfrestande tid. Ofta kände Neiglick en häftig längtan efter verklig natur, efter doften av nyslaget hö, överhuvud efter ett landskap utan poliser och vitestavlor. Då han begav sig på vandring utanför staden kunde det nästan kännas som om han hade varit på Rantala — men bara för någon hastigt flyende timme, tills han åter befann sig på stadens heta, av stenkolsdamm fyllda gator. Hans arbete gick framåt men föranledde honom å andra sidan att spänna krafterna till det yttersta. Hans känsliga nervsystem reagerade för ansträngningarna. Ett slag funderade han på att vila ut en tid i någon bergstrakt. Men hans experiment lämnade honom ingen ro. »Och dessutom är hafvet det enda, som skall vara i stånd att verkligen skänka tillbaka de krafter jag lämnat på valplatsen i laboratoriet», skrev han till fadern i början av augusti.¹⁷

Den 18 augusti konstaterade Neiglick att befrielsen från hans pinorum — det heta laboratoriet — nu äntligen nalkades med snabba steg. Från den 1 september skulle han bli utan både rum och medhjälpare i Leipzig: ingenting annat återstod alltså än att resa därfån. Landet skulle han lämna med oblandade känslor av förtjusning, tillade han, men han hade varit ännu gladare om experimenten blivit definitivt avslutade, såsom han hade hoppats att de kunnat bli. Trots att han arbetat intensivare än någonsin, återstod fortfarande inte så få försök. Det försmädliga häri kompenseredes emellertid avsevärt av att han fått löfte om att avsluta sina experiment i Alfred Lehmanns nyss färdigställda laboratorium i Köpenhamn.¹⁸

I Köpenhamn var det alltså han slog sig ner för hösten. Där arbetade han träget och framgångsrikt. Där umgicks han med gamla

och nya vänner. Där njöt han av havets närhet. Och där råkade han sin blivande fästmo.¹⁹

På hemvägen från Köpenhamn kom Neiglick av en tillfällighet att i Stockholm tillbringa en afton i sällskap med Petrus Nordmann och Tavaststjerna, Gustaf af Geijerstam, Oscar Levertin och Per Staaff. Samtalet var livligt kring det runda bordet, där de »unga» hade församlats. Någon kom på idén att man skulle föra en ordnad diskussion, dock utan ordförande. Blott ämnesvalet bjöd på svårigheter. Realismen i litteraturen gillades inte, idealismen lika litet, inte heller Björnson och svenskarna eller Brandes. Slutligen enades man om temar 'rikssvenskars och finlandssvenskars verkliga och inbillade förträfflighet'. Två lag ställdes upp; det blev tre mot tre. I början såg det ut att gå illa för finländarna. Tavaststjerna och Nordmann kom till korta i kampen mot sina respektive motståndare. Sist i turen kom Neiglick: »Det var intressant att se honom. Gungstolen, i hvilken han satt, hade han bragt i häftig rörelse. Ögonen blixtrade, näsvingarna vibrerade och han knyckte som hans vana var på hufvudet. En ung stridshingst, modig och stark att gå till anfall!» I ett nu tog han upp kampen mot alla tre svenskarna på en gång, har Petrus Nordmann berättat. Vad än samtalet kom in på kunde han ögonblickligen ge svar på tal. Levertin gav snart spelet förlorat, Geijerstam likaså. Småningom måste också Staaff kapitulera: varken han eller någon annan svensk kunde mäta sig i ordstrid med en »sådan blixtrande kraft som den unge finländarens». — »Utmattad sjönk Neiglick ned i gungstolen och emottog småleende sina landsmäns beundrande hyllning.»²⁰

Kosmopoliten

I sin tidiga ungdom ivrade Hjalmar Neiglick för gymnasisternas skandinaviska förbindelser. Så snart han avlagt studentexamen begav han sig på en rundresa till de nordiska grannländerna. Nyss fyllda 21 år reste han ut på sin första långa studieresa, till Schweiz och Frankrike. Genom den kom de »kosmopolitiskt-menskliga» målen att för honom framstå som de värdefullaste.¹ Till den europeiska kulturens centra längtade han därefter ständigt. Vi finner honom under de följande åren på upprepade resor. Av dem, av personliga kontakter och av sin läsning mottog han avgörande intryck.

Neiglick blev kosmopolit. Han kunde ställa sig skarpt kritisk till fosterlandet och förhållandena i hemlandet. Han vinnlade sig om att föra den finländska kulturen närmare den europeiska och den europeiska närmare den finländska. Hans stipendieansökan av år 1885 bär vittne om hans europeiska kultursyn. Hans rapporter från resorna visar hur väl han trivdes med det friskt pulserande livet i kontinentens metropoler. Han lade sig till med åthävor, som kunde förefalla främmande för dem som inte rört sig utanför hemlandets gränser. Han diskuterade gärna kosmopolitismens och patriotismens problem.

Länge hade Neiglick inte vistats utanför Norden innan den uppfattningen stadgades hos honom, att mycket var småskuret hos oss. Redan i oktober 1881 skrev han till Tavaststjerna några ord som av patriotismens banérförare säkert hade tolkats som ett utslag av det högmod Neiglick aldrig gick helt fri från att bli tillvitad för:

KOSMOPOLITEN

»Vi der uppe i Norden, som hafva en aning om att vi äro för mycket småstadsbor allihop för att likna de stora nationerna, pläga i stället taga skadan igen genom att invagga oss i den förnöjda föreställningen, att sådana dygder som gästvänlighet, öppenhet och enkelhet af G[ud] blifvit skapade enkom för den gamla, präktiga, brastrefliga Nordens räkning. Men detta är tyvärr en illusion: dessa absolut nordiska dygder finnas äfven hos de stackars folken i den öfriga världen. Skilnaden är bara den att man här icke spiller så mycken tid på att sola sig i dessa förträffligheter.»²

Detta var tongångar som ofta skulle höras från Neiglick. Till en början fördes de trevande fram, men snart skedde det med större energi, med allt större variation. Först riktade han blicken mot enskilda detaljer, men småningom kände han sig styrkt i sin övertygelse och kompetent att föra fram en kritik av mer allmän natur.

Ännu sommaren 1884 var Neiglicks reflexioner om utland och hemland ganska återhållsamma. Han siktade då på att, sedan han avlagt sin examen, resa ut för vidare studier. »— — — här hemma går det knappast att arbeta ordentligt in sig i den vetenskap vi valt», skrev han till Waldemar Ruin och tillade att det uppenbarligen fanns mycket att föra med sig hem igen när man återvände efter en ordentligt använd tid därute.³

Söderhjelm, Tavaststjerna och Neiglick fick genom sin långvariga vistelser utomlands i högre grad än flertalet landsmän upp ögonen för hur stillastående livet i Finland var. »Alla förhoppningar om vyer och tidsenlighet» blev svikna i hemlandet.⁴ Det är därför inte att undra över om vännerna började nära planer på att sätta upp en ny tidning eller tidskrift som, redigerade av dem, skulle företräda kosmopolitiska intressen. Projektets huvudpunkter relaterades av Tavaststjerna i ett brev till Neiglick i december 1885. Arbetsfördelningen var i huvudsak klar. På Neiglicks lott skulle främst komma »allmän moral och teater». Fasta medarbetare skulle engageras även utanför kretsen av de tre.⁵

Bakgrunden till initiativet, vars primus motor tydligen var Söderhjälm, låg på det kulturella planet. Han hade inspirerats av den spirituella Parispressen. Han och Tavaststjerna önskade skapa en förbindelslänk mellan den västerländska kulturen och den »tsjudiskt-slaviskt-skandinaviska». Ungdomen och de moderat tänkande hade behov av ett organ, menade de, som var ärligt, friskt, modernt och välskrivet, ett organ, där skribenterna kunde vara spetsiga i pennan och korta i uttryckssättet. Något bestämt politiskt program skulle inte följas, stor vikt däremot läggas vid utländskt material. Ekonomiskt trodde Tavaststjerna att företaget skulle ha utsikter att bära sig, trots konkurrensen från Nya Pressen, Helsingfors Dagblad, Finsk Tidskrift och andra organ. Tydligen hoppades man i främsta rummet på prenumeranter bland studenter och yngre akademiker och bland dem som inte odelat gillade någon av de tidningar och tidskrifter som vid mitten av 1880-talet gavs ut i Finland. Det viktigaste för Tavaststjerna var att en gång få sjunga ut med eftertryck. Han hoppades på tillfälle att kunna vidga vyerna hos »hundra försöffade, examensabsorberade nyländingar, vestfinnar & österbottningar, som dröna kring vikingaismens utslirna drakhufvud».

Neiglick blev genast entusiastisk över vännernas förslag. Hade han omedelbart skrivit ned sina tankar, hade resultatet otvivelaktigt blivit en ljungande filippik.⁶ I tidningsprojektet hade hans egna innersta tankar tagit sig uttryck. Visst behövdes det ett organ för »de fiffiga» i Finland! Vad som mer än annat förargade honom var hemlandets byråkrati. Han kände sig tvungen att angripa den, om det så skedde i en egen tidning eller på annat håll. Den var visserligen, olyckligtvis, huvudstödet för hans modersmål och hans bildningsform, men mot nästan allt annat han satte värde på hade den brutit. Byråkratin — det var häradshövdingarnas konst, och den hatade han. Med grevar och baroner kunde han ännu förmå sig att umgås, liksom han uppskattade ostron, engelska stövlar och gamla

Werner Söderhjelm

Finlands Nationalmuseum

tyska krukor, men byråkraterna — nej! De utgjorde det sannskyldiga »borgarpaket». Det skulle bli honom ett särdeles nöje att en gång i veckan läsa lagen för dem. På »bredaste demokrat-mål» skulle han göra det!

Teatern vill han också gärna ta sig an. Tidningens stilsträvanden accepterade han genast — Tavaststjerna hade i sitt brev bl.a. nämnt att den skulle bli »stilig' i stilen». Också på den punkten hade Neiglicks ögon på senaste tid öppnats allt mera. Sedan sin vistelse i Köpenhamn på hösten, på vägen till Leipzig, där han nu befann sig, hade han prenumererat på Politiken. Den tidningen var en farlig

läsning för den som ville leva ostörd i sin barnatro på fosterlandets förträfflighet. »Se, så skulle en tidning skrivas!», utropade Neiglick. På morgnarna brukade han läsa Politiken, och då han därefter öppnade Nya Pressen eller Helsingfors Dagblad var det som att få in ett lerfat bovetegrynsgröt ovanpå ostron och vit burgunder, menade han. I de finländska tidningarna kunde han inte leta rätt på en enda penna, som visade att man där hemma hade en aning om vad som förstods med stil. En »mammutsvenska» var det som i allmänhet serverades i Finland. Det var bra trööst! Saken blev inte bättre av att det senaste tillskottet bland de periodiska publikationerna i Finland, veckotidningen Figaro, visade sig vara ett veritabelt missfoster.

På många områden fanns således fältet fritt för stora reformer. Men skulle krafterna räcka till? Det vore sannolikt för sangviniskt att tro, att det i en handvändning skulle gå att »skapa hvetefält och vinberg på en ljunghed och en enrisbacke». Enrisbacken — det var här den intellektuella fattigdomens symbol, inte ett uttryck för inboende seghet hos Finlands folk.

Neiglick blev aldrig i tillfälle att i en egen tidning gå till angrepp mot byråkrater och borgarbrackor i hemlandet. Hela projektet synes relativt snart ha blivit bortglömt. Det var ett hugskott, av intresse för vår presshistoria endast därigenom att diskussionen visade vad en ung, europeiskt orienterad krets drömde om att verka upplysningen till fromma. — Neiglick lierade sig senare fast med Nya Pressen, där han också tidigare medarbetat. Han återknöt även sina vid denna tid avbrutna förbindelser med Finsk Tidskrift. Liksom Neiglick fick Söderhjelm och Tavaststjerna finna sig i att framdeles medarbeta i organ, på vilkas allmänna linje de inte hade stora möjligheter att radikalt inverka.

Ungefär samtidigt som Neiglick utgöt sin förargelse över försoffningen i hemlandet, hände det emellertid att han kände vemodsfyllt

hemlängtan. Han längtade efter tidningar från Finland, inte minst därför att de nästan alltid gav anledning till en uppiggande vredesattack. Men han längtade också efter julen där hemma. Under flera år hade han tyckt att julen inte var något annat än en pinsamt tyst och överklig tid »med bataljoner af pigor i svarta dukar på väg till kyrkan eller från kyrkan morgon och kväll, flere dar å rad». Men nu, då helgen närmade sig, ertappade han sig med nästan samma »leksakstörstiga juldrömmar» som under pojkåren i Impilaks. Då han sett en julgran i Leipzig hade han tagit fatt i den och luktat på den. Den doftade finländsk jul. Om han blott hade kunnat komma hem för några dagar! Då hade stillheten och pigornas kyrkgång inte besvärat honom.⁷

Patriotismens och kosmopolitismens problem var brännande aktuellt — inte för finländare i gemen, deras intressesfär var inte särskilt vidsträckt, men inom vissa begränsade kretsar.⁸

I ett brev, skrivet i februari 1886, ventilerade Tavaststjerna sina synpunkter på dessa frågor. Brevets mottagare var Neiglick. I Barnomsvänner kan man spåra reminiscenser av åsiktsbytet mellan dem, i En inföding något senare likaså.

Tavaststjerna diskuterade vad man borde göra i den händelse Ryssland på allvar ingrep i våra förhållanden, och han undrade om han och Neiglick under sådana omständigheter hade kärlek nog till fosterlandet för att stanna kvar.⁹ För sin egen del sade han sig inte äga någon pliktökänsla mot det land som hade fostrat honom. »Det är bra fnasigt i det hela taget», skrev han. Han trodde att hans känslor delades av de flesta unga i Finland. Dem bland de svensk-sinnade som skröt med sin känsla för fädernebygden stämplade han som hycklare. Han drog den slutsatsen att den svenska bildningen i Finland egentligen hade bra lösa rötter. Annat var det med fenno-manerna: de ägde den rätta entusiasmen och ensidigheten för att

vara patrioter. Värst ställt var det för de finlandssvenskar, som var unga. Den äldre generationen med sina runebergska ideal förstod dem inte och fennomanerna behandlade dem som betalande hyresgäster. Själv kände sig Tavaststjerna rotlös var han än rörde sig. Såsom svensk till hjärtat men finsk till förnuftet såg han sig överhuvudtaget inte ha någon uppgift. Han frågade om han kanske i mån av förmåga borde medverka till att ur det allmänna medvetandet utplåna de sista spåren av den svenska bildningen i landet, ty, menade han i detta skede, »vårt folk skall bli *ett* och vara *ett*».

Åtminstone på en punkt tolkade Tavaststjerna otvivelaktigt situationen oriktigt: hans tro att hans känslor delades av de flesta unga i Finland var inte byggd på realiteter. Hans åsikter delades av ett relativt begränsat fåtal.

Vad svarade då Neiglick på Tavaststjernas reflexioner, så fulla av pessimism, Neiglick som hörde till dem som hade alla förutsättningar att förstå dem?

Neiglick, liksom Tavaststjerna, kopplade samman det patriotiska problemet med problemet om de personliga framtidsutsikterna — ett egoistiskt betraktelsesätt om man så vill.¹⁰ Tavaststjerna hade tyckt sig i Finland sakna det nödiga underlaget för sin författarverksamhet; Neiglick hade gång på gång ertappat sig med att anse det rent obegripligt att han skulle stanna hela sitt återstående liv i Finland. Där fanns så ytterst litet för en filosof med hans inriktning att utträtta. Vedervärdigheterna var för många. Det översteg den enskildes krafter att arbeta där utan att skymta några utsikter för framtiden. Neiglicks långvariga utlandsvistelse hade kvarlämnat *ett* djupt, outplånligt intryck: han hade blivit en större pessimist än någonsin »i våra egna angelägenheter». Han hade grubblat över frågan om det var den finska kulturen eller den svenska som erbjöd de fruktbaraste utsikterna för framtiden, men inte lyckats komma till något resultat. Liksom Tavaststjerna kände han sig förtvivlad över att vara »län-

kad vid en handfull folk utan rotjord för en ordentlig, stark och lifvande» gemenskapskänsla. Kultursvenskarna var rotlösa i Finland, det hade han insett lika väl som Tavaststjerna.

Men de fennomanska strävandena kunde han inte betrakta på samma sätt som Tavaststjerna. Det rent finska var enligt Tavaststjerna det livskraftiga och därför av allt att döma det enda som vårt lilla land hade råd att offra krafter på. Så enkelt var inte problemet, menade Neiglick. För honom hade under utlandsvistelsen det mesta i Finland krympt ihop till »rena blåbärsriset». Fanns det något här som såg ut att utvecklas till annat än medelmåttighet? Ingenting kunde man med bestämdhet peka på. Någonstans måste emellertid felet ligga, orsaken till dilemmat. Neiglick trodde sig ha kommit det på spåret. Alla, både de som gav sin kritik utlopp — och till dem hörde de två vännerna — och de som var belåtna, hade föreställt sig Finland såsom ett land likt alla andra länder, »med samma enkla rättigheter att lefva enigt och lyckligt, eller åtminstone samma chanser att en gång kunna göra det». I stället borde man ha utgått ifrån att det var en reell och mycket kännbar otur att födas i Finland, vilket »i grunden [ville] säga att utan eget förvållande få sin plats i ett folk, hvars geografiska läge är åt helvete, och hvars läge på kulturkartan är ännu mera åt helvete — inkiladt mellan de två stora kulturerna, den gamla västra och den nya östra, med utpräglad tendens att lösgöra sig från den förra och utan all tendens att sända rotgrenar mot den senare». Detta kunde *låta* som självständighet, och det var också detta som fennomaterna i högstämda ordalag kallade ungefär så. Men enligt Neiglicks mening *var* det ingen självständighet, utan Finlands läge karakteriserades bäst med orden: »öfvergifvenhet, dinglande i världsrymden». Av det verkligt originella ägde vi mindre än de flesta andra folk, och ägde vi något därav var kvaliteten ingenting att skryta över. De verkligt betydande personligheterna kunde räknas på ena handens fingrar.

Den nakna sanningen var, att Finland var oändligt fattigt på allt sådant som kunde kallas verkligt eget.¹¹ Detta märktes tydligare än någonsin nu i kosmopolitismens dagar. Kalevala och Kanteletar hade kanske på sin tid varit något att yvas över — de liknade ingenting annat —, men nu då det blev aktuellt att jämföra de egna prestationerna med andra folks och mäta med internationella mått varnade man hur utblottat Finland var på andlig kraft.

Allt klarare hade det framstått för Neiglick att Finland ingenting annat var än en stenbacke bland nationerna. Detta hindrade visserligen inte att de flesta människorna här var lika glada i alla fall. De gamla visdomsorden skulle alltid anammas med samma mottaglighet, i Finland skulle ständigt talas om »att älska Gud och fosterjorden, vara trogen i det ringa och icke äflas efter denna världens storhet». För Neiglick tedde sig sådana tankegångar förhatliga. I hans ögon liknade denna blygsamhet intet så mycket som dumhet. Han vände sig med skärpa mot företrädarna för det vedertagna konservativa bildningsidealet, vilka utgjorde det borgerliga samhällets flertal.¹² Det måste, hade han funnit, ges två vitt skilda människotyper: de som »hafva nog att lefva af i fennomanin och de som icke få nattro i Finland för det stora arbetet i Europa». Han stämplade det som en inbillning att tro att allt vore färdigt och bra, blott enighet nåddes — en tankegång som Tavaststjerna omfattat med sympati. Trodde man så var det blott ett trötthetstecken; att tröttna att kritisera innebar en av de största farorna. Vad det gällde var tvärtom att inte ge tappt, hur skönt det än kunde kännas att dra sig tillbaka och slå sig till ro. Men i det arbete som måste utföras kunde inte Neiglick anse språkpartiernas kamp i Finland vara det viktigaste av allt. Vilket program skulle man under sådana förhållanden ställa upp? Jo, i sin verksamhet hemma i Finland måste man handla och arbeta såsom levde och arbetade man ute, eller, i Neiglicks mera personligt hållna formulering, det var nöd-

vändigt att hålla sig beredd för den tävlan, som man var tvungen att räkna med om man levde utanför hemlandet, och för övrigt »bara gno och gno och gno». Detta kunde ske endast genom att ge sig ut i den stora »marknadskonkurrensen». En fanns det som hittills hade gjort det, nämligen Edelfelt. Han hade ställt upp andra mål än hans landsmän i gemen. Han var ett föredöme. Vad hade det blivit av honom om han haft »fennomanska skrupler i kroppen», frågade Neiglick retoriskt. Han återkom också senare till tanken att han i sin verksamhet ville sträva till någonting sådant som Edelfelt.¹³ Men hur skulle detta kunna förenas med ett liv i Finland, med ett liv i världens utkant? — Edelfelt å sin sida hoppades mycket av den unga, europeiskt orienterade generationen. Till Tavaststjerna skrev han engång att han och hans jämnåriga måste bli stora, för deras egen skull, för landets och för tidens.¹⁴ Och efter Neiglicks död konstaterade han att denne hade varit »Finlands öga utåt Europa».¹⁵

Andra än Edelfelt hade tidigare uppställt liknande mål som han och hans unga meningsfränder, men de var nu borta — och glömda. Hur var det inte t.ex. med Herman Kellgren, död som 34-åring några år innan Neiglick föddes? Ingen finländsk man hade före honom stått i förbindelse med så många av tidens främsta på sitt verksamhetsområde, säger Gunnar Castrén i avslutningen till sin levnadsteckning över Kellgren. »Och även därigenom hade han verkat för sitt mål: att göra Finland uppskattat i Europa.»

Neiglick lyckades otvivelaktigt oroa Finland med europeiska tankar, men man måste fråga sig om han, såsom Ellen Key gjorde gällande, lyckades föra Finlands namn utöver landets gränser. Endast i jämförelsevis ringa grad blev han i tillfälle att göra det. Han hann aldrig, så som han hade hoppats, utföra en gärning, lik den Edelfelt utförde.¹⁶

När Neiglick resonerade om Europa, då tänkte han främst på Paris. Där fick man uppslag i rikligare mått än på någon annan

plats på jorden. »Det stora moderna, som vårt slägte förstår», låg där i luften. Detta var en solidare bas för verkligt arbete än vilka tyska system som helst. »Paris är som kvinnorna», skrev Neiglick en gång, »det fattar med en underlig instinkt hvartåt vägen går, och så står det leende och behagligt vid målet decennier förrän vi grubblande germaner hinna fram. Denna underbara instinkt skall säkert i alla tider ställa fransmännen på ett sätt främst bland folken, ty den drifver dem bröstgänges emot det föråldrade». I Paris hade man en mera ogenerad och lycksalig känsla av att vara mänskliga än på något annat ställe i världen; orsaken härtill var väl bl.a. den, att det rådde en sådan härlig fördomsfrihet där.¹⁷

En mycket allvarlig konkurrent till Paris var för Neiglick Köpenhamn. Ibland gav han till och med Köpenhamn försteget framom alla andra städer. Sommaren 1886 föreslog Alfred Lehmann honom att för framtiden bosätta sig i Köpenhamn. På det förslaget gav Neiglick ett svar, som utmärkt tolkar hans känslor inför patriotismens och kosmopolitismens problem:

»Ja, visst tusan skulle jag 'ha lust' att bosätta mig i Köpenhamn! Ju äldre jag blir, desto klarare står det för mig att det är en positif olycka att födas i Finland. Om jag vill vara ärlig, måste jag tillstå att den ras, som Finlands framtid otvifvelaktigt tillhör, blir mig mera och mera främmande, och att hela min själ drages till vestligare folkslag; det är intet snobberi, utan en tragiskt allvarlig öfvertygelse. Och därtill stiga ännu en massa andra moln upp på min horisont. Jag ser min framtid i Finland förbittrad af vedervärdiga strider. Jag när visserligen på grund af mina nervers speciela tillstånd en djup avsky för kif och gräl; ingenting tilltalar mig så mycket som att vara bror och bästa vän med hela världen; men icke dess mindre kan jag svära på att jag har massor af bataljer för mig, ifall jag stannar i Finland. Jag kan nu engång icke hålla munnen, när åsnor och slynglar triumfera, och dendär pamfletten från mina unga dagar, som du känner till, kommer att oundvikligen draga en hel pamphlettfamilj efter sig. Och från alt detta 'sludder' skulle jag vilja bli fri, så gärna jag lever; att flytta öfver, t.ex. till Köpenhamn (eller rättare: framför alt till Köpenhamn), — *det* skimrar som min skönaste framtidsdröm framför mig. — Men — *hur* skall det gå för sig! That is the question. Det är dessvärre icke gjort därmed att man bara vill. — — —,¹⁸

I Danmark blev Neiglick en representant för Finland, i Finland en för Danmark. Knappast någon finländare hade haft Danmark så kärt som han, intygade senare Georg Brandes. För honom var Köpenhamn ett paradiset, citerade Brandes, som fortsatte:

»Han oversaa de Danskes Fejl for kun at glæde sig ved deres gode Egenskaber. Vi Danske glemmer ham ikke, at han har skrevet: 'Nej, leve Danmark! I dets to Millioner Hoveder er der mere sund Sans end i det store Fædrelands fyrretyve Millioner', om vi end har sund Fornuft nok til ikke at lade denne Ros stige os saaledes til Hovedet, at vi glemmer de virkelige Forhold. Dog vi svarer med et: 'Leve Finland! I dets to Millioner Hjerter er der mere Kultur end i det store Nabolands hundrede og tyve Millioner'.»

Ingen som hade sett Neiglick, sade Brandes, kunde någonsin glömma hans vackra, eldfulla gestalt med de ovanligt strålande ögonen.¹⁹

Neiglick var inte främmande för att tillspetsa sina åsikter. Alla hans uttalanden om Europas företräden och de torftiga förhållandena i hemlandet bör inte tas precis efter bokstaven. Trots alla snärtar mot fosterlandet, stenbacken, var den backen honom ganska kär. Därför var det med beklämning han varnade hur efterblivet kulturlivet i Finland var. Vad Werner Söderhjelm en gång senare skrev hade sannolikt omfattats av Neiglick i stunder av eftertanke, särskilt under hans sista år, då en viss förändring i hans attityd till det patriotiska problemet blir märkbar: »Vi hade nog ordet 'Europa' som det stora målet, men endast i fosterlandets tjänst, för oss tycktes förhållandena så små och eländiga, man förstod inte våra strävanden, vi ville vädra och sätta fart i vårt försumpade andliga liv — — —». ²⁰

Det var samma tanke Tavaststjerna gav uttryck åt i en av sina dikter till Neiglicks minne:

»Han skulle ha lagts på sin vackra bår
draperad i Frankrikes trikolor
med Finlands tårar begjuten!»

Neiglick och Tavaststjerna

Redan i unga år knöt Hjalmar Neiglick förbindelser med många av dem som hade en betydelse i finländskt kulturliv, såväl med företrädare för en äldre generation som med jämnåriga. Han rörde sig i många olika kretsar, och han ägde förmåga att snabbt göra bekantskaper. De verkligt nära vännerna förblev emellertid jämförelsevis få. Till dem kan man räkna Jarl Hagelstam och M. W. af Schultén,¹ medicinare båda två, Werner Söderhjelm och K. A. Tavaststjerna samt, på ett något annat plan, Albert Edelfelt.

Tavaststjerna och Neiglick var goda vänner hur ofta de än bytte skarpa ord med varandra. De såg i flera avseenden ungefär lika på tidens företeelser. Härtill kommer att i den mån Neiglick ägnade sig åt kritik av inhemsk lyrik och prosa denna så gott som uteslutande hade arbeten av Tavaststjerna till föremål.

Såvitt man numera kan fastställa råkades Neiglick och Tavaststjerna första gången 1875 vid 400-årsfesten på Olofsborg.² Vid det laget var de båda 15-åriga skolpojkar. De möttes — men någon närmare vänskap grundlades inte ännu. Det var först sedan Neiglick blivit student som hans umgänge med Tavaststjerna blev livligare. Uppenbarligen var det genom den tidigare nämnda ABC-kretsen bekantskapen mellan dem återupplivades. De fann att gemensamma intressen förenade dem.³ — Ett fastare grepp om förbindelserna mellan dem får vi från hösten 1881. De korresponderade under Neiglicks utlandsvistelse. Redan tidigare hade de diskuterat sina fram-

Jarl Hagelstam

Ur Hjalmar Neiglicks porträttalbum

tidsplaner, och Tavaststjerna hade låtit vännen ta del av sina diktutkast. Ofta hade Neiglick — redan nu — hakat sig upp på detaljfel och ojämnheter. Men han hade också kunnat ge Tavaststjerna råd. Han hade njutit av det sköna i det den blivande diktaren visat honom.

Den första trevande vänskapen var nu förbi.⁴ Tavaststjerna tvekade inte att bikta sin kärlek och sin svartsjuka för Neiglick. Denne höll inte å sin sida inne med personliga bekännelser. »För mig har det tills vidare varit absolut omöjligt att blifva kär i någon annan än mig sjelf», skrev han bland annat. Tidvis levde han under stark psykisk press, men det var också lätt att bedöva kvalet. Han

behövde så ofantligt litet för att invagga sig i den lycksaligaste självförgudning, tyckte han. Vid varje steg kunde han finna anledning att anse sig belåten med sina förtjänster. Gränserna mellan litet och stort började allt mera suddas ut. Men det hade funnits en tid, en jämförelsevis lycklig tid, då han inom sig strävade efter mål, som syntes tillräckligt sanna och stora. Då levde hoppet att striden för detta stora kunde driva bort tankarna från allt som syntes ovärdigt hans strävanden. Men småningom, bekände Neiglick vidare, slogs de gamla idealen ned av det olyckliga filosoferandet — snarast var detta emellertid, fann han, en brist på verklig filosofi. Det var weltschmerz Neiglick led av, men han gjorde det tydligen djupare än mången annan: »Alt, som satt de ädlaste själar i rörelse, alt som människorna hålla på, alt, alt har blifvit tomma skal — och när tanken törnar mot dessa skal, då begynner den irra och hvirfla omkring och blir oklar och trött. Och när sedan denna tomhet sveper sig kring misstron till en sjelf — hvar i all verlden skall man då finna någon ting att gripa uti?» I allt det tröstlösa fanns det likväl något, som Neiglick trodde kunde ge honom ny kraft: om han kunde gå upp i en stor och hel känsla. Hur han än spekulerade kring den, glömde han dock inte det, som nu mer än allt annat fängslade honom: studierna. Men han hyste allvarliga farhågor för att de inte skulle kunna fylla hela hans liv, vad än resultatet av dem kunde bli, ett system eller kanske blott tvivel i det oändliga.

Som avslutning på sina självbekännelser och sin »quasipsykologiska betraktelse» försökte sig Neiglick på en sammanfattning; när han skrev ned den är det tydligt att han hade både Tavaststjerna och sig sjelf i tankarna:

»Det är naturligt att tviflaren's lif skall vara mera resigneradt, kanske mera melankoliskt än dens, som har värmande, mousserande ideal på lager. Men det är äfven naturligt att, om vi vilja finna en fast punkt i en verld, der vi hafva

ingenting annat otvifvelaktigt än oss sjelfve, denna fasta punkt måste sökas inom oss sjelfva. Vilja vi samla krafter för den beklämmande vandringen genom tviflets irrvägar, då äro — det är åtminstone min öfvertygelse — hvarken teorier eller rus tillfylles. Det enda, som kan hålla oss upprätta, då alla gamla stödjepinnar brista, det är förmågan att vara höjd öfver det triviala och lilla, att lita på sig sjelf utan att ständigt tänka på sig sjelf, det är att vara en karaktär, stark och nobel. — — — Men säkert är det icke idealet af en människas tillstånd, detta att städse, oemotståndligt drifvas att tänka på ett enda mål, just det, som man redan nästan vant sig att anse oupphinneligt. — Du har lidit mycket mera än jag — jag har redan sagt, att jag vet det. Men det är just en lycka för dig; du har mycket lättare att blifva hel och stor än jag, och om du icke begagnar dig af dina apparenser, så är du galen.»

Vad Neiglick meddelade Tavaststjerna i sitt brev var i många avseenden mycket personligt, men samtidigt höll han fast vid en objektiv ton, främmande för starka känsloutbrott. Brevet är i flera hänseenden typiskt för Neiglick. Han hade redan nu fjärmat sig från skoltidens vaga idealism och närmat sig den positivistiska syn, som skulle prägla många av hans senare skrifter och övriga uttalanden.⁵

Tavaststjerna och Neiglick hade också andra gemensamma intressen än litteraturen och de personliga problemen. Ett av dem var seglingen. Redan tidigt seglade de tillsammans.⁶ Hösten 1881 föreslog Tavaststjerna att de följande sommar skulle kampera ihop, men trots sina sympatier för vännen, för havet, skärgården och seglingen måste Neiglick tacka nej: det var önskan att få råka fadern under dennes korta semester i Ruskeala som övervann lockelsen att få tillbringa några sommarveckor i skären. Men som en framtidstanke skulle Tavaststjernas förslag hägra för honom: »Vi skulle njuta; ligga ute i solsken och väta, låta det regna in mellan skjortan och kroppen och suppa saltig hafsluft och kryssa upp mellan stora, fräsande vågor — jumala!»

Sommaren 1883 förverkligades planerna. Då bodde under några veckors tid Neiglick och Jarl Hagelstam, Tavaststjerna och »Poju» Calonius, en kamrat till Hjalmar från Impilaxtiden, ute på Orrby i

Borgå skärgård. Hagelstam var ännu inte så intimt bekant med Neiglick som han senare blev; än så länge stod Tavaststjerna Neiglick närmare. Orsaken till att Neiglick denna gång slog sig lös låg i att han av läkare ordinerats en kur i Helsingfors eller dess omgivning under sommaren. Han hade från utlandet skrivit till Tavaststjerna och bett denne hyra en sommarbostad, varifrån han kunde komma in till sin doktor.⁷ Det kunde nu Neiglick inte från Orrby, som slutligen bokades, men i övrigt låg det förträffligt.⁸

Det blev en oförgätlig sommar, berättar Jarl Hagelstam. Endast glada och soliga minnen gav den. På dagarna företogs strövtåg i skog och mark, eller också seglade man, ut mot det öppna havet eller till bekanta i närheten av Borgå. Ett livligt uppskattat sällskap utgjorde Edelfelts på Haiko. Det var nu Hjalmar gjorde Albert Edelfelts bekantskap, som sedan kom att betyda så mycket för honom. Edelfelt höll just på med sin målning »På havet», som väckte Neiglicks odelade entusiasm. På Gammelbacka besöktes familjen von Born. Man kunde också vända stäven mot Löfö, där familjen Lupander tillbragte sommaren.

I sina rapporter till anförvanter talade Neiglick gärna om att det lästes mycket denna sommar; läsningen stördes endast av »lusten att masa oss» efter sim- och segelfärderna. Värdfolket var hyggligheten personifierad. Midsommaraftonen var Hagelstam och Neiglick de enda kavaljererna, emedan allt ungt karlfolk från bygden var ute till sjöss. Men av jäntorna inbjöds sommargästerna utan tvekan till både gunga och ringdanser. De sjöng och skrattade och lekte lika ogenerat som om de unga herrarna varit hemfödda på Orrby. I en frisk omgivning hade de slagit sig ned, och ett friskt liv förde de. Särskilt Neiglick var i behov av stärkande motion och stärkande diet.

Det var denna sommar som Neiglick på allvar började känna sig som nylänning. Huvudstadsbo hade han väl redan tidigare vant sig att kallas, men med den nyländska allmogen hade han inte stått i

närmare kontakt. De folkliga föredragen hade inte förmått skänka en djupare inblick i allmogens liv. Nu lärde han sig definitivt att älska skärgårdens holmar och klippor och fjärdar. Härefter saknade de somrar han inte fick röra sig i skären något av sitt väsentligaste innehåll.

Till det som vännerna livligast diskuterade hörde, utom fosterlandets brännande frågor, Tavaststjernas dikter. Efterhand som de flöt ur hans flitiga penna underkastades de kritik. Ofta blev den ganska skoningslös. Lovord hörde emellertid också till ordningen. Vare sig det gällde beröm eller tadel gick Neiglick i spetsen. Ingen annan var så som han kompetent att bedöma dikterna. Han representerade enligt Tavaststjerna »det spirituella, nervösa, dispytlystna och parisiska elementet» i kretsen. Det var med tanke på vännernas inte alltid så hänsynsfulla angrepp Tavaststjerna började kalla dem konstens »veterinärer» — de nämndes i dikten Vålmening i För Morgonbris.

För Neiglicks del fick skärgårdsvistelsen ett snabbt slut. Scharlakansfeber hade utbrutit på Emsalö och han underlät inte att efter förmåga bistå de sjuka. Vid sina besök i fiskarkojorna ådrog han sig smitta. Yrande fördes han till Helsingfors, där han relativt snart under fasterns vård återvann hälsan. Under slutet av sommaren vistades han i Ruskeala.

Sommaren var till ända. Men minnet av den levde kvar, inte minst genom Tavaststjernas första diktsamling, För Morgonbris, som de alla — skalden lika väl som »veterinärerna» — varit med om att utforma, var och en på sitt sätt.

»Kom ut och länsa för morgonbris
uti min slup, så att skummet spritter,
jag har den riggad på eget vis,
vi täfla icke om annat pris
än morgonluft öfver böljeglitter!»

Så lydde inledningsdikten i sin första version; den var en utmärkt illustration till Orrby-livet, till seglarlivet, men också till tanken på

den morgonluft i litterärt avseende som de unga hoppades att snart skulle bryta in också över vårt land, till den individualism de bekände sig till.

Skildringen av relationerna mellan Tavaststjerna och Neiglick under hösten 1883 är i allt väsentligt identisk med berättelsen om hur det gick till då För Morgonbris gavs ut. Författaren själv reste på förhösten till Paris, och det var Neiglick som skulle övervaka tryckning och andra praktiska angelägenheter hemma i Helsingfors. Före avresan hade Tavaststjerna överlämnat manuskriptet till sin förläggare.

Neiglick förutspådde diktboken stor framgång. I sina brev till Paris riktade han likväl anmärkningar mot detaljer och han kritiserade noveller, som Tavaststjerna infört i hemlandets tidningspress. Han sade sig väl kunna förstå att denne inte genast i början av sin första Parisvistelse kunde höja sig till några allmänt entusiastiska beskrivningar. Då han själv knappa två år tidigare första gången besökt Paris hade han ställts inför en liknande situation: inte heller han hade kunnat skriva något acceptabelt. Massorna av intryck åstadkom väl samma reaktion hos alla nervösa människor, trodde han. Men Tavaststjerna hade ändå andra förutsättningar än han själv. Det vore således väl, »om du snart kunde komma dig till att något så när regelbundet ge ifrån dig raska, lefande observationer; jag skulle just taga det som ett tecken på att det inträdt jämvigt mellan stämningarna inom Dig och från din omgifning, att dina sinnen härdats och — — — tillåta ett stilla, kontinuerligt inflöde af pariserluft, pariser-arbetsamhet, pariser-smak och skönhet». Av de citerade raderna märker man, hur Neiglick tillägnat sig »genombrottsmännens» litterära uppfattning sådan den framträdde i Georg Brandes' och de franska naturalisternas förkunnelse. Här har vi rekommendationen att göra raska, levande observationer och poängterandet av miljöns inflytande på diktaren.

Neiglick gav också andra goda råd. Han uppmanade Tavaststjerna — till den verkan det kunde ha — att med alla krafter arbeta mot den återkommande pessimismen. Till lust och leda hade han tidigare hemma i Finland predikat detsamma. »Ordentlig arbetsamhet» var det Tavaststjerna saknade, skrev Neiglick i det han för vänens Parisvistelse ställde upp ungefär samma program han tidigare uppställt för sin egen. Förmanande sammanfattade han:

»Duglig kan man icke bli i något fack utan mycket arbete, därför bör du icke heller dela jämnt, utan ojämnt mellan dina båda verksamheter: af husbygget skall du enligt min tanke nöja dig med att begära bröd, d.v.s. en stor del af ditt bröd, men åt litteraturen skall du offra din själ, ty der har du en stor uppgift att fylla och en stor framtid att vinna. Du gör också rätt i att vänta utslag af din debut. Det kan icke slå felt, att det, som kommer att sägas om den, skall visa dig, hvad du har att göra.»⁹

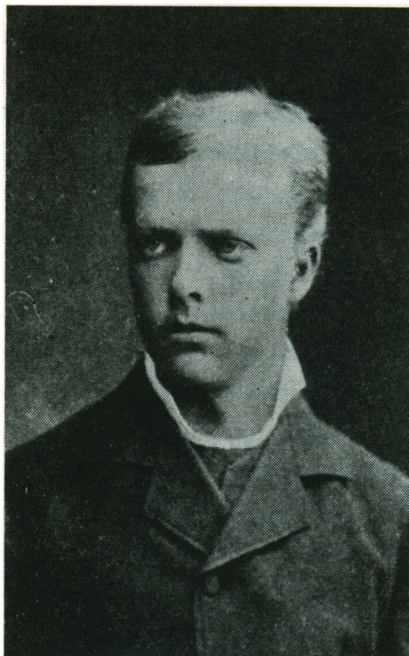
I hur hög grad Tavaststjerna rättade sig efter alla de goda råd han hade fått och nu igen fick av Neiglick är vanskligt att avgöra. Under alla omständigheter är det odiskutabelt att han lärt sig att taga på allvar vad Neiglick hade att erinra honom om. Förtroendet dem emellan blott ökade under den tid Tavaststjerna vistades i Paris; det ser man av de många starkt personliga avsnitten också i den senares brev — överhuvud rörde korrespondensen mera Tavaststjerna än Neiglick. Neiglick var uppenbarligen den starkare naturen av de två. Tavaststjerna hade ett större behov att förtro sig för en vän, och då låg — vid denna tidpunkt — knappast någon närmare än Neiglick. »Det tjenar till intet att dölja mig för dig, det går ändå ej och så får du en sannare uppfattning. Jag visar tryggt alla mina löjligheter för dig — — —», skrev Tavaststjerna en gång.¹⁰

Det var icke blott det litterära skapandets och den nya miljöns problem Tavaststjerna brottades med i Paris, utan även erotiska. Dem lade han fram för Neiglick lika öppenhjärtigt som alla de andra. Och han fick svar också på dem, svar utan alla förbehåll. Om for-

men var brysk i Neiglicks svar kunde han hänvisa till att han var grundligt utarbetad för tillfället. Studien över Lagen om orsak och verkan hade sugit musten ur honom. — »Mitt lif är rikare, underligare och sorgligare än jag i 10 bref kunde berätta», meddelade Tavaststjerna icke långt efter det Neiglick givit sina barska råd. »I sanning kom jag icke hufvudstupa från drömlandet in i reala världen», bekände han. Litet senare kunde han konstatera att den själsstrid han utkämpat hade medfört en seger över pessimismen — därhän var det Neiglick, bland annat, hade önskat få honom. Den utveckling han genomgått — och fortfarande höll på att genomgå — kom honom också att se kritiskt på vad han hittills producerat.¹¹

Försommaren 1884 var Tavaststjerna åter hemma, och det glädde Neiglick att han kunde slå sig till ro efter de brokiga intrycken i Paris, att han skulle få tillfälle att redigera gammalt och skriva nytt. Särskilt fägnade det Neiglick att vännen tänkte bearbeta sina berättelser från pojåkåren och att han allt medvetnare försökte frigöra sig från det Snoilsky-inflytande som man kunnat observera i hans tidigare alstring. I skolpojksfragmenten hade Tavaststjerna visat sig »så förb. stadig på foten och i farten med att gå rakt på målet».¹²

Tavaststjerna kände sig missmodig efter hemkomsten från Paris. Detta var något Neiglick mer än väl förstod. Själv hade han gjort liknande erfarenheter, då han första gången, våren 1882, vände tillbaka från Frankrike. Allt i hemlandet hade förargat honom, utan att han egentligen visste varför.¹³ Han hade pinats av känslan av att ha pinat andra, och han förmodade att Tavaststjerna kände det på ungefär samma sätt. Minns du, frågade han, »att det först var, när jag efter att ha legat hela sommaren på landet, sökte upp dig en morgon på hösten, som du märkte att min resa egentligen svarfvat om mig?» I hur hög grad denna första långa vistelse på kontinenten i själva verket bidragit till att ändra Neiglicks hållning till många företeelser i hans omgivning, var han knappast ens själv riktigt medveten om.

K. A. Tavaststjerna

Ur Hjalmar Neiglicks porträttalbum

Det var den som mer än något annat gjorde honom till en central gestalt bland dem, som ibland gick under namnet Det unga Finland. Acklimationstiden hemma i Finland efter resan hade otvivelaktigt också haft sin betydelse: han fick tillfälle att med nya ögon jämföra förhållandena här med dem som rådde i »den stora världen». En liknande »digestionstid» förmodade han att Tavaststjerna nu gick igenom, och han förutspådde att den verkligt avgörande förändringen skulle märkas först sedan vännen för andra gången satte sin fot på parisisk jord.

Under tiden mellan Tavaststjernas hemkomst och Neiglicks utre-

sa hösten 1885 umgicks de flitigt. Tavaststjerna sammanförde Neiglick med Juhani Aho. Denne medverkade till att Neiglick blev närmare bekant med den finska litteraturen. Neiglick å sin sida förde in den unge Juhani Aho i svenska kretsar; Gunnar Castrén har förmodat att det till stor del berodde på Neiglick och hans vänner att den ursprungligen radikalt äktfinske Aho mot slutet av åtti-talet blev relativt likgiltig för språkfrågan, förlorade tron på den nationella kulturens tillräcklighet och började studera modern fransk litteratur.¹⁴

Relationerna mellan Tavaststjerna och Neiglick har tidigare behandlats i den rika litteraturen om Tavaststjerna, framför allt av Werner Söderhjelm och Erik Ekelund. I det följande kan vi därför — med hänvisning till vad som också i andra kapitel sägs om förbindelserna mellan de två — inskränka oss till några relativt kortfattade kommentarer.

I slutet av januari 1886 publicerade Hjalmar Neiglick i den danska tidningen Politiken en recension av Tavaststjernas Nya vers. Den infördes under rubriken Finlands unge Digter.¹⁵

Sedan Tavaststjerna två år tidigare utgivit För Morgonbris framstod han som Finlands »bedste nuskrivende Poet», konstaterade Neiglick. Den första samlingens titel var helt på sin plats, ty i den mötte man ungdomlig häg på varje blad. Man märkte inflytanden från Heine och Snoilsky, men ändå var det en självständig diktare, som stod bakom orden. Bilder och färger var helt hans egna. Boken präglades av en egenartad, lyrisk ton.

I Nya vers visade Tavaststjerna en annan diktarprofil. Med sina gamla mästare hade han strävat att definitivt bryta. Han var otvivelaktigt mera originell här än i sin föregående bok. Tekniken var nu också en annan. Disharmonier hade emellertid insmugit sig i samlingen. Trivialiteterna var alltför många i den. Huvudinnehållet i

Nya vers utgjordes av små situationsbilder. I dikterna med motiv från författarens pojkar kom hans förmåga till anekdotisk lyrik bäst till sin rätt. Här gavs psykologin en underordnad betydelse. Språket färgades av barndomens fantasier. Bäst skildrade Tavaststjerna osammansatta känslor. Samvetsgrann analys var däremot något han saknade sinne för — ett för Neiglick karakteristiskt omdöme —, och den ersattes alltför ofta av något så trivialt som några rim. Tavaststjernas lätthet att rimma låg honom inte sällan i fatet. Han lät inte alltid sin poesi flyga fritt, så som den hade bort få göra. Det var allt skäl att han nu övergick till prosan. Som prosaist hade han förutsättningar att skapa något fullödigt.

När Neiglick såg sin recension i tryck blev han betänksam. Hade han i alla avseenden varit rättvis mot Tavaststjerna? Han vistades ju vid denna tid i Leipzig, och med det nyss anlända numret av Politiken framför sig skrev han ett innehållsrikt brev till den vän, som han bedömt tämligen omilt. Sin vana trogen skrev han rakt på sak vad han tänkte. Han hade ingenting att dölja, lika litet som tidigare.¹⁶

Under de gångna åren hade Tavaststjerna och Neiglick ofta missförstått varandra. Neiglick drog sig till minnes hur kusligt han känt det, då Tavaststjerna kommit och bett om kritik: »jag kunde nästan alltid ge mig fan på att vi skulle råka stöta ihop just där vi båda hade våra bölder». Han önskade av hela sitt hjärta att det skulle gå bättre denna gång. Han tyckte sig — trots allt — ha varit tämligen välvillig i sin kritik, särskilt om man jämförde med vad en annan av Tavaststjernas vänner, Werner Söderhjelm, hade skrivit om Nya vers. I polemik mot denne skrev Neiglick nu att Tavaststjerna otvivelaktigt var ämnad att vara en betydande diktare, men han fick inte glömma att böja sig för den första av den moderna litteraturens lagar, vilken lydde: arbete, »arbete efter det han sjungit ut sin sommardröm i vaggande rytmer; arbete förrän han skrifer ner det nya som far i hans

hufvud; arbete efter det han skrivit ner det och skall vandra till tryckeriet».

Detta var förvisso en gammal visa från Neiglicks sida. Han hade ju från första början manat Tavaststjerna till trägen flit, han hade framträtt som dennes »oförbätterliga moralist». Neiglick strödde så ytterst litet blommor, otvivelaktigt alltför litet, tyckte han själv ibland. Men då han skrev om Nya vers hade »moralist-nitet» och hans växande sympati för prosan tagit överhanden. Utan att han själv egentligen märkte det blev berömmet njuggt — så ivrig hade han varit att få sagt vad han velat om helheten, om Tavaststjernas noveller på vers. Om Neiglicks uppfattning av dem faktiskt var riktig eller om den var ett resultat av »en reaktion på hjärnan af mitt psykolog-'handtverk'», det kunde han naturligtvis inte uttala sig om, men han kunde inte heller underlåta att tala nedsättande om rimmen — »rimmandet» var något Neiglick en gång för alla inte kunde med, det visade han ironiskt och vältaligt flera år senare i en recension av Jonatan Reuters dikter.¹⁷

En synpunkt var Neiglick ytterligare angelägen om att Tavaststjerna skulle få del av: han hade kanske i sitt skrivsätt påverkats av sin dagliga läsning av Politiken. I den tidningen visade man en så uppfriskande likgiltighet för allt det som var av sekundär betydelse. Särskilt i »de präktiga brandes'ska kritikerna» var det genomgående huvudfrågor, väsentliga saker, som man under en skicklig cicerons ledning hade att leta sig fram till. Även sådana erkända storheter som Jonas Lie och Schandorph hade fått finna sig i att i Politiken höra kärva sanningar.

Neiglicks farhågor om vännens reaktion på hans kritik visade sig, åtminstone till en början, överflödiga. Tavaststjerna meddelade att han inte känt sig mycket stött av kritiken i Politiken. Men sitt definitiva svar på den skulle han ge med sin följande bok.¹⁸

Det låg inte lika väl till för Neiglick att bedöma lyrik som att

bedöma prosa och dramatik. Vissa av hans omdömen om Tavaststjernas lyrik var förvisso på sin plats, men i andra fall ådagalade de, synes det mig, att han inte lyckats helt leva sig in i vännens lyrisk kynne.

Neiglicks recension av Barndomsvänner i Finsk Tidskrift 1887 diskuterades livligt av samtiden. För att vara skriven av en som stod författaren nära var den överraskande negativ. Å andra sidan är det sannolikt att Neiglick ville undvika att den skulle betraktas som rena vänkritiken. Han var illa berörd av att känna sig nödgad att klandra boken. Men han tyckte att den på andra håll inte hade fått någon allvarlig kritik, utan endast tidningsfraser. »Af mig får han nu i stället höra ord och inga visor. Vår vänskap kommer att taga läck för någon tid. Men det blir nog bra igen.»¹⁹

Barndomsvänner var en mycket ojämn bok, menade Neiglick. Den innehöll många infall, som redan de gjorde att läsaren kände sig mer personligt engagerad än av böcker i allmänhet. Här förelåg det första försöket till en skildring på svenskt språk i Finland av aktuella samhällsspörsmål. Detta var något anmärkningsvärt: en ny genre hade införts i den finlandssvenska litteraturen. Förvånande var, att någon bok av liknande typ inte tidigare offentliggjorts hos oss, så många arbeten med samtida bakgrund som publicerats i grannländerna.

Skulle man tala om någon tendens i boken — i allmänhet gjorde man det gärna i denna tendenslitteraturens tid²⁰ — så måste det vara den, att Tavaststjerna försökt presentera de förhållanden, som låg till grund för att människor gick under i samtidens Finland. Orden och känslorna hade sinat i huvudpersonen Bens föräldrahem. Var inte detta en bild av genomsnittsbildningen hos oss, av den bildning som i grunden ingen bildning var? Och fortsättningen: den förblev lika inhemsk som början hade varit. Studentsång och studentförlovning, men djupare sett ingenting. Livet rann ut i sanden; redan då Ben

var 26 år hade det gjort det. Detta var en sorglig historia, men det var ändå i allt väsentligt en ganska vanlig historia, menade Neiglick.

Varför gick Ben under? Det var en fråga som Tavaststjerna inte gett ordentligt besked om. Kvartettsången hade sin andel häri,²¹ det stod klart, men den gav inte hela förklaringen. Författaren menade, att »den skeptiska tidsandan» var den främsta orsaken, men det var en tolkning som inte accepterades av Neiglick: »Hvarför alstrar 'den nya riktningen' icke stort annat än oklara hufvuden och blaserade viljor hos oss, och hvarför är den vid det här laget i andra länder en kraftig, partibildande makt, som samlar de spridda, som finner bruk för deras entusiasm och deras ungdom och räddar reformlusten från att dunsta bort i bara hån?» Detta var frågor som Tavaststjerna enligt Neiglicks mening hade bort försöka besvara. Det föreföll till en början som om han verkligen hade tänkt göra det, som om den strid som i Finland utkämpades mellan gamla och unga skulle bli ett huvudtema i boken. Men uppslaget fullföljdes aldrig. Ungdomstvivlet försvann ur Bens liv. Han bara levde om och slog ihjäl tiden. Han blev därmed blott ett exempel på att det dracks mer och arbetades mindre i Helsingfors än i någon annan universitetsstad. Vackert så, detta var på sitt sätt ett svar på de av Neiglick uppställda frågorna, men något tillfredsställande svar var det inte.

Man kunde kanske överse med att idéinnehållet i Barndomsvänner inte fyllde alla förväntningar, då det ju var fråga om författarens förstlingsroman. Värre var det att beklagliga luckor gapade i skildringen av speciellt Bens utveckling. Neiglicks påpekanden om stilistiska svagheter och förtjänster hos Tavaststjerna var otvivelaktigt på sin plats, både här och i andra sammanhang. Neiglick själv var en ypperlig stilist och han ägde förmågan att klart och känsligt bedöma andras språkbehandling.

Barndomsvänner var vår första »moderna roman» — då Neiglick konstaterade detta räknade han inte med Aleksis Kivis Seitsemän

veljestä, kanske därför att den inte var skriven på svenska. Troligen hade mången på förhand skapat sig en föreställning om vad ett förstlingsarbete som detta bort innehålla — av Neiglicks recension framgår tydligt att han hörde till denna grupp av läsare. »— — allt som är numro ett, är på sätt och vis ett program», skrev han, »och här väntade vi alltså att finna framför allt *hufvudsaker* ur nutidslifvet i Finland». Därför trodde han att det främsta felet hos boken var att där inte fanns det man hade hoppats finna i den. Neiglick utgick här från en bedömningsgrund, som nödvändigtvis måste ge rum för subjektiva tycken och inte kunde göra författarens intentioner rättvisa. Han utgick från i många avseenden naturalistiska bedömningsgrunder, liksom i en del av sina övriga kritiker, från teoretiska synpunkter som han i ett fall som detta tillämpade med stränghet. Söderhjelm berättar att Neiglick själv drömde om att skriva en naturalistisk Helsingforsroman, där man skulle »vada i gyttja». ²² Sammanhanget låter emellertid ana, att Neiglicks planer härpå var ytterst vaga, varför uttalandet som sådant inte kan tillmätas större betydelse. Personerna i Barndomsvänner var för obetydliga, sade Neiglick vidare; i dem rymdes inte de krafter som stred mot varandra i det samtida Finland. Språkfrågan saknades t.ex. helt och hållet i romanen. Den frågan behärskade hela samhället, och som samhällsskildring måste därför Barndomsvänner betecknas som bristfällig. »Värklighetsromanen med det starka greppet på tidens lyten sådan Neiglick tänkt sig den [hade] i Tavaststjernas hand [blivit] en skildring från de egna reflexionernas och känslöäffventyrens fria värld — —». ²³

Neiglick hoppades att Tavaststjerna framdeles skulle förmå skapa gestalter och konflikter av större mått. Nu hade hans figurer varit honom alltför nära inpå livet, de hade skymt utsikten för honom, »och därför är där någonting så trångt både i hans tema och i hans språk». Inkonsekvent nog försökte Neiglick inte förklara detta med en hänvisning till de trånga förhållanden i vilka man levde i Fin-

land, något som han annars gärna drog fram i olika sammanhang. Han ville inte nu betrakta Tavaststjerna som en produkt av hans miljö.

Neiglicks recension blev på många håll livligt uppskattad. Det fanns sådana som tyckte att det var det bästa som på långa, långa tider skrivits i kritikväg i Finland. Språket i recensionen berömdes.²⁴

I jämförelse med Barndomsvänner betecknade Neiglick En inföding som ett framsteg.²⁵ Detta arbete stod konstnärligt betydligt högre än det föregående, också om här inte fanns lika mycket av »den lyriska fläkten» som i Barndomsvänner. Greppet om ämnet var framför allt fastare, språket var i huvudsak ledigt, och det var nu lättare än tidigare att se, vad författaren verkligen hade velat.

Ett centralt tema i En inföding var nationalismens motsatsförhållande till kosmopolitismen, Finland contra Europa med andra ord, ett tema som Tavaststjerna anknutit till redan i Barndomsvänner. Enligt Neiglicks tolkning var det europeismen Tavaststjerna ville åt snarare än att objektivt förtälja om »infödingar». Författaren, skrev hans kritiker, anstängde sig av alla krafter att göra Hård, europeismens representant, till en narr. Han lät aldrig »denna lymmel» taga ordet Finland i sin mun utan att härtill foga ett eller flera okvädingsord. Det talades om »vår finska lojhet, kritiklöshet och inskränkta fosterlandsbornerhet» o.s.v., påpekade Neiglick tilläggande att Tavaststjerna lastat Hårds alla dåliga egenskaper på den »västerländska njutningsfilosofi» denne bekände sig till. Ur litterär synpunkt blev felen i En inföding inte mindre »därför att dygden i boken är hem-mavärd och lasten importerad», summerade Neiglick.

För honom var Tavaststjernas teckning av kosmopoliten i Hårds gestalt ett ömtåligt tema. Det råder nämligen intet tivel om att Tavaststjerna låtit Hård låna drag av Neiglick.²⁶

Tavaststjerna och Neiglick hade ofta bytt tankar om patriotism

och kosmopolitism. Båda hyste sympati för den senare. Tavaststjerna förargade sig det oaktat över en del av de uttalanden Neiglick fällt i diskussionens hetta. Dessutom förefaller det sannolikt att han känt sig stött av vissa avsnitt i Neiglicks tidigare recensioner. Det ligger sålunda nära till hands att förmoda att han genom att gestalta Hård så som han gjorde ville ge igen för oförrätter han tyckte sig ha blivit utsatt för.

Genast i början av romanen presenterades Hård som »modern och utländsk» — en karakteristik som i sin allmängiltighet inte kunde ha någon speciell adress, också om det inte kan förnekas att tankarna redan här kunde ledas till Neiglick, den kanske mest moderna och utländska bland Tavaststjernas vänner. Då Hårds yttre strax därpå karakteriserades skedde det på ett sätt som kunde locka till jämförelse med Neiglick. »— — — det ryckte och levde i näsvingarna, så snart han talade, och de skarpa gråblå ögonen gnistrade, när han blev livlig.» »Ett klokt utseende, tänkte folk, när de sågo på honom närmare» — på samma sätt hade otvivelaktigt mången tänkt vid betraktandet av Hjalmar Neiglick.

Litet längre fram i En inföding hette det:

»Men Hård var nu engång den renaste sangviniker, som hela det uppblandade, glada temperamentet någonstades kunde framvisa. Han fattade eld i ett nu och av vilken orsak som helst, ställde till ett förfärligt spektakel och lugnade sig lika hastigt igen. Han skämtade aldrig med sina överdrifter efteråt, och gjorde någon annan det, förivrade han sig ånyo genom att försvara sig. En direkt natur för övrigt, verksam som en hävstång och aldrig i vila.»

På ett annat ställe talades det om jäktande och litet affekterad livlighet.

Också detta var Neiglick — om man bortser från karikeringen. Neiglick kunde även, såsom Hård gjorde, tänkas jämföra sina landsmän med fransmännen och ge de senare ett avgjort företräde. Han kunde tänkas ha klandrat många företeelser i hemlandet, »ihjalsittandet av tid och håg och intressen», lika väl som inskränktheten och envisheten hos människorna härhemma eller den nationella självförgudningen. Det intelligensaristokratiska draget hos Neiglick kan ha tagit sig ett uttryck likt det uttalande Hård en gång fällde: »Själva den levande moderna uppfattningen och de civiliserade behoven har endast ett litet fåtal hos oss».

Neiglick var en skicklig »skådespelare», skicklig framför allt i att härma medmänniskor. Hård var det också:

»Och Hård gav vika för sin lust att härma rådmän Berggren i Sordavala för att förtydliga sina ord med ett exempel. Det var hans stora talang sedan gammalt att återge uppstadstyper både till gester och språk. Hundra gånger hade han gestikulerande med chapeauclaquen i huvudstadssocieteten på franskt kammardramatiskt vis utfört rådmän Berggren vid toddyglaset, så att en del av damerna bitit i sol-

HJALMAR NEIGLICK

fjädrarna för skrott och en annan del, som hade vackra tänder, visat dem hela raden ut under skallande bifall, ty han gjorde det utmärkt.»

Kommentarerna kan här inskränkas till en hänvisning till Neiglicks förkärlek att härma Carl von Bergen. Hans nära förbindelser med Sordavala förtjänar kanske också påpekas.

Hård och Vahlin hade under studieåren haft mycket gemensamt, liksom Neiglick och Tavaststjerna hade haft det. Gemensamma vänner, gemensamma sympatier och gemensamma skulder — det ägde väl sin relevans i båda fallen. Det övriga Tavaststjerna i detta sammanhang berättade om Hård och Vahlin stämde mer eller mindre väl överens med hans eget förhållande till Neiglick. »— — — de tvingade ömsesidigt sina känslor, tankar och erfarenheter på varandra, men det kunde naturligtvis ej fortgå så i oändlighet» — så hette det i romanen; relationerna mellan Tavaststjerna och Neiglick hade knappast präglats av tvång, utan snarare av spontan tillgivenhet. Hård och Vahlin fjärmades småningom från varandra; något liknande skedde också med Neiglick och Tavaststjerna: dispyterna mellan dem blev många och ibland skarpa, men i grunden kvarstod ömsesidig uppskattning. Neiglick konstaterade en gång att han var lika övertygad som Tavaststjerna om att deras hjärtan alltid skulle »höra till samma parti»; också om livet, som förde så mycket åtskils, skulle driva dem vidare på banor där de behövde varandra mindre och hade mindre tid för varandra än förr i deras »harmlösa larfålder» skulle han känna samma sympati för Tavaststjerna som tidigare, »samma enstämmighet i allting viktigt». ²⁷

Hård »var mångsidig nog att duga till vad som helst, hade goda kunskaper och ett utmärkt anseende långt utom kamratkretsen», skrev Tavaststjerna i sin bok. Hård blev en rutinerad kritiker. Dessutom syftade han långt. »Det hade aldrig fallit honom in att stanna på första eller andra trappsteget, han skulle ända fram, det var en given sak.» Allt detta kunde nästan lika väl ha sagts om Neiglick. Fortsättningen passade däremot inte så väl in på denne: »Innerligt medveten om sin överlägsenhet, strävade han blott till en ställning, där den kunde göra sig gällande». Hård började studera juridik, något som Neiglick aldrig kunde ha tänkt sig att göra. Juristens yrke — och juristeriet — var honom totalt främmande.

Vissa drag hos Hård påminde alltså starkt om Neiglick.²⁸ Som helhet kan emellertid Neiglick inte anses ha stått som förebild till Hård. Någon sådan förebild fanns inte. Hårds huvudsakliga handlande visade inte neiglickska drag. Men det var från Tavaststjernas sida mycket nog att låta något av vännen på ett mindre sympatiskt sätt återspeglas i En infödings föga tilltalande huvudperson.

I sin recension berörde Neiglick inte frågan om Hård helt eller delvis var tecknad efter levande modell. Det råder emellertid ingen tvekan om att han måste ha känt sig träffad. Detta förklarar i sin mån att recensionen delvis blev så snäv som den blev.

Tavaststjerna var för övrigt inte den förste som i novellens form karikerade kosmopoliten Neiglick. Det hade Mikael Lybeck gjort redan flera år förut, hösten 1883 i den lilla skissen Berest i Nya Pressen. Huvudpersonen i novellen var otvivelaktigt tecknad efter levande modell. Han var en överlägsen, blaserad student, som återvänt från en årslång vistelse ute på kontinenten, en person som lagt sig till med europeiska vanor i klädedräkt och manér, en person för vilken inte Uppsala var nog, utan som menade sig vara mera hemma i Karlsbad och i Coquelins salong. Så övermodig var nu inte Neglicks attityd mot hemlandets enkla seder som den berestes, men det är likväl svårt att tänka sig att Lybeck hade haft någon annan än just honom som förebild för sin satir. Till och med några yttre drag leder tankarna till Neiglick.²⁹ — Lybecks karikatyr innebär inte att han i och för sig skulle ha känt sig avogt stämd mot Neiglick. Det finns exempel på hans livliga uppskattning av denne.³⁰

Recensionen av En inföding skapade en ny period av kyla mellan Tavaststjerna och Neiglick. Den förre torde ha känt sig ytterst förbittrad. Ändå hade Neiglick inte i sin kritik av boken sagt allt vad han tänkt. De formella förtjänster han bjudit till att understryka hade icke kunnat avvärja publikens köld gentemot En infödings »mycket klena kärna». Tavaststjernas följande bok *måste* bli bättre. Neiglicks hopp stod till de »alldeles förträffliga» sidor, skrev han i mars 1888 till Gustaf af Geijerstam, vilka Tavaststjerna nyligen publicerat i Finsk Tidskrift. Novellen Mellan jul och nyår hade varit införd i januarinumret. Denna var enligt Neiglick det absolut bästa Tavaststjerna skrivit på prosa. Det enda som gav anledning

Helsingfors den 29 april 1894

Broder Tsjernin!

Da har Bjerta och min
light och jag är ett få. Men
jag tror, som du vet, på lagen
an orsak och verkan; och det
er icke frimodig an orsak till
att jag är ett få, liksom det
frimodig är till att du har Bjerta
och minsklighet. Jag har gjord
minnelse för dessa orsaker
jag skulle säga sig hur jag har
minnelse bekant; jag säger det
nu gång, under jag är min
har det franska befi i den
land, för posttjänstens 5 pen
för ett ögonblick sedan Arilade
och är det enda sättet

till bekymmer var, att här igen var fråga om »pojkar», »det enda kapitel, han hittills visat sig i stånd att begripa ordentligt». »När skall han lära sig förstå resten af lifvet?»³¹

Den sista bok av Tavaststjerna som Neiglick blev i tillfälle att anmäla var I förbindelser.³² Både till innehåll och form överträffade den allt vad Tavaststjerna tidigare skrivit, ansåg Neiglick. Mycken gottköpspsykologi hos Tavaststjerna hade haft sin rot i den fixa idén, »att det icke kan existera någon ordentlig tillgifvenhet här på jorden», konstaterade han. Nu, med sin senaste bok tycktes det som om Tavaststjerna hade börjat få nog av sådana tendenser. Han hade börjat se på sina människor med öppnare ögon. I psykologiskt avseende hade han med andra ord aldrig presterat något så förtjänstfullt som nu. De korta novellerna i samlingen visade att Tavaststjerna än så länge lyckades bättre då han skapade ögonblicksbilder än då han skrev romaner. Stilen var uttrycksfull och personlig, språket enkelt och naturligt, bilderna tagna direkt ur naturen och därför nästan genomgående livslevande. Det var blott de halvfilosofiska reflexionerna, som ibland drog ned helhetsintrycket. Några av novellerna visade ett gott humör, som man hade sett föga av tidigare hos Tavaststjerna. Man hade anledning att hoppas på mera av liknande art. Neiglick menade, att det bästa Tavaststjerna överhuvudtaget hade skrivit var de tre berättelser som nu publicerades under den gemensamma rubriken I slyngelåren.

Neiglick var inte alltid odelat rättvis i sin kritik av Tavaststjernas arbeten, eller snarare: han visade sig ibland alltför bunden av den förhandsuppfattning han hade om hur Tavaststjerna borde ha skrivit. I början av Neiglicks sista år, 1889, skrev Tavaststjerna en gång: »— — — du läser nu engång för alla ut din egen

HJALMAR NEIGLICK

konsekvens i mina saker och inte min. — — — Du skulle vara mera poet, Neiglick, skulle vi förstå hvarandra omätligt väl. Men det är väl min uppgift att bli mindre poet för att vi skola komma öfverens. Derhän går det nog.»³³

Teater- och litteraturkritik

Tidigt visade Hjalmar Neiglick intresse för teatern. Under gymnasisttiden hörde han till dem som ivrade för konventets teaterföreställningar. Under de första studentåren följde han vaket med Helsingfors-scenernas program. Själv besatt han en viss dramatisk talang. Hans estetiska och litterära studier bidrog till att underblåsa hans intresse för den dramatiska konsten.

Under utlandsresan 1881–82 utvecklades detta intresse till en verklig passion. I Paris hörde det till hans käraste nöjen att besöka teatrarna. Han var icke blott en starkt engagerad åskådare — han blev en verklig teaterkännare. Vi vet inte vilka alla pjäser han var i tillfälle att se, men vi vet att teatrarna i Paris stod på hög nivå och att repertoaren var omväxlande. Då Neiglick återvände till hemlandet hade hans smak utvecklats och hans teoretiska insikter i scenens arbete hade avsevärt fördjupats.

Det dröjde dock innan han offentligt framträdde som teaterkritiker. Tillsvidare nöjde han sig med att också i Helsingfors inta den uppmärksamme åskådarens roll.

Neiglicks första försök som kritiker rörde veterligen inte en pjäs, som hade framförts på scenen, utan Edvard Brandes' dramatisering av Alexander Kiellands *Garman & Worse*. Härom skrev han en lång, t.o.m. mycket lång recension i *Nya Pressen* kort före jul 1883.¹ Kiellands arbete var honom bekant sedan tidigare. Kielland hörde

till den unga generationens främsta idoler vid denna tid; hans arbeten hade diskuterats bl.a. i Estetiska föreningen.

Neiglick inledde sin granskning med en allmän diskussion av möjligheten att dramatisera romaner. Moderna romaner vann i regeln, ansåg han, endast en medelmåttig framgång på scenen, emedan deras styrka icke låg i det dramatiska. Annat var det med den »gamla, goda idealistromanen». Den var tacksam för dramatisering redan därför att personerna i den var teaterfigurer mer än verkliga människor. Det språk de talade med varandra var sådant att en »effektfull teaterdialog efter alla konstens regler» nästan med det samma var färdig. Intrigen var i många fall också relativt tacksam för en överflyttning till scenen.

Hurudan var då den gamla romanen, som så lätt gjordes om till teaterstycke? Neiglick skildrade den på ett sätt, som tydligt låter förstå att han inte hörde till dess vänner, att han nu, hösten 1883, sällat sig till de nya litterära riktningarnas förkämpar:

»Ju flere och trassligare trådar författaren lyckades väfva in i sin berättelse, och ju skickligare han visste att slingra dem in i hvarandra, desto bättre var det visserligen; men publiken hade alltid grundade förhoppningar om att, innan den lade boken ifrån sig, finna hela härfvan utredd igen. I slutet skulle alla trådar på ett öfverskådligt och tillfredsställande sätt löpa tillsamman, der skulle moralen fram, lön och straff skiftas ut, och enhvar, från den minsta till den största, få hvad honom tillkom; och främst gälde det naturligtvis att för hjelten och hjelntinnan ha i beredskap riklig ersättning för alla utståndna vedervärdigheter.»

I motsats till detta mönster, enligt vilket så många av 1800-talets tidigare dramatiseringar byggts upp, ställdes nu de moderna, de realistiska författarnas alster. Också dessa författare hade naturligtvis rätt att komponera, men för dem var det inte längre »kompositionsreglementets system» som var det normerande, utan det verkliga livet. Härav kom det sig att den nya romanen inte så strängt som den gamla kunde hålla fast vid det rent dramatiska elementet;

ibland måste det till och med kastas helt över bord som en besvärande barlast.

Just genom att göra detta hade Kielland vunnit ett namn, han hade vunnit det genom en roman, som saknade både hjälte, hjältinga och strängt taget också huvudhandling. Vad Kielland hade velat ge var en samhällsbild. Fanns det i den något av allmän tendens, så var det att visa motsättningen mellan det gamla och det nya i Norge. Härpå nämnde Neiglick exempel, och med sympati talade han om att av de gamla »berömda» typerna fanns det inte ett spår i boken, utan i stället utgjordes dess personer av idel levande, komplicerade individer. Mellan dem löpte handlingen, »icke i färdiga spår, som författaren försynsmässigt utstakat, utan på naturens vägar, spridda öfver hela fältet, såsom hänsynen för verkligheten det kräfver».

En annan sak var om en roman sådan som Garman & Worse lät sig dramatiseras. Så splittrad som den dramatiska enheten var, kunde resultatet inte bli lyckligt, menade Neiglick. Hur medgörlig Kielland än varit i fråga om omarbetningen, hade pjäsen inte blivit sådan att den kunde slå an på scenen. Lika fatalt var att skådespelet, efter alla de ändringar Edvard Brandes gjort, inte mera mycket liknade originalet.

Redan i sin första artikel om dramatik drog Neiglick upp de huvudlinjer han skulle komma att följa som teater- och litteraturkritiker.

Våren 1884 inledde Neiglick sin recensentverksamhet i Finsk Tidskrift med tre teaterartiklar. Följande vår införde han ytterligare två. Under den mellanliggande höstterminen var han alltför upptagen av tentamensläsning för att hinna ägna sig åt verksamhet av detta slag. Teaterkritiken i FT sköttes då av R. F. von Willebrand. Tidigare hade som dess kritiker framträtt bland andra Estlander själv, dessutom Arvid Hultin, den kring 1880 flitigaste recensenten, Wilhelm Bolin,

som för övrigt deltog i redigeringen av tidskriften åren 1883—85, och den mångskrivande Rafael Hertzberg, som under 1880-talet ägnade sig åt teater också i andra periodiska publikationer.

Framför allt var det Finska teatern som nu uppmärksammades av Neiglick i FT. Hans debut gjordes med en kritik av dess framförande av Kungarne på Salamis i K. Kiljanders översättning.² Den nya kvasten sopade med frejdigt mod — Neiglick hade inte vant sig vid att dölja sin mening och det gladdde honom tydligen att låta publiken få del av den. Han deklarerade frankt att Salaminin kunnikaat inte borde ha tagits upp av teatern. Runebergs verk, varmed översättaren lyckats utomordentligt, hörde till dem som krävde ett fulländat utförande. Kunde ett sådant inte presteras, föll det till marken. Och det hade det alltså gjort på Finska teatern. Med sina utförliga motiveringar skilde sig Neiglicks kritik från vad man varit van vid hos oss. En äldre tids teaterkritik i Finland skall inte här granskas, men allmänt torde kunna sägas att recensionerna hållit sig på ett relativt litterärt plan, att man varit försiktig i sin kritik och att omdömena om enskilda skådespelarprestationer för det mesta formats i allmänna ordalag. Det var jämförelsevis sällan någon av de ledande kritikerna — utom de nämnda erinrar man sig bl.a. Topelius, Fredrik Cygnaeus och Fredrik Berndtson — hade gett sig in på detaljerad värdesättning av enskilda rolltolkningar i deras förhållande till helheten och författarens eller regissörens intentioner. Den recension Neiglick nu presterade var med andra ord ovanligt mångsidig och ovanligt nyanserad.³ Det är lätt att förstå att den bland vänner till Finska teatern väckte ond blod. Valfrid Vasenius drog sig inte för att privat uttala att Neiglick betett sig »rent ut oborstadt». I offentligheten vände han sig i Valvoja mot Neiglicks kritik; svar på tal gav denne i korthet i FT.⁴

Det stora namnet bland Finlands scenkonstnärer var i början av 1880-talet Ida Aalberg.⁵ Hon framträdde nu på Finska teatern. Hon

innehade bärande roller i flera av de stycken Neiglick bedömde: Romeo och Julia, Maria Stuart, Hamlet, Faust och Työmiehen vaimo.

Före sitt framträdande som Julia hade Ida Aalberg en tid vistats i Paris för teaterstudier. Helsingforspubliken emotsåg därför med högt spända förväntningar en premiär med henne i huvudrollen. Enligt Neiglicks mening hade man gärna sett ett annat pjäsval: det var först under slutet av pjäsen rollen fick sin högdramatiska gestalt. Därför led också Ida Aalbergs spel i början av en affekterad biton. När det gällde att tolka starka lidelser återvann hennes spel emellertid »sin mäktiga, starka sång». Då blev det stor och äkta dramatik. Resultaten av studierna i Paris kom till synes. Det som ibland tidigare hos henne saknat måttfullhet hade nu dämpats. Det enkla fick överhuvud större plats i hennes spel; hon samlade sin kraft icke blott på de mest passionerade ställena: även åt »de stilla, trötta kvalen [gav] hon ett uttryck, så ädelt att det väl uppväger scener af ett mera upprördt lif». — Som helhet var Ida Aalbergs tolkning av en klass, som man sällan såg något motstycke till på våra teatrar.⁶

Efter en synnerligen positiv bedömning av Ida Aalberg i Schillers Maria Stuart⁷ räckte det närmare ett år innan Neiglick igen fick anledning att i offentligheten granska en rollskapelse av henne. Det skedde i samband med kritiken av Minna Canths Työmiehen vaimo (Arbetarens hustru).⁸ I beaktande av pjäsens art är det naturligt att Neiglick rätt utförligt gick in på dess intrig och dess tendens. Hans teaterrecensioner var inte på långt när alltid också litterära recensioner, men de kunde vara det, han kunde, när så föll sig lämpligt, i dem ta ställning till aktuella litterära problem och när han gjorde det kom hans bedömning i flera fall att väga tungt vid värdesättningen av de ifrågavarande arbetena. Neiglicks litteraturkritik är sålunda — jag bortser här från hans redan behandlade

recensioner av Tavaststjernas arbeten — i anmärkningsvärt hög grad förenad med hans teaterkritik.^{8a} Det bör tilläggas, att dagspressen på 1880-talet inte såg som en ofrånkomlig uppgift att regelbundet bevaka den nyutkomna litteraturen. Tillfälligheter kunde diktera urvalet av behandlade arbeten, och inte sällan stannade man vid referat utan egentlig litterär värdesättning. Estlander hade kring 1870 i Helsingfors Dagblad givit impulsen till en bedömning i modernare anda. Neiglick och Werner Söderhjelm kan i vissa avseenden sägas ha gått i hans spår.

Genom Työmiehen vaimo slog den finska diktningen in på nya banor, fastslog Neiglick. Detta var modern tendensdiktning, också om inte på långt när allt var modernt i skådespelet. Författarinnans sociala ambitioner hade varit starkare än hennes konstnärliga, vilket märktes bl.a. på dialogen. Helhetsintrycket blev positivt. Vissa scener var gjorda med utomordentlig blick för östra Finlands karaktäristika. I dem rådde fullständig realism — genomgående präglade denna realism inte stycket — och det var tydligt att Minna Canth med pjäsen som helhet önskat väcka debatt. Samtidigt närpå sjöden av dramatiskt liv. Den led inte av den brist som ofta kännetecknade moderna tendensdramer: att förtorka till diskussioner om aktuella problem. Pjäsen var emellertid svår för skådespelarna att gestalta. Homsantuu t.ex. var inte gjord efter naturen. Hon var romantisk, teatralisk.

Ida Aalberg framträdde i Homsantuus roll. Hennes zigenarflicka var pittoresk, men aldrig hade hon varit i Finland. Kanske berodde det härpå att rollen hade blivit ett rutinarbete. Ida Aalberg måste ta sig i akt för att låta konsten bli manér.

De anmärkningar Neiglick i kritiken av Työmiehen vaimo riktade mot Ida Aalberg var skarpa nog, men det oaktat vittnade de om hans varma intresse för hennes konst och hennes konstnärliga utveckling.

Senast i februari 1885 knöts personliga kontakter mellan Ida Aalberg och Neiglick. De diskuterade hennes konstnärliga problem. Bevarade brev visar att han satte tro till sin förmåga att lämna henne bistånd. Ida Aalberg å sin sida fattade förtroende till Neiglick, men det är föga sannolikt att han i högre grad lyckades inverka på hennes utveckling och framtidsplaner. Neiglick bjöd till att jämna Ida Aalbergs väg inför hennes gästspel i Sverige, och längre fram, i september, införde han i Politiken en lovordande presentation av hennes konst. Privat uppmanade han henne, i ordalag påminnande om dem han riktat till Tavaststjerna, att glömma allting annat för konsten, för sin egen konst. Framför allt borde hon glömma Finska teatern. Hon borde för ett par år minst engagera sig vid någon stor teater, allra helst i Köpenhamn. De tyska teatrarne ville Neiglick för sin del inte rekommendera, de var »skräflande» och otidsenliga. I Norden borde hon utan svårighet kunna uppträda med den svenska som talades i Finland: att lära sig ledigt behärska den borde för henne inte stöta på vanskligheter. Han varnade för den rikssvenska accenten. Den passade inte för vårt kynne och var i själva verket mer »deklamatorisk än något annat språk». Själv hade Neiglick blivit övertygad om att finlandssvenskan utmärkt väl lämpade sig för scenen.

Korrespondensen mellan Neiglick och Ida Aalberg fortsatte under sommaren 1885. Artikeln i Politiken tillkom på hennes anmodan. Han skrev den gärna också därför, att några av hennes kritiker i Stockholm citerat hans tidigare artiklar i FT på ett förvanskat sätt: de hade anförts som bevis på att hennes tolkningar uppvisat stora brister. Härom skrev Neiglick bl.a.: »Naturligtvis har jag icke alltid kunnat berömma, men klandret har nu onekligen förekommit i homöopatiska doser mellan stammande beundran. Åtminstone har jag *velat* att det skulle vara så.»

Nödvändigheten av att Ida Aalberg höll sig borta från hemlandet var en gång för alla Neiglicks käpphäst:

» — — — Ni måste — — — göra alt hvad Ni kan för att stanna längre ute än på en vanlig tripp. Hälst skulle jag säga för alltid. Tillsvidare i alla fall så länge att Edra rötter få tid att växa fast i den nya bördiga marken, och att Ni ordentligt känner hur safterna stiga, värma Er, göra Er pigg och modig. Detta är nu en mycket klumpig bild, men det är just vår nationela *jordmån* som jag anklagar för att så litet växer upp här i Finland. National-lynnnet är ko-flegma, nationalsolidariteten vill säga detsamma som ett hundratusedental brorskålar, den är lika borgerlig och lika uppriktig som de — och slutligen nationalhatet, vår hufvudegenskap, vårt skötebarn under flere decennier — det är det allra plattaste, borgerligaste och mest bornerade af alt. Ty det är ett hat mellan små själar — 'la haine des infiniment petits', om Ni känner Beranger.»

Neiglick levererade en ljungande protest mot all hemlandets småskurenhet, han bekände för Ida Aalberg lika uppriktigt sitt kosmopolitiska engagemang som han inte långt senare skulle göra för Tavaststjerna och många andra.⁹

Själv hade Neiglick knappast någonsin tidigare känt en sådan leda vid hemlandet som just nu, ett så livligt behov att lämna allt för att i en mera vidsynt miljö få odla sina intressen. En av orsakerna härtill var en översikt av Nya Teaterns (svenska teaterns) repertoar under spelåret 1884—85 som han skrivit för publicering i Finsk Tidskrift.¹⁰ Han hade hoppats få lätta sitt hjärta. Han började med att räkna upp de pjäser som givits under spelåret. Han konstaterade att ett försök gjorts med vad man lämpligen kunde kalla en kassarepertoar. Operetterna hade gett finanserna stadga. Under vintern hade man fått uppleva en ganska befängd parallell: på Kansallisteatteri gavs Hamlet och Faust, på Nya teatern »kort sagdt — Lilla helgonet». Detta konstaterade Neiglick sedan han berett marken för slutsatsernas klimax genom välvalt ironiska formuleringar.

Nu förhöll det sig förvisso så, att somliga intet högre önskade än att se Hamlet och Faust, under det att Lilla helgonet för andra

representerade det främsta i världen. Men det fanns också ett tredje slag av människor, de som insåg att de två nämnda alternativen inte var de enda, att annat kunde väljas än klassisk dramatik och franska operetter. Vad man då begärde — av en modern scen — var framför allt representativ modern dramatik; det hade man också rätt att fordra av moderna skådespelare, »ty där möta de sin egen tids lif och sin egen tids konst». Nu var — strängt taget — Vildanden det enda goda moderna drama, som givits på den svenska teatern under spelåret. Allt annat hade fått vika för musikfarserna. För dem, som inte var inbitna operetttyrkare, hade hela vintern varit »nästan fullständigt blottad på dramatiskt intresse».

Så som situationen gestaltat sig var det, ansåg Neiglick, nödvändigt att kritiken sade sin uppriktiga mening. Andra hade redan fått säga sin — med känt resultat. Ett annat aktuellt krav var att få fram en regissör, en verklig regissör, som förstod sin tid, sin sak och sin personal. Kaarlo Bergbom vid Kansallisteatteri hade visat att kompetenta regissörer kunde uppbringas, regissörer av annan kaliber än Oskar Malmgren vid den svenska scenen. Malmgren uppfyllde knappast en enda av de fordringar man hade rätt att ställa, inte ett enda av de krav på en regissör som inte långt tidigare formulerats i Ny Svensk Tidskrift av pseudonymen Un monsieur de l'orchestre i en artikel som i Sverige väckt upprört genljud. Bakom artikeln stod Harald Molander — något som Neiglick inte torde ha varit medveten om —, och den medverkade otvivelaktigt till att han beslöt lämna Nya Teatern i Stockholm och slå sig ner på annat håll.¹¹ (Han blev sedan intendent i Helsingfors, och till hans verksamhet där, i den mån den berördes av Neiglick i hans recensioner, återkommer vi.)

Neiglick pläderade i sin artikel för ytterligare organisatoriska reformer i olika avseenden. Efter att särskilt ha omnämnt några av teaterns skådespelare — både beröm och kritik utdelades i det sam-

manhanget — summerade han vad han hade på hjärtat genom att rösta för en ny teaterpolitik, som inte skulle ställa sitt hopp till genomsnittspubliken, utan till den goda publiken.

Den översikt, vars huvuddrag här berörts, blev aldrig publicerad i Finsk Tidskrift. Meningsskiljaktigheter om innehållet uppstod mellan författaren och tidskriftens huvudredaktör C. G. Estlander.

Bristande överensstämmelse i uppfattningen om teaterkritikens syfte hade redan tidigare på våren framträtt mellan Neiglick och FT:s redaktion. Herman Bang hade gästade Finland. Dels hade han hållit föredrag, dels framträtt som skådespelare i sitt eget stycke *Mellan fyra väggar* och i Ibsens *Gengangere*, enligt Tavaststjerna »det mörkaste drama som ännu flutit ur en nordisk skalds penna».¹² Han hade blivit ytterst snävt bemött på en del håll, avgad på andra. Hans magra person blev uppslukad av tusentals giriga kvinnoögon.¹³ I Finsk Tidskrift skrev både Estlander själv och Fredrik Elfving om Bang, båda starkt kritiskt. Gustaf Cygnaeus ansåg i Åbo Tidning att dessa skribenter »bedömt och fördömt en person, utan att förstå honom» och han protesterade mot denna art av kritik.¹⁴ Artiklarna i FT publicerades utan att Neiglick på förhand underrättades därom, sannolikt på grund av att det var känt att han var positivt stämd mot Bang. Neiglick var tidskriftens ordinarie teaterrecensent och hade sålunda bort få åtminstone ett meddelande om att huvudredaktören själv tänkte skriva. Han kände sig orättvist förbigången och anmälde att han önskade avbryta sitt medarbetarskap i FT. Han beklagade för sin del det steg han ansåg sig nödgad att taga, av den anledningen att han framdeles inte skulle ha något forum för sin teaterkritik. Att övergå till Nya Pressen var vid denna tid otänkbart för honom, emedan tidningen inte alls befattade sig med finska teatern och emedan dess kritik av Nya Teatern enligt Neiglicks uppfattning stod under uppsikt av teaterdirektionen.¹⁵ Slutligen blev konflikten med

FT dock bilagd. Vardera parten gick halva vägen. Detta innebar i praktiken att Neiglick inledde sin maj-revy med en jämförelsevis utförlig analys av Bangs gästspel — revyn behandlade i övrigt fru Edgrens Hur man gör gott (på stadens båda scener) samt Hamlet — med Ida Aalberg som Ofelia — och Faust (på Finska teatern). Någon panegyrik blev det inte fråga om, fastän Bang gavs mycket erkännande.¹⁶

Bang hade som sagt väckt mycken uppmärksamhet i Helsingfors. I sina föredrag behandlade han utom den dramatiska konsten bl.a. Ibsen, Björnson och Turgenev. Temat för hans sista föreläsning var det unga Danmark: Jacobsen, Topsøe m.fl. Han blev inviterad till flera hem i staden, bl.a. Hugo Standertskjolds. I samband därmed inträffade intermezzon, som gav skvallret riklig näring. Neiglick hörde till Bangs trogna vapendragare, och han tilltalades av Bangs entusiasm för den skandinaviska idén liksom av hans allmänt moderna uppfattning. Detta hindrade dock inte Neiglick från att vid en nyländsk avdelningsfest med redan känd förmåga imitera Bang, ett framträdande som väckte studenternas livliga uppskattning.¹⁷

Utom i Finsk Tidskrift skrev Neiglick om Bang som Oswald också i Politiken. Iniativet till artikeln, som veterligen var Neiglicks första i den danska tidningen, torde ha utgått från Bang själv. »Der er dem, som kunde mene, at en Fremstilling som Hr. Bangs Oswald overskrider Grænsen for den paa Scenen tilladelige Realisme», skrev Neiglick. »Dette Spørgsmaal foreligger efter min Opfattelse ikke. Er Tiden moden til at høre Sandheden af Henrik Ibsen, da maa den ogsaa være beredt paa at møde Oswalds Billede med de uhyggelige Træk som det har i Herman Bangs gribende Tegning.»¹⁸

Neiglicks ursprungliga avsikt hade varit att publicera sin årsöversikt i samma häfte av Finsk Tidskrift som Bang-kritiken. Denna hade emellertid blivit lång, varför hans stora uppgörelse med Nya

Teatern måste stå över. Han sände in sitt manuskript till Estlander, som emellertid returnerade det med några bittra anmärkningar om Neiglicks »patologiska smak» och om att denne inte bemödat sig om att träffa sanningen, då han gjort gällande att operetterna dominerat repertoaren. Neiglick blev förbittrad, tänkte ånyo dra sig ur spelet, men föredrog slutligen för sakens skull — han ansåg den viktig — att omarbeta artikeln och med siffror visa att han haft rätt. I det brev till Estlander som åtföljde den nya versionen tillbakavisade Neiglick beskyllningen för att inte ha sökt sanningen; han förklarade sig villig att ytterligare göra ändringar, ifall Estlander kunde påvisa »faktiska oriktigheter eller olämpliga uttryck — — —, men de *åsigter* jag uttalat om repertoaren, regien o.s.v., kan jag icke gå ifrån».¹⁹ Resultatet av detta var att manuskriptet ånyo kom i retur, åtföljt av ett brev från Estlander, som förklarade »ungefär det att då han sjelf är så nära intresserad i svenska teaterns ledning, så är min [Neiglicks] pretension att få klandra företaget i Finsk Tidskrift en näsvishet» — Estlander var vid denna tid medlem av teaterns styrelse.

Detta svar kom som en bomb för Neiglick. Han hade handlat fullkomligt utan biavsikter, endast för att gagna den svenska teatern, framhöll han för Werner Söderhjelm.²⁰ I stället hade hans artikel tolkats som en akt av någotslagt hämndbegär. Han kände sig lamslagen i sin handlingsvilja, modlös och nedstämd. Det passerade skulde naturligtvis göra definitivt slut på hans medarbetarskap i tidskriften. Förmyndarskap av detta slag kunde han inte acceptera. De synpunkter Estlander — och sannolikt andra med honom — anlade på frågan varken kunde eller ville han förstå.

Av bevarade källor att döma nämndes i den samtida diskussionen inte Wilhelm Bolin av vare sig Estlander eller Neiglick. Bolin var den ledande själen i svenska teaterns styrelse. I sitt manuskript hade Neiglick berört dennes verksamhet som direktör för teatern

— visserligen blott i förbigående — och låtit en jämförelse mellan Bergboms handhavande av en ungefär motsvarande befattning vid finska teatern utfalla till den senares förmån. Neiglicks kritik träffade med andra ord Bolin hårdare än den träffade Estlander. Då Bolin stod Finsk Tidskrift nära finns det skäl att anta, att om-tanken om denne vägde tungt, då beslut fattades om att Neiglicks artikel skulle refuseras.²¹

Brytningen mellan Finsk Tidskrift och Neiglick karakteriserades av en vän till honom som en förlust för båda parterna.²² I praktiken blev den inte definitiv, men om teater skrev han aldrig mera i FT. Mot slutet av 1880-talet införde han sina teaterartiklar i Nya Pressen.

Redan innan Neiglick år 1887 blev Nya Pressens ordinarie teaterrecensent hade han i tidningen skrivit några uppsatser med anknytning till teater.²³ En av dem var en intervju, gjord i Petersburg i januari 1884 med Coquelin àiné.²⁴ Coquelin ansåg, att den franska dramatiken för tillfället var svag. Typisk för den förhärskande riktningen var Georges Ohnet, känd också i Finland; vad han presterade var »romanmakeri» utan verklig inspiration. Som en kontrast mot detta ville Neiglick ställa den friska, livskraftiga dramatiken i Norden, representerad främst av Ibsen och Björnson. Men den kände Coquelin inte till. Han återgick till att tala om förhållandena i Frankrike. Fransmännen tycktes honom omätligt självförförhöjda. De bekymrade sig knappast om någonting som hade skapats utanför de egna gränserna. De franska teatrarna envisades med att spela till stilen föråldrade originalpjäser, och någon förnyring av den franska dramatiken var knappast att vänta. Théâtre français borde enligt Coquelin öppnas för mästerverk ur den främmande litteraturen, för Shakespeare, för Goethe. Detta var emellertid direktörerna inte intresserade av. Kanske öppnade de därigenom vägen för den franska teaterns ruin?²⁵

Under sin vistelse i Leipzig företog Neiglick en utflykt till Mei-

ningen i Thüringerwald. Därifrån sände han ett resebrev till Nya Pressen.²⁶ Resan måste ha verkat starkt inspirerande på honom, ty sällan läser man en så humoristisk, en så alltigenom levande skildring av hans hand — i andra sammanhang kommer naturligtvis hans analytiska förmåga, hans beläsenhet, hans skärpa i uttrycket bättre till sin rätt.

När hovteatern i Meiningen spelade, var hela hertigdömet på benen, berättade Neiglick. Teatern var det om något som gjort staden bekant, nästan berömd. Allt detta var furstens förtjänst. Som den förste hade han återgivit scenen dess verklighetsfärg. På detaljernas fulländade trohet beräknade han helhetseffekten. En stor reform kom att bära hans signatur. Framför allt hade meiningarna uppnått ett mästerskap i samspelet. Statisterna hade dragits med, in i spelet. Detta om något var ett tecken på att man nu befann sig i realismens tidevarv. Vilken himmelsvid skillnad var det inte mellan statisterna i Meiningen och dem i Helsingfors, vilka blott »plikttrogna och orubbliga i sin stumma resignation» exponerade teatergarderobernas skatter.

Meiningarnas spelstil hade emellertid också sina svaga sidor — det kunde Neiglick inte förneka. De sceniska proportionerna var oklanderliga hos dem, men de dramatiska proportionerna lämnade mycket övrigt att önska. Därför framstod det som ett tvingande önskemål att till miljöns och helhetsbildens realism lades också de enskilda skådespelarnas realism.²⁷ Skedde det skulle deras teater bli en scen för modern dramatik i ordets fulla bemärkelse, då — men inte tidigare. Redan nu fanns det efterföljansvärda exempel i fråga om skådespelarinstruktion. Deutsches Theater i Berlin hade kommit långt i den vägen. Théâtre français måste också nämnas i sammanhanget.

*

Hjalmar Neiglick inledde sin verksamhet som Nya Pressens ordinarie teaterkritiker i september 1887. Som tidningens recensent kvarstod han till sin död. Under de dryga två åren skrev han huvudsakligen om Svenska Teaterns repertoar — dess officiella namn hade i januari 1887 ändrats från Nya Teatern till Svenska Teatern. Han behandlade en stor del av de pjäser, som framfördes på denna scen, men inte alla. Han var betydligt trägnare som recensent under höstsäsongerna än under vårarna. Exempelvis kan det noteras att en kritik av honom ingick i tidningen i början av januari 1889, men därefter ingenting av hans hand, förrän han i juni offentliggjorde en återblick på den gångna säsongen. Nya Pressens teaterkritik låg som en följd härav delvis nere; några recensioner publicerades dock av signaturen K., uppenbarligen Karl Flodin. Sommaren 1889 invecklades Neiglick i en polemik om teaterkritikerns uppgifter och sina egna recensioner. Under förhösten hann han sedan ytterligare publicera några recensioner innan den sista sjukdomen bröt hans krafter.

Vid sidan av längre, signerade artiklar skrev Neiglick också flera kortare, oundertecknade notiser, vilka i regel infördes omedelbart efter premiärerna. Säkra bevis för att dessa notiser var skrivna av Neiglick finns inte i varje enskilt fall, just emedan de är osignerade, men flera gånger återopade han i sina senare, utförliga recensioner de korta förhandsomdömen han tidigare offentliggjort.

Liksom tidigare i Finsk Tidskrift strävade Neiglick i Nya Pressen att allsidigt belysa den sceniska verksamheten. Han diskuterade pjäsvalet, han presenterade de författare, vilkas stycken uppfördes på teatern, han analyserade pjäserna ur estetisk eller litteraturhistorisk synpunkt, han refererade skådespelens innehåll, han bedömde dem som helhet och han vitsordade de enskilda skådespelarnas prestationer. Ibland uppmärksammade han särskilt regin, ibland också dekoren. Gästspel tilldrog sig ofta hans särskilda intresse.²⁸

Över två år hade förgått sedan Neiglick senast offentligt bedömt finländsk teater, då han debuterade som Nya Pressens kritiker med att skriva om Svenska sprätthöken, ett verk av Carl Gyllenborg, hattpolitikern, som 1737 medverkat vid grundandet av Kungl. Svenska skådeplatsen. Han hade troligen låtit uppföra sin pjäs i samband med invigningen av denna scen.²⁹ Svenska sprätthökens 150-årsjubileum kunde således firas.

Enligt Neiglicks mening var pjäsen väl värd att tas upp, men han riktade sig mot den genomgripande modernisering som teaterns nye chef Harald Molander genomfört. Av den ursprungliga pjäsen fanns bara skelettet och den grövsta muskulaturen kvar. Neiglick tyckte att Molander här gått för långt; hans egen lösen var så stor trohet mot originalet som möjligt. Sin kritik avslutade han dock med ett positivt, principiellt uttalande:

» — — — I hvarje fall har stycket — — — gjort sin goda tjänst såsom programpjes, såsom löfte om ett verkligt litterärt program, som vi gått och väntat på i långa tider. Och då nu dessutom den sceniska ledningen är i så kunniga händer och truppen bättre rustad än den säkert varit på många, många Herrans år, så tyder allt på ett bördigt skede i Svenska teaterns annaler.»

Från början tog sålunda Neiglick parti för den nya regimen vid teatern, Harald Molanders regim. Han hoppades mycket av verksamheten under de närmast följande åren. Han fick också se sina förhoppningar i allt väsentligt infriade.

Inte minst hade Neiglick anledning till lovord, då han skrev om den uppburne rikssvenske komikern Knut Almlöfs gästspel hösten 1887.³⁰ För Neiglick spelade det ingen större roll i vilka pjäser Almlöf framträdde; han hade helt och hållet dominerat dem alla. Som litterära alster var de för övrigt knappast heller så betydande att en närmare presentation av deras innehåll hade varit påkallad i en översikt sådan som Neiglicks.

Annat var förhållandet då han hade att skriva om pjäser av exempelvis Ibsen och Strindberg. Då var det på sin plats att författaren placerades i centrum.

Till Neiglicks mera ingående kritiker hörde den av Rosmersholm.³¹ Den väckte uppseende inte minst på grund av de många skarpa, rent av negativa omdömen den innehöll. Redan i inledningen fastslog Neiglick för sin del, att skulle icke Ibsen i så många andra bemärkelser äga storhet, vore det sannolikt, »att redan hans dunkelhet skulle göra honom odödlig». Just på grund av denna svårbegriplighet hade det vuxit fram en hel litteratur av Ibsenkommentarer. De första av större omfång kom ut under Neiglicks tidiga studentår; de var skrivna av Valfrid Vasenius. Under Estetiska föreningens dagar hade Ibsens dramer ofta stått på programmet, och Vasenius hade hållit offentliga föreläsningar om dem och om Björnsöns skådespel.³² Under senare år hade Neiglick bok för bok och såvitt möjligt pjäs för pjäs följt med den utveckling Ibsen genomgått.³³ Rosmersholm hörde till de stycken som redan hunnit bli föremål för flera tolkningar. Sådana hade också synts i Nya Pressen. Det hade gjorts gällande att denna pjäs intog den främsta platsen bland Ibsens många diktverk, att den präglades av sällsynt tankeskärpa, av ett starkt sedlighetskrav, av en innerlig människokärlek. Rosmersholm slutade med Ibsens älsklingstanke från Brands dagar, asketiden, summerade Neiglick sin rekapitulation av pjäsens huvuddrag. I Vildanden hade denna tanke fått en begriplig form, men i Rosmersholm var det inte mera fråga om konkreta orsaker, inte om mänskliga handlingar, som människor kunde förstå: »Ett tröstlöst dialektiskt dunkel hvilar öfver hela denna slutdialog, likasom en tröstlöst uppskrufvad och verklighetslös ton har ljudit genom hela detta stycke.» Lösningen av pjäsens gåta måste åskådaren själv leta sig fram till. Det djupaste intryck Neiglick erhållit av pjäsen var det att Ibsen föreföll utskriven: Rosmersholm ljöd i hans öron som

HJALMAR NEIGLICK

ett eko från ett genialiskt huvud, som höll på att bli tomt. Tongångar i samma riktning hade man förnummit redan i Gengangere och Vildanden, men aldrig så tydligt som nu. En det exaktas förkämpe sådan som Neiglick kunde inte i Rosmersholm finna mycket av värde. Dock hade Ibsen bibehållit sin förmåga att med mästtarhand skapa levande människor. Genom dem fick pjäsen trots allt intresse.

Ett utmärkande drag för Neiglicks kritiker var den ärlighet, den rättframhet med vilken han lade fram sin uppfattning. Ärligheten kunde också leda till ensidighet. Recensionen av Rosmersholm är ett exempel härpå. Det fanns drag i stycket som han inte förstod, som många samtida inte förstod. Han och de sökte tendens och samtidsskildring i stycket — men förgäves. De fann bara dunkelhet. De sökte inte konstnärlig ingivelse och kunde därför inte heller finna de kvaliteter, som väsentligt bidrog till att göra t.ex. Rosmersholm till den helhet dramat verkligen var.³⁴

I förbigående berörde Neiglick i sin kritik av Rosmersholm även några andra av Ibsens dramer, främst, såsom vi sett, Gengangere och Vildanden. Sin kritikerverksamhet för året 1889 inledde han med en recension av Svenska Teaterns framförande av Kungsämnena.³⁵ Här var tonen en helt annan än då han haft att bedöma Rosmersholm. Om det var sant, hette det, »att af vackra gärningar den vackraste är den, som göres under motiga förhållanden, så är Svenska teaterns i många stycken glansfulla uppförande af *Kungsämnena* ännu mera glänsande just därför, att detta resultat uppnåtts i närvarande ögonblick». Den föregående säsongen hade medfört den ena missräkningen för teatern efter den andra. Neiglicks hållning till Ibsen var nu också en annan än då han skrev om Rosmersholm. Mest fängslade Kungsämnena som ett försök till psykologisk tolkning. Karaktärerna gav pjäsen dess färg, inte de historiska händelserna eller den historiska kostymen.

Neiglicks möjligheter att själv välja vad han önskade skriva om rörande teater var kringskurna. Det ålåg honom en gång för alla att i Nya Pressen bevaka Svenska Teaterns repertoar. Han kunde låta bli att anmäla en eller annan pjäs, han kunde låta sina kritiker svälla ut eller göra dem kortfattade, men han kunde inte — annat än helt i förbigående — skriva om de författare han själv ställde främst, om dessa icke blev representerade på repertoaren. Han kunde naturligtvis också efterlysa ändringar i pjäsvalet. Hans kritiker ger en inblick i hans uppfattning om dramatisk litteratur och dramatiska författare, om dramatisk konst och om hur denna i våra förhållanden borde utövas, men de är inte uttömmande i fråga om de normer han hade uppställt i fråga om sin egen bedömning. Något därav skymtar fram i flera av hans recensioner och särskilt tydligt i hans säsongöversikter och i den polemik vi längre fram skall beröra. Neiglicks bedömning av samtidens stora dramatiker, t.ex. Strindberg (Mäster Olof),³⁶ är naturligtvis av särskilt intresse: han blev i tillfälle att fatta ställning till flera av dem och att behandla representativa verk av framträdande författare bland det moderna genombrottets män. Värld att beakta är också hans hållning till de innehållsligt moderna pjäser, som då och då framfördes på scenen.

Björnsons Redaktören var den enda premiär av den norske författaren som Neiglick ägnade en utförligare anmälan. Pjäsen härstammade tydligen från en snillrik hjärna.³⁷ Den intresserade genom enskildheter, men bar i övrigt tydliga spår av att höra till författarens förstlingsarbeten. Vad som var huvudhandling var inte lätt att säga. Att någon verklig central person, kring vilken dramat hade kretsat, inte förekom var i detta fall också en brist. Neiglicks övervägande stränga bedömning av Redaktören vittnar om att han inte lät sig ledas av »de stora namnen», utan grundade sin bedömning på varje enskilt stycke. Då Björnson i andra sammanhang

aktualiserades för Neiglick kunde han visa fram en helt annan, odelat positiv attityd.³⁸

Den aktuella äktenskapsdiskussionen, framställd på scenen, hade Neiglick att ta ställning till i samband med uppförandet av Edvard Brandes' *Ett besök* i november 1887.³⁹ Skådespelet var format till en skickligt, stundom glänsande skriven debatt om det ömtåliga problemet hur det kunde gå med ett lyckligt äktenskap, då mannen fick veta att hans hustru haft en »förtid». »Skickligheten» i pjäsens komposition var nästan för stor; det blev slutligen inte mycken plats kvar för den finare konst ett tema sådant som det behandlade hade krävt. Känslan av verklighet dunstade bort. Det fanns också i pjäsen något av fransk komedi, som inte passade i sammanhanget. Tendensen kunde man emellertid inte klandra:

»Det som Edvard Brandes påtagligen vill bevisa, är att när fråga måste bli om *förtider*, olyckan ovilkorligen är större, om båda haft sin och icke mannen allena. Och så som efter det civiliserade samhällets ordning man och kvinna fortsättningsvis stå mot hvarandra, hon lefvande inom hemmets väggar, han en fri fogel, hon den svaga och hjälplösa, hvars namn blir förförarens trofé, han den starka, på hvars glatta skal inga fläckar stanna, hon skandalens offerdjur, han osårbar för alt förtal, — så blir nog resultatet det som Brandes påstår, att ett enda felsteg från kvinnans sida, vore det aldrig så oförskyldt, ur social synpunkt är ojämförligt mera ödesdigert än hundra från mennens».

Från ungefär samma ämnessfär som Brandes hade hämtat temat för sitt skådespel, hämtade Otto Benzon sitt till *En skandal*.⁴⁰ Det moderna i pjäsen slog särskilt an på Neiglick. I den fanns modern teknik, modernt språk, moderna karaktärer, moderna debatter. I ett enda avseende var Benzon en smula efter sin tid — att märka är att stycket framfördes i december 1888: han hade gett debatten svängrum med frikostigare hand än det hade varit vanligt under den allra senaste tiden. Härav kunde man lätt bibringas uppfattningen, att det främst var fråga om en tendenspjäs. Visserligen innehöll den diskussioner om sociala och andra aktuella spörsmål, men

det främsta syftet med den var det komiska. Det var en ofantlig skillnad mellan Benzons pjäs och exempelvis det som fru Edgren hade skrivit. Författaren hörde inte till dem som i första hand ville förbättra samhället. Sitt värde fick En skandal slutligen genom författarens skarpa blick för det löjliga; pjäsen skulle bevara sitt liv »länge efter det tendensdramatiken, som redan är i full fart med att sjunka, definitivt har gått till botten», ett konstaterande värt att lägga märke till, ett bevis för Neiglicks förmåga att följa med opinionernas växlingar, en antydning om ett begynnande avståndstagande från vissa av naturalismens normer. Sin förmåga att anlägga bedömningsgrunder, motsvarande dem som tillämpades på kontinenten, visade han också i sin kritik av Holger Drachmanns Strandby folk,⁴¹ delvis likaså i recensionen av Per Staaffs Sveas fana, en recension som för övrigt avslöjar hur högt värde Neiglick kunde sätta på en (tendens)komedi, då denna spelades väl.⁴² Staaff hörde för övrigt, liksom Björnson och Edvard Brandes, till de skådespelsförfattare, med vilka Neiglick var personligen bekant; sådana relationer kunde emellanåt ställa honom inför särskilda problem i hans kritikergärning.

I sin berömmade recension av Frans Hedbergs Flinta och stål, framförd hösten 1888 i likhet med Sveas fana, fick Neiglick anledning att anställa reflexioner rörande den dramatiska litteraturens förhållande till den allmänna litterära debatten.⁴³ Han fann att teatern inte ännu var och väl inte heller på länge skulle bli en valplats för de litterära skolornas strid:

»De som i dag skriva literär bokprosa med moderna anspråk, hafva och hade isynnerhet för några år sedan en sjuklig fruktan för det banala; och ingenting är å andra sidan lättare än att märka om en modern roman är konventionellt skriven eller en bok med stil. Men dramat med sin afståndsvärkan, koncentrerade handling och grofva väf har motstått den moderna prosans gurmander. Naturligtvis har det icke saknats experiment, men de hafva fallit illa ut; det är bekant hur litet Zolas *Renée* besannat de stora förväntningar, som voro fästade vid detta reformdrama, och Frans Hedberg — det är i och för sig ett mirakel att

HJALMAR NEIGLICK

dessa två namn samtidigt kunna komma under ens penna, — har med sitt sista arbete visat hur görligt det är att utan både raffinerade teorier och kräsna ord från scenen härma det lif, som enkla människor lefva. Denna fabel lär: att man är långt ifrån lika generad för det konventionella på scenen och i romanen.»

Flinta och stål var således ett gott dramatiskt arbete utan att vara skrivet med särskilda litterära anspråk — också sådana kunde Neiglick ägna sin uppskattning. Liksom i talrika andra böcker och teaterstycken vid denna tid var det den gamla tiden och den nya som här stötte ihop. Motivet för Hedberg att ta upp en generationskonflikt låg måhända i att de frisinna rörelserna genom föreningen Verdandi i Uppsala hade vållat häftiga meningsbyten.

På repertoaren hösten 1888 stod också Köpmannen i Venedig⁴⁴ och Heinrich Laubes Grefve Essex.⁴⁵ I fråga om den förra hade man inte rätt att vänta något annat än gott rutinarbete — det presterades också: i Helsingfors fanns ingen Shakespeare-tolkare av en Rossis eller en Salvinis eller en Irvings klass, där var det inte heller möjligt att alltigenom genomföra en spelstil sådan som meiningarnas. Den senare pjäsen gav Neiglick anledning att diskutera en litterär fråga av intresse, det faktum att frändskapen vid denna tid var liten mellan de litterära strömningarna i Tyskland och dem i Norden. Laube t.ex. spelades fortfarande ofta både i Wien och på de större tyska scenerna. Hans diktning visade så solida egenskaper, att den hade utsikter att ännu länge hålla sig levande. Att den bleknat bort i Norden berodde på att den litterära smaken här var mindre germansk än den någonsin varit sedan Gustaf III:s dagar. Neiglick hade att bedöma många pjäser som stod på lägre nivå än Grefve Essex. En av dem var Lady Tartuffe, vars författarinna, madame Girardin, enligt honom hörde till de litterära namn, som samtiden hyllade men eftervärlden inte gjorde orätt i att förgäta. Hon hade ingen blick för vad som låg på sidan om eller framom den riktning som hon hade valt till sin.

Liksom Neiglick hade planerat att i Finsk Tidskrift införa en översikt av Nya Teaterns repertoar under spelåret 1884—1885 sammanställde han fem år senare, för Nya Pressen, en motsvarande översikt av Svenska Teaterns verksamhet 1888—1889.⁴⁶ Bakgrunden till att han nu valde denna form för sin kritik står delvis att söka i hans önskan att fälla ett sammanfattande omdöme, delvis däri att han, som tidigare påpekats, under vårsäsongen 1889 av olika orsaker varit mycket återhållsam i sin teaterkritik.

Det var många frågor av betydelse Neiglick nu tog upp till diskussion. Han anställde bland annat en jämförelse mellan vad Engelbrechtsturnéen, som nyligen gästade Helsingfors, och Svenska Teatern hade presterat. Den förra hade fått beröm av den övriga kritiken, som till och med hävdade, att den konstnärliga halten i dess spel överträffade Svenska Teaterns. Mot en sådan uppfattning opponerade sig Neiglick. Vad han saknade hos truppen var den konstnärliga prägel, den lugna mognad, som hade kunnat vinnas under ett långvarigt, ostört arbete inför en och samma publik. Att ständigt byta scen, att ständigt byta åskådare kunde inte i längden verka sporrande för arbetslusten, inte heller höjande på arbetsresultaten.

Såsom av det föregående har framgått var Neiglick övervägande positiv i sin bedömning av den svenska Helsingfors-scenens prestationer. Hans konstnärliga linje sammanföll huvudsakligen med Harald Molanders. Svenska Teatern hörde nu till de verkligt goda nordiska scenerna. Den Engelbrechtska truppen kunde inte uthärda någon jämförelse med den. Önskade man jämföra Svenska Teatern med andra, var det snarast Stockholmsscenerna som kunde komma i fråga. För ögonblicket var en sådan jämförelse fullt befogad, också om ett förbehåll måste göras: Svenska Teatern kunde av ekonomiska orsaker inte bestå sig en trupp av idel stjärnor. Detta var ett odiskutabelt faktum. Det *arbete* som utfördes vid teatern kunde däremot bedömas, och det måste få ett mycket högt vitsord. Nya stycken

följde slag i slag på varandra. Beaktade man teaterns resurser, måste slutsatsen bli att Svenska Teatern med glans hävdade sig i jämförelse med de rikssvenska scenerna. Det goda resultatet hade man främst teaterns ledare att tacka för, men dessutom den goda viljan hos alla, ansåg Neiglick.

Ville man sammanfattande karakterisera det gångna spelårens *dramatiska* repertoar, kunde man konstatera att den bjudit på goda, delvis utmärkta programnyheter. Truppen hade gjort ytterligare framsteg mot målet att utveckla teatern till en strängt konstnärlig scen. Vad avsåg då Neiglick härmed?

Jo, »en scen, där det kommer mindre an på några skimrande talanger i förgrunden än på metoden i det hela; ett så lugnt och moget inträngande som möjligt i de enskilda karaktärernas psykologi; en jämt fördelad uppmärksamhet från instruktörens sida genemot alla detaljer, äfven de skenbart försvinnande, från den enskilda skådespelarens sida gentemot alla delar af hans roll, äfven de mindre effektfulla; vårdad uppsättning, särskildt när det gäller stycken, hvilkas framgång är beroende af tidsbildens trohet; ett samspel, där de olika stämmorna gå exemplariskt ihop och framför allt ingen enskild får breda ut sig på de andras bekostnad, och först och sist: så stor *naturlighet* och lefvande känsla, så litet komedianteri och tomt väder som möjligt».

Detta var ungefär vad Neiglick förstod med idealet för en modern teater. Man märker att han hade hämtat intryck av meiningarnas spelstil, liksom av samtida realistiska normer. Detta var något för våra förhållanden huvudsakligen nytt. Det var att ställa målet för högt om man fordrade att Svenska Teatern redan skulle stå vid det — den hade en gång för alla många motigheter att kämpa med — men vad som åstadkommits under den nuvarande, knappt två år gamla regimen var redan ofantligt mycket. Därmed var dock inte sagt att ensemblen hade bestått av enbart förmågor; till och med vissa av publikens (och den övriga kritikens) förklarade gunstlingar hade visat sig mindre läraaktiga.

Vad Neiglick här hade yttrat gällde de konstnärligt syftande pjä-

serna. Annat var det med operetterna. Dem kunde han personligen inte lida, och han förundrade sig över att det fanns folk som brydde sig om att gång på gång se samma operett.

Man kunde hysa olika åsikter om teaterns kulturella betydelse i allmänhet, konstaterade Neiglick. Men det kunde knappast råda olika uppfattningar om att en levande scenkonst var av vikt i just vårt bistra kulturklimat: de bildande konsterna trampade ännu, på några lysande undantag när, i konventionella spår, musiken som skapande konst gick med än mer stapplande steg, det litterära livet, särskilt på svenskt håll, förde ett beklagansvärt stilla liv. Den svenska kulturformen som sådan var inte orubblig och oomtvistad — tvärtom var dess existens underkastad debatt och måste försvaras. »Så visst som nu till hvarje kulturform hör ett konstlif», sammanfattade Neiglick, »är det väl därför nödvändigt, att vi, under väntan på bättre, på de skapande konsternas tilläfventyrs kommande blomstring, hålla troget fast vid det vi nu äga i vår svenska *teater*, så gammal och fast rotad som den är.»

Av denna orsak var det inte lämpligt att teatern blev ett experimentfält för alla möjliga planlösa initiativ. Den borde, underströk Neiglick, lämnas ostörd möjlighet att förverkliga de mål den på allvar hade strävat till: att skapa en verkligt god scenisk konst.

Sin recensentverksamhet för säsongen hade Neiglick tänkt avsluta med den förhållandevis långa revyn i juni 1889. Omkring en månad senare invecklades han emellertid i en ettrig polemik rörande teaterrecensentens uppgifter. Den har tidigare detaljerat skildrats av Erik Kruskopf.⁴⁷ Neiglick fällde i polemiken uttalanden av betydelse för förståendet av hans kritikergärning, och den belyser tidens sätt att uppfatta teaterrecensentens värv överhuvudtaget.

Den 13 juli 1889 infördes i Åbo Tidning en artikel Spada och

de finske konstnärerne. Den hade försetts med underrubriken Litet sanningar om Helsingforskritiken i allmänhet och H. N:s teaterkritik i synnerhet och var signerad Kasper. Bakom denna pseudonym dolde sig den unge musikstuderanden Adolf Paul, som även tidigare lämnat bidrag till ÅT. Spada återigen var identisk med den rikssvenske skriftställaren Johan K. Janzon, som sedan 1879 verkat som Stockholms Dagblads korrespondent i Paris och som nu skarpt kritiserat de finländska konstnärer, vilka var representerade vid den stora världsutställningen där.

Paul gjorde gällande, att den kritiska verksamhet, som bedrevs i Helsingforspressen alltid påverkades av biintressen, att den konstnärliga bedömningen inte stod i främsta rummet, åtminstone inte då prestationer vid de inhemska konstinstitutionerna var föremål för värdering. Ett sådant förfarande var absolut förkastligt. Kritiken kom att stå i intrigernas och den personliga ärelystnadens tjänst. Då den gjorde det, var den endast demoraliserande för konsten. Efter dessa allmänna insinuationer ägnade sig Kasper i fortsättningen av sin artikel uteslutande åt de av H. N. undertecknade teaterrecensionerna i Nya Pressen. Neiglick fick sålunda icke blott representera de okunniga kritikerna; han utpekades såsom den, vilken för syndat sig mer än andra.

Neiglick hade enligt Paul basunerat ut förtjänsterna hos Svenska Teatern och dess framträdanden, han hade ängsligt undvikit allt klander. Han hade rent ut sagt vilselett den publik, som trodde att det tryckta ordet talade sanning, och bidragit till att skapa ringaktning för kritiken hos den publik som ägde eget omdöme. De utövande artisterna hade ingen anledning att ta notis om vad Neiglick skrev, så skevt hade han framställt de verkliga förhållandena, så partiskt deras prestationer. I många enskildheter hade han utgått från falska premisser. Han hade t.ex. i högre grad fäst sig vid det arbete som utförts vid scenen än vid de resultat som hade nåtts.

Mot slutet av sin artikel tog Paul tillbaka något av vad han hade sagt: »Vi vilja ej påstå, att det vore *afsiktligt* som de alla [konst-kritikerna i Helsingfors] nedl te sig och kritiken att tillgodose andra intressen  n konstens. Men de kunna i följd af sitt tillvägagående *misstänkas* därför och endast det  r otillåtligt f r en kritiker.» Men han sammanfattade också med skärpa vad han ville ha sagt:

»Den inhemska konsten är ung och behöfver i mer  n ett afseende stöd. Men vänder den sig till kritiken med anspråk på dennas hjälp, så är det dennas plikt att säga nej. Ty, den konst, som ej i barndomen tål vid kritik, den kommer aldrig h ller att göra det n r den blir fullvuxen. Och då kan den så gärna då som barn.

En öfverseende kritik gagnar altså ej *konsten*, men väl *konstanstalterna*. Och då altså konsten blir dålig eller ingen, blifva konstanstalterna endast ett *Gesch ft*. Och då kunde man så gärna kalla alt vid sitt rätta namn, Gesch ft f r Gesch ft och sådan kritik, *reklam.*»⁴⁸

I det brev Paul samtidigt med sitt manuskript s nt redakt ren f r  bo Tidning, Gustaf Cygnaeus,⁴⁹ hade han understrukt att hans angrepp inte var  verilat, att det enligt hans uppfattning var fråga om just koterikritik i Helsingfors — om inte om något ännu värre — och därför var det i sanningens intresse allt skäl att hugga in på den. Någon diskussion i saken ansåg han sig däremot inte v ga hoppas på.

Detta sistnämnda uttalande vittnar om att Paul inte kände den person han framom andra angripit. Neiglick var inte den som drog sig för polemik. Den här gången blev han dessutom våldsamt förbittrad, vilket framgår av hans svar, publicerat i Nya Pressen den 18 juli under rubriken En krypskytt i  bo Tidning. Redan rubriken visar att han särskilt förargade sig över att Paul inte hade uppträtt under eget namn. Vidare ondgjorde han sig över att angreppet publicerades i en tidning, vars l sare inte var kompetenta att bedöma det riktiga eller skeva i beskyllningarna. Det kan i förbigående erinras om att Neiglick själv i några fall, otvivelaktigt ömtåliga och med

tydligt personlig adress också de, hade framträtt under signatur, varför det hade varit rimligt om han inte nu hade känt sig så illa berörd därför att angriparen var anonym.

Neiglick påvisade i sitt svar att han följt en bestämd linje i sin kritikverksamhet. Under sin tid som recensent i Finsk Tidskrift hade han mången gång varit skarp, han hade gjort allt som stod i hans makt för att påminna den svenska scenen i Helsingfors om dess konstnärliga plikter. När han två år senare återsåg Svenska Teatern, efter att under mellantiden ha sett mycken god teater ute i Europa, märkte han till sin glädje att en avgjord förändring i positiv riktning hade ägt rum. Under de två senaste åren hade man fortsatt på den inslagna vägen:

»Under dessa två år har jag haft att skriva kritik öfver teatern; och jag har med uppriktig glädje räknat de skördar reformen redan burit, på samma gång jag bjudit till att visa hvad som ännu återstår att göra, när det gällt artisterna, och hvad som enligt min tanke var afsteg från den rätta vägen, när det gällt repertoaren. Jag har äfven åtskilliga gånger sagt, hvem jag tror att vi främst skola tacka för detta, Harald Molander, och att vi aldrig skola kunna nog tacka honom för att Svenska teatern, nu har nått en konstnärlig ståndpunkt, som den troligen aldrig förr har intagit och som väl ingen människa för några år sedan kunde tro att den så snart skulle kunna drifvas upp till. Det är ungefär detta, som jag har skrivit.»

Adolf Pauls kritik fick Neiglick att brusa upp till den grad att han i sitt svar inte nöjde sig med att i delvis mycket skarpa ord försvara sig mot det direkta angreppet; han vände sig i slutet av sin artikel dessutom mot Cygnaeus, som klandrades för att ha tagit in Pauls artikel utan någon som helst reservation. Genom detta uttalande drogs också Cygnaeus in i polemiken. Han för sin del sade sig av Neiglicks recensioner ha fått det intrycket, att Svenska Teatern i Helsingfors måtte vara en av Europas förnämsta. Han tyckte också att objektiviteten i Neiglicks kritik led därav, att denne, såsom han själv hade medgett, på sätt och vis hade tagit teaterns prestationer under åren 1884—85 till måttstock för sin bedömning av verksam-

heten under en senare period. Detta var att fljä en kritisk norm, som endast var ägnad att förvilla publiken.

Polemiken fick, ju längre den fortskred, en allt mer personlig ton. I sitt andra svar skrev Cygnaeus bl.a.:

»Hr H. N:s absoluta förkastelse om öfver mig såsom publicist ger anledning att lika oförbehållsamt yttra *min* sikt om honom. Jag anser nämligen en person med ett så lifligt temperament, som hr H. N:s, om äfven han äger öfverlägsen begåfning, goda studier, entusiasm, vidtsvfvande fantasi och glänsande stilistisk förmåga, olämplig till konstkritiker och till domare öfverhufvud. Jag bedömer härvid hr H. N. efter hvad han skrivit, ej på grund af personlig kännedom. — — — Att hr H. N. r en fverdrifternas man, har han själf besparat mig mödan att bevisa inför A. T:s lsare. Genomgna blott hans skildring af det himmelsvida svalget mellan den svenska hufvudstadsscenens förra utuselhet och nuvarande utomordentlighet. — — —»

Cygnaeus sade sig vara övertygad om att framsteg hade gjorts på teatern i Helsingfors, men detta hindrade inte att en diskussion — lik den som Kasper hade inlett — om hur kritiken bäst kunde gagna denna scen var motiverad. Och att en blind panegyrik, sådan som Neiglicks, ställde något i och fr sig aktningsvärt i en smått löjlig dager, det var obestriddigt, ansåg han.

I sina den 29 juli publicerade Slutord till herr G. Cygnaeus underströk Neiglick bl.a. att han kanske någon gång kunde ha misstagit sig i sin bedömning, men att han aldrig medvetet avkunnat falska domar.⁵⁰

Den 9 augusti infördes Adolf Pauls långa svar i bo Tidning. Han upprepade och förtydligade nu sitt angrepp. Men samtidigt ville han uttryckligen ha sagt att det riktade sig mot Helsingforskritiken i allmänhet och att Neiglicks artiklar endast hade fått utgöra ett exempel — ett lttfunnet exempel — på denna kritik.

Principerna var huvudsaken, betonade Paul, varför Neiglick inte hade anledning att fr sin personliga del känna sig i alla detaljer träffad. Men han fick inte glömma, lika litet som någon annan, att en kritikers första och sista plikt låg i att städse vara det onda sam-

vetet, »som ej låter lulla sig till sömn af att värdet delvis är bra, som till och med när han tycker sig se fullkomligheten själf känner plikt-känslan mana sig att söka efter fel! Ty en kritiker får ej hafva andra känslor än plikt-känslan.»

Också om Paul i första hand ville understryka frågans principiella sidor, anförde han i sin artikel sådana punkter, i vilka han varit ense med just Neiglick. Kruskopf har fastslagit att han med dem endast visade, huru svårt det var för honom att finna exempel, som på ett avgörande sätt hade kunnat motivera de beskyllningar han i sitt första angrepp utslungat mot Neiglick. Det var framför allt skådespelarna Neiglick hade bort bedöma strängare, menade Paul.

Av Neiglick infördes ytterligare ett bemötande (NPr 22. 8.). Enligt vad Kruskopf konstaterat hade han nu fått reda på vem som dolde sig bakom signaturen Kasper — det kändes som en lättnad för honom att det inte var någon verklig auktoritet, vilket han tydligen i ett tidigare skede befarat. På Pauls tillvitelser för skev bedömning från Neiglicks sida svarade denne utförligt. Det framgår av både recensionerna i sig själva och av Neiglicks nu publicerade genmäle att han uttryckt sig betydligt mera nyanserat än Paul hade gjort gällande.

Härmed avslutades det egentliga meningsutbytet. Paul synes ha varit hågad att ytterligare fortsätta polemiken, men det drog ut på tiden med hans svar och på grund av olika omständigheter — framför allt Neiglicks död — publicerades av honom (24. 11.) endast ett inlägg rörande Nya Pressens redaktionella ståndpunktstagande i konflikten. ÅT fogade några kommentarer till Pauls artikel, vilka lät läsaren ana att tidningen inte i allo ställde sig bakom Kaspers uttalanden.

Tidigare har framhållits att Neiglick gav högt betyg åt Harald Molanders verksamhet som ledare för Svenska teatern.⁵¹ Molander

å sin sida var varmt fästad vid Neiglick. De personliga relationerna mellan dem var hjärtliga, vilket Neiglick emellertid inte lät inverka på bedömningen av de pjäser Molander satte upp eller i annat avseende ansvarade för. Enligt Emelie Degerholm, som för det mesta med sympati omtalar Neiglicks insats som konstnärlig kritiker — han ägde den »storsinthenet att ej öfverskatta sig själf» —, skrev Molander våren 1888 till en norsk journalist:

»Ni skall inom Nya Pressens led finna ofta nog genialiska, alltid pikanta, sällan partiska uppsatser om Sv. T:s värksamhet, af dr Hj. Neiglick, det unga Finlands bästa hufvud och skarpaste blick. Under teatertider för svensk dramatisk konst så usla som nu, har han, om ock ej alltid genom beröm, varit ett stöd för min värksamhet här . . .»⁵²

Åtminstone en gång inträffade det att Neiglicks och Molanders uppfattningar skar sig allvarligt mot varandra.

Det skedde under Neiglicks sista höst. Den 19 september 1889 publicerade han en — denna gång osignerad — recension, som inledes med följande ord:

»Svenska teatern hade i går åter — man vore frestad att säga naturligtvis — slopat det, som var nytt för ett par dagar sedan och satt ihop ett program, som var ändå färskare, två ytterligare premierer. Det är nu tredje onsdagen detta sker på tre veckor. I går var det ännu fullare hus och lifligare bifall än vid de båda andra förstlingsaftnarna; måtte det betyda att detta program skall lefva längre än en vecka, det vore nog en välsignad sak både för dem, som spela och dem som skriva kritiken.»

I fortsättningen av sin recension nämnde Neiglick föregående kvälls första pjäs Hvar är hatten, ett lustspel i en akt som efter en engelsk idé hade skrivits av Molander, sedan den andra, Kiellands Professorn, som framfördes i Molanders översättning. Neiglicks recension, vilken som vanligt skrevs sent på kvällen efter föreställningen, gjorde Molander uppbragt. Han sände omedelbart följande morgon ett brev till kritikern. Detta besvarades samma dag av Neig-

lick.⁵³ Många missförstånd hade uppstått, konstaterade denne. Han hade varit tröttare än vanligt då han sammanställde sina intryck. Då han var trött hade han sorgligt lätt att bete sig »idiotiskt». Utta-landet föranleddes närmast av att Molander trott att Neiglicks snärt i början av kritiken var ämnad åt teatern. I själva verket var den naturligtvis ämnad åt publiken. Med tanke på teaterns outröttliga arbete hade han känt ett djupt medlidande varje gång han läst att teatern nödgats nedlägga ett just inövat program. — Meningsmot-sättningen mellan Neiglick och Molander var i en annan punkt allvarligare. Det gällde tolkningen av Kiellands pjäs som sådan och särskilt av den roll som kreerats av fru Lydia Molander. Neiglick beklagade i sitt brev om han genom sin bedömning sårat Molander; i sak kunde han endast konstatera att endera av dem måste ha hug-git i sten. Han skrev också några rader, som återigen vittnade om den sympati han kände för Molander och dennes strävanden. Så förtviv-lat farligt var det nu inte att bara den ene kunde ha rätt, samman-fattade han, man måste vara en »fattig fan» för att inte ha råd att bestå sig några ordentliga misstag. »Ingen kan hafva en uppriktigare beundran för ditt arbete än jag», tillade han, »därför smärtar det mig desto mera att det nu skall vara jag, som rullat en sten i din väg. Jag skulle bra gärna skaffat bort den igen, om jag kunde».

Det var inga undanflykter från Neiglicks sida, då han i sitt brev till Molander hänvisade till att han var trött. Han var de facto inte blott trött — han var grundligt utarbetad. Detta kan i sin mån ha bidragit till att han inte var i stånd att noggrant tänka över varje detalj i den hastigt nedskrivna recensionen. Molander å sin sida — det bör tilläggas som en förklaring till att han kände sig så hårt träffad av den trots allt relativt välvilliga recensionen — kände sig också an-strängd. Han led av svår astma och dessutom av sömnlöshet. Han arbetade mycket strängt — utom som teaterchef och regissör även som översättare och bearbetare. Det bör dessutom påpekas att Mo-

TEATER- OCH LITTERATURKRITIK

lander inte trivdes i Helsingfors; all den kritik Svenska Teatern blivit utsatt för hade tagit honom hårt. Det är därför inte att undra över om han — med skäl eller inte — kände sig sårad över de orden av hans få vänner i det främmande landet ansåg sig böra rikta mot honom själv, mot hans hustru och mot hans teater. Han liksom skådespelarna och en stor del av publiken hade lärt sig sätta värde på Neiglicks teaterkritik.⁵⁴

Psykofysikern Vetenskapliga framtidsplaner

Psykologisk forskning hade före mitten av 1880-talet i Finland bedrivits i ringa omfattning. De inhemska arbetena i psykologi var fåtaliga. Man kunde visa på några äldre läroböcker, framför allt J. V. Snellmans *Philosophisk elementarcurs. I. Lärobok i psykologien* av år 1837 och på några akademiska specialavhandlingar av yngre datum. Man hade vidare Z. J. Cleves *Försök till lärobok i psykologi* av 1854 (tredje uppl. 1871) och första delen av Th. Reins *Försök till en framställning af psykologin eller vetenskapen om själen* (1876) — en fortsättning kom först 1891 — och hans lilla *Sielutieteen oppikirja* (1884). I mitten av 1870-talet hade Rein publicerat en tidskriftsartikel om den psykofysiska lagen, och Arvid Grotenfelt presenterade ett årtionde senare i *Valvoja* den experimentella psykologin. Då Hjalmar Neiglick disputerade inledde han akten med en lectio över temat *Exakta metoder i psykologin*. Den omarbetades senare till en uppsats, som i två olika avsnitt infördes i *Finsk Tidskrift*. Han skildrade här bakgrunden till de forskningarna som sysselsatt honom under den närmast föregående tiden.¹

Genast i början av sin uppsats tog Neiglick avstånd från en äldre tids metafysiska psykologi. Man hade skilt mellan två slag av psykologi, framhöll han: den som började och den som på sin höjd slutade med en teori om själens väsen. Det var närmast den senare Albert Lange hade åsyftat då han talat om »eine Psychologie ohne

Seele». Lange var en av de ledande forskarna inom den äldre nykantianismen, en riktning som Neiglick ådagalagt sympati för redan i sin undersökning om Lagen om orsak och verkan. Langes mest kända arbete, läst också i Finland, var *Geschichte des Materialismus* (1865), där han bl.a. förvisat metafysiken från vetenskapen till diktningen. Han eftersträvade en empirisk psykologi. I och för sig var en sådan ingenting direkt nytt eller radikalt. Allt flera psykologiska arbeten hade på senare tid gjort anspråk på att vara grundade på exakt iakttagelse. Samtidigt mötte man, i olika läger, starka tvivel på en psykologi, byggd på erfarenhetens grund. Man hade svårt att förstå hur själslivets flyktiga företeelser skulle kunna bli föremål för exakta iakttagelser såsom den yttre naturen hade blivit det. Psykologin kunde bli en vetenskap först då de psykiska frågorna blev besvarade av fysiologin, hade Auguste Comte hävdad. Tidigare hade Kant förhållit sig skeptisk till möjligheterna att inränga psykologin bland de exakta naturvetenskaperna. Hans satser hade prövats av senare forskare. Hans lärjunge Herbart gjorde gällande att matematiken trots allt kunde tillämpas på psykologin. Han drog vilseledande slutsatser av sin tes, men den princip han uppställt var av betydelse, principen att ur det inbördes förhållandet mellan olika psykiska intensiteter finna grunden för de exakta psykiska lagarnas system.

Herbart hade begått misstaget att koncentrera sig på förnimmelens psykiska slutled. Tog man däremot hela den psyko-fysiska processen i beaktande, var utsikterna att nå resultat ljusare. Då kunde man räkna med åtminstone delvis samma faktorer som dem den yttre naturforskningen opererade med. Enligt denna metod sattes såsom närmaste orsak till förnimmelsen en nervrörelse och såsom närmast föregående orsak det perifera organets retning. Denna retnings styrka berodde i sin tur på det fysikaliska irritamentets styrka. Sålunda blev i åtminstone den ena polen en rent fysikalisk mätning möjlig.

Nära till hands låg nu antagandet att mot en viss retningsintensitet svarade en viss förnimmelseintensitet, som växte när intryckets styrka växte, att med andra ord retningsintensiteten och förnimmelseintensiteten var direkt proportionella. En dubbelt så stark retning skulle då framkalla en dubbelt så stark förnimmelse. En sådan uppfattning var också tidigare allmänt accepterad. I själva verket var problemet långt mer komplicerat. Redan den dagliga erfarenheten visade att en och samma retning icke utlöste samma förnimmelse: det berodde på styrkan av redan förefintliga förnimmelser, om en tillstående retning överhuvud lyckades göra sig märkbar och i vilken grad detta skedde. Förnimmelsens styrka visade sig växa långsammare än retningens.

Forskaren måste då fråga sig, hur mycket långsammare de centrala intensiteterna växte än de perifera. På den frågan lämnade de dagliga erfarenheterna intet besked. Exakta mätningar måste företagas. Sådana hade utförts, och det hade då visat sig, att icke blott kvantitativ bestämning utan även experiment var möjliga inom psykologin. De som härvid gått i spetsen var inte filosofer (psykologer), utan naturvetenskapsmän på olika gebit. Tidiga observationer hade gjorts redan under 1700-talet. Framför allt var det den mångsidige fysiologen Ernst Heinrich Weber (1795—1878), som kommit till betydelsefulla resultat.² Av hans försök framgick att den ökning av retningen, som betingade en urskiljbar ökning av förnimmelsen, alltid stod i ett bestämt förhållande till den redan förefintliga retningsintensiteten. Sina resultat summerade han i en sats, enligt vilken retningarna måste växa med konstanta förhållanden för att förnimmelserna skulle växa med konstanta differenser. Satsen formulerades också så: »retningens styrka måste tilltaga i geometrisk progression, för att förnimmelsens styrka skall tilltaga i aritmetisk progression».

Detta var den Weberska eller den psykofysiska lagen. Sitt namn erhöll den av Gustav Theodor Fechner (1801—1887), psykofysikens

systematiker. Själv sökte han ett nytt uttryck för samma lag för att därigenom möjliggöra en direkt mätning av förnimmelsen genom retningen. Han kom till sin — enligt Neiglick »ryktbara» — psykofysiska måttformel, enligt vilken förnimmelsen växer som logaritmen av retningen. Denna hade han nått genom att först fastställa de retningsförändringar för vilka särskilda sinnen var känsliga. Därefter hade han antagit att de nätt och jämnt märkbara skillnaderna i förnimmelsen var exakt lika stora, oberoende av var på retningsskalan denna skillnad noterades och slutligen stött sig på förutsättningar av rent matematisk natur.

Fechners formel hade framkallat diskussion. Neiglick trodde för sin del inte att den i sin abstrakta formulering skulle visa sig i alla avseenden hållbar såsom uttryck för den ytterst sammansatta process den syftade till att förklara. Att den innebar ett steg i den riktning forskningen hade att gå kunde dock inte förnekas, även om det, särskilt i Neiglicks fall, var av större intresse att undersöka i vilken grad den weberska lagen i sin »tidigare, mindre abstrakta och mera förutsättningsfria form hade visat sig giltig för våra sinnens verksamhet».

Ett grundvillkor måste fyllas av alla experimentella metoder, som tillämpades för att undersöka förhållandet mellan retning och förnimmelse. Den förra var, enligt vad som redan har anförts, möjlig att fysikaliskt mäta; också i den centrala polen måste en bestämd jämförelse kunna äga rum. Vid varje psykofysiskt experiment måste man sålunda kunna anbringa ett mått såväl på retningens som på förnimmelsens styrka. En försvårande omständighet härvid var, att det syntes troligt att om en förnimmelse gjordes starkare den också förändrade kvalitet. Detta kunde emellertid inte bli ett avgörande argument mot de psykofysiska experimentens berättigande, ty det kom vid dem inte an på att jämföra de olika starka förnimmelserna som sådana, dem själva, utan deras skillnader. Tillvägagångssättet

var alltså det, att man å ena sidan mätte retningens tillväxt, *dess* successiva differenser, å andra sidan förnimmelsens tillväxt, *dess* successiva differenser.

Detta kunde utföras enligt två olika metoder. Den ena gick ut på att undersöka hur stora retningsdifferenser som i varje särskilt fall erfordrades för att framkalla minimala (och — enligt Fechners uppfattning — *därför* lika stora) differenser mellan förnimmelser. Enligt den andra metoden valde man större, s.k. övermärkliga differenser. Den förra metoden syntes i första hand ge noggrannare resultat. Tillämpades emellertid något av förfaringssätten i tillräckligt många fall och längs en vidsträckt skala av intensiteter, blev en successiv jämförelse mellan retningar och förnimmelser möjlig. Olika metoder hade utvecklats för det praktiska genomförandet av experiment av detta slag. »De minimala skillnadernas metod» var en utveckling av den som här nämnts först, »medelgradationernas metod» en utveckling av den senare. Genom variation av den förra hade man ytterligare konstruerat två andra: »medelfallens metod» och »de riktiga och falska fallens metod».

Vilka resultat hade man då nått med dessa metoder? Fechner trodde sig i stånd att konstatera den weberska lagens giltighet för våra flesta sinnen. Han fann den möjlig att tillämpa t.ex. för muskelsinnet. Den största uppmärksamheten hade synsinnet tilldragit sig. Det var också på synsinnet Neiglick i första hand koncentrerade sina forskningar. Sätten var många att här bestämma den minsta förnimbara retningsskillnaden, »die Unterschiedsschwelle» (»åtskillnads-tröskeln»). Med ledning av olika experiment hade Fechner jämte medarbetare ansett sig kunna konstatera, att den relativa känsligheten för ljusinttryck var konstant: varje ljusretning, svag eller stark, måste alltid ökas med en hundraedel innan tillväxten blev förnimbar; till i det stora hela samma resultat hade andra forskare kommit på andra vägar.

Psykofysiken kunde således anses ha nått tämligen anmärkningsvärda resultat. Då Fechner år 1860 hade utgivit sitt arbete *Elemente der Psychophysik* hade den nya vetenskapen hälsats med livligt erkännande. Man hade här ett försök — det första systematiska — att bringa problemet om kroppens och själens växelverkan ut ur sitt metafysiska dunkel, ett försök att i stället göra det till föremål för exakt vetenskaplig behandling. Under senare år hade emellertid skarpa anmärkningar riktats mot den psykofysiska lagen. Man hävdade att dess giltighet vore begränsad, att den gällde endast för retningar av måttlig styrka, något som för övrigt redan Fechner själv trott sig kunna konstatera — han hade ägnat omfattande undersökningar åt problem i samband med retningströskeln («die Reizschwelle») och åt »die Reizhöhe». De i detta sammanhang avgörande gränslinjerna hade emellertid dragits betydligt snävare av senare forskare än av honom; H. L. F. von Helmholtz, H. Aubert m.fl. hade här nått viktiga resultat. Andra forskare hade helt och hållet förnekats lagens giltighet, med avseende å enskilda sinnen eller överhuvud. En sammanfattning av läget hade år 1878 gjorts av G. E. Müller i hans kritiska arbete *Zur Grundlegung der Psychophysik*. Enligt detta hade nyare och noggrannare forskningar ådagalagt att en bestämt formulerad psykofysisk lag inte var möjlig, inte ens i den ursprungliga weberska meningen av en fortlöpande lagbunden relation mellan retning och förnimmelse.

Man nödgades sålunda konstatera, att de psykofysiska fenomenen var långt mer invecklade än vad psykofysikens grundläggare förmodat. I sin artikel i FT gick Neiglick rentav så långt att han inte önskade fatta definitiv ställning till den psykofysiska lagens vara eller icke vara. Kanske låg det dittills begångna huvudfelet däri, att Fechner, i sin egenskap av filosof (psykolog) och fysiker, riktat sin uppmärksamhet uteslutande på de båda yttersta polerna; endast de hade fått plats i de lagar han stiftat, medan mellanledet, hela den fysiologiska

processen, nästan helt och hållet negligerats av honom. En avgörande orsak till att yngre psykofysiker över lag tagit avstånd från honom, i större eller mindre utsträckning, låg just i meningsskiljaktigheter på denna punkt. Vad man nu framför allt sökte var de komplicerade faktorer, som måste tagas med i räkningen för att göra det psykofysiska problemet full rättvisa.

Bland forskare sysselsatta med dessa problem stod Wilhelm Wundt (1832—1920) i Leipzig i främsta ledet. Han hade fäst uppmärksamheten vid de mycket olikartade fysiologiska förhållanden, som var förhärskande inom de olika sinnesgebit vilka berördes av den psykofysiska processen. Ljutförnimmelserna hade i stor utsträckning visat sig följa Webers lag. Den bristande konstans som undersökningarna rörande ljusförnimmelserna uppvisade vore enligt Wundt troligen tämligen lätt att förklara. Han strävade således att rädda så mycket som möjligt av den weberska lagen. I samma anda hade den belgiske psykologen J. L. R. Delboeuf (1831—1896) arbetat; i stället för Fechners ena måttformel uppställde han två — den ena hade sammanhang med organets trötthetsgrad. Hans arbeten gick emellertid inte alltid fria från kritik. Till dem som påvisade bristfälligheter i dem hörde Neiglicks vän Alfred Lehmann.

Vilka resultat man än skulle komma till efter ytterligare undersökningar rörande dessa frågor stod det under alla förhållanden numera fast att undersökningar rörande psykofysiska förlopp måste innefatta även deras fysiologiska sida. De kunde emellertid ytterligare kompliceras av en annan orsak. Företagna undersökningar hade visat, att avsteg från formlerna ständigt uppstod. Dessa avsteg kunde ha sin grund i att en förnimmelse aldrig helt allena nådde medvetandet, att den måste kämpa om platsen med en mängd andra förnimmelser. På grund av det »sällskap», i vilket en förnimmelse befann sig, kunde det tänkas att den en gång antog en form, en annan gång en helt annan. Denna relativitet omfattade hela vårt själsliv, känslorna lika

väl som förnimmelserna. Ingenting stod fritt och absolut i medvetandet, »vi se allt hvad vi se mot skiftande bakgrunder». Detta allmänna psykologiska fenomen hade fått namnet kontrast. Det hade länge varit föremål för forskningens uppmärksamhet, men blott synsinnet hade dittills tillåtit en utredning av kontrastens förlopp. Vid experiment med färger hade det visat sig att de komplementära färgparen utgjorde de starkaste färgmotsatserna eller kontrasterna. Lehmann hade upptäckt en metod att kvantitativt bestämma den grad av kontrast, som olika nyanser utövade på varandra. Det hade bland annat lyckats honom att konstatera, meddelade Neiglick i sin artikel, »att det alldeles icke är den största möjliga skillnad i klarhetsgrad, som betingar den största möjliga kontrast, således att till exempel svart och hvitt icke utgöra maximalkontraster, utan att den maximala kontrastverknigen inträffar vid en viss, ganska måttlig ljusdifferens».

Trots att forskningen hade ägnat kontrastföreteelserna ett betydande intresse, kunde man säga att dess lagar ännu var så gott som okända. Man hade i huvudsak varit upptagen av att tvista om deras ursprung. Spörsmålet om kontrasten var ett fysiologiskt eller ett psykologiskt fenomen hade blivit ett av de vanligaste tvisteämnena mellan de olika skolor, vilkas förnämsta representanter var å ena sidan Helmholtz i Berlin och å den andra fysiologen Ewald Hering (1834—1918) i Prag. Kanske var motsättningarna i denna principiella punkt orsaken till att man försummade en så närliggande angelägenhet som undersökningen av det inflytande kontrasten kunde ha på det psykologiska förloppet. Det var emellertid sannolikt att noggrannare undersökningar på denna punkt skulle föra till rätt märkliga resultat.³

Det var ungefär i detta skede Neiglicks egna forskningar kom in i bilden. Under sina tidigare studier hade han mer och mer orienterat sig mot de modernaste strömningarna inom filosofin, inte minst ge-

nom kontakten med A. F. Soldan. Den nya litteraturen ledde honom åt samma håll. Hans lärare Rein gjorde det knappast annat än i den meningen att han rent allmänt kan ha hänvisat honom till psykologisk forskning — Rein var ingen fackman på den experimentella psykologins område. Till detta drevs Neiglick bl.a. av sitt intresse att förena ett humanistiskt betraktelsesätt med ett naturvetenskapligt. Psykofysiken låg då närmast till hands. Det måste emellertid understrykas att hans avsikt redan från början var att de psykofysiska studierna skulle utgöra endast en parentes i hans vetenskapliga utbildning. På längre sikt hade han andra planer. Hans tidiga död föranledde emellertid att hans viktigaste filosofiska insats kom att falla inom detta område.

Det var självfallet att Neiglick skulle söka sig utomlands för att förkovra sina insikter i psykologi; hans motiv härför har vi tagit del av i samband med behandlingen av hans stipendieansökan av år 1885. I den nämnde han ingenting om den ort eller de orter, till vilka han främst hade för avsikt att förlägga sina studier. Leipzig låg likväl närmast. Det var allmänt bekant att intensiva forskningar bedrevs där under ledning av Wilhelm Wundt. Hans laboratorium (seminarium) utgjorde ett centrum för experimentalpsykologisk forskning.⁴ Flera av Neiglicks något äldre studiekamrater — de representerade olika fack — hade tidigare längre eller kortare tider studerat i Leipzig, bl.a. Robert Tigerstedt, Petrus Nordmann, Jarl Hagelstam, M. W. af Schultén och Waldemar Ruin.⁵ De hade kunnat ge Neiglick en inblick i förhållandena i Leipzig. Ruin hade studerat för Wundt, men det är knappast sannolikt att han eller någon annan finländare direkt rekommenderat denne för Neiglick; Ruins omdöme om Wundt var inte utan en satirisk spets.⁶ Det är inte uteslutet att Kr. Kroman i Köpenhamn bidragit till att väcka Neiglicks intresse för Wundts laboratorium.

Närmare detaljer om Neiglicks första kontakter med Wundt är

Wilhelm Wundt

Ur Hjalmar Neiglicks porträttalbum

inte kända. Det enda vi vet är att han blev anvisad att till att börja med biträda Alfred Lehmann i dennes arbeten. Han kom snabbt in i Lehmanns metodik och kunde uppenbarligen vara vännen till nytta i dennes experiment.⁷ Samarbetet fortsatte några månader, tills Lehmann nått så långt att han, våren 1886, kunde lämna Leipzig och återvända till Köpenhamn. Neiglick, som vid sidan av de experimentella arbetena fortsatt sina teoretiska studier och flitigt besökt föreläsningar över bl.a. den nyare filosofins historia,⁸ tilldelades där-
efter en självständigare uppgift. Han utarbetade också, delvis tillsammans med Lehmann, sin första experimentalpsykologiska upp-

sats.⁹ För sina försök, som syftade till att ytterligare undersöka vissa av de fenomen redan Lehmann varit sysselsatt med, erhöll han ett par medhjälpare, en tysk, Glöckner, och en grek, Themistokles I. Michalopoulos. Senare ersattes dessa med andra, av vilka några beredde Neiglick många besvikelser.¹⁰ Till en början ledde experimenten inte till användbara resultat. Hur de i fortsättningen utvecklades redogjorde Neiglick detaljerat för i sina brev till Lehmann.¹¹ Förhållandet till Wundt förblev länge relativt kyligt. Wundt hade för vana att inte i högre grad ta notis om sina lärjungars studier. Han var alltför teoretisk, tyckte Neiglick, och dessutom småaktig.¹² Småningom blev Neiglick i stånd att närmare precisera de problem han strävade att lösa.

Sina viktigaste upptäckter skildrade Neiglick i ett brev till Lehmann av den 18 juli:

»Ja, här håller på att ske märkvärdiga ting — du skall få höra. Men i ordning med tingena!

För det första är det i det närmaste bevisadt, att den weberska lagens giltighet för ljusförmimmelserna inskränker sig till ett mellangebit, hvars gränser jag håller på att söka precisera. — — — obestriddigen ett nytt resultat, gentemot både Aubert och Delboeuf. Men *detta* är ännu icke det märkvärdiga; man kunde ju vänta att det skulle finnas ett sådant begränsadt giltighetsområde, nedanför hvilket »die Unterschiedsempfindlichkeit» skulle aftaga och ofvanför hvilken den skulle tilltaga. Äfven dessa differenser har jag lyckats uppvisa i deras bestämda, regelbundna progression. Men alt det är icke ännu det vidunderliga. Det vidunderliga är att *lagen gäller blott för betydliga afstånd och att differenserna blifva större och större, ju mera afståndet nalkas »die ebenmerkliche Veränderung»!* Hvad säger du om det?

Till denna märkvärdiga upptäckt leddes jag af en tillfällighet. — — —

Då jag hade mina par, tre första resultat i handen, visade jag dem åt Wundt. Han blef alldeles förbluffad och följer nu med det lifligaste intresse gången af mina vidare undersökningar. — — —

Både Neiglick och Wundt lutade åt den åsikten att en anmärkningsvärd omvälvning inom psykofysiken stod för dörren. Förklaringen härav fick tillsvidare vänta, huvudsaken var att fortsätta med

insamlandet av empiriska fakta. Upptäckten tycktes i och för sig så viktig att Neiglick, i strid med sina tidigare planer, beslöt att skriva sin doktorsavhandling med den som det centrala problemet. Med detta för ögonen fortsatte han, som tidigare antytts, energiskt sitt arbete, först i Leipzig, senare (under hösten) i Köpenhamn. Innan överflyttningen dit kunde ske gjordes ytterligare upptäckter om kontrasten. Dessa krävde ytterst ansträngande arbeten, experiment »som äro de sista jag ser tumla öfver mitt medvetandes tröskel, då jag somnar; som äro de första att hälsa godmorgon, då jag under morgonsolens smekningar börjar sparka mig vaken i min ljumma bädd under ett fönster åt söder».

Kort före sitt uppbrott från Leipzig besökte Neiglick på uppmaning av Wundt den gamle, då 85-åriga Fechner. Med intresse tog denne del av vad Neiglick hade att berätta om sina undersökningar, trots att han inte ville höra talas om att den weberska lagen skulle ersättas av eller identifieras med en kontrastlag, något som Neiglick ansåg vara en konsekvens av de upptäckter han gjort. Han ville betrakta kontrasten såsom den speciella formen av Webers lag för ljusförmimmelserna. Alldeles liksom Lehmann, Wundt, Delboeuf m.fl. betraktade Neiglick Webers lag icke såsom någon speciell lag för växelverkan mellan själ och kropp (såsom Fechner hade gjort), utan, för att tala med Wundt, såsom den allmänna lagen för alla människans själstillstånds inbördes avhängighet, relativitet. »Men just emedan relativiteten mellan ljusförmimmelserna *på hvarje punkt är ett kontrastfenomen*, inser jag icke hvad dessa fenomeners annat kunde vara än effekter af relativiteten». — Trots att Neiglick nu i huvudsak hade sina teorier utformade, var han på det klara med att han kunde ha huggit ordentligt i sten. Kanske skulle hans resultat slutligen inte medföra något annat än vissa modifikationer i förhållande till vad som tidigare var bekant.¹³

I första kapitlet av sin avhandling *Zur Psychophysik des Lichtsinns* redogjorde Neiglick för försöksmetoden. Den utgick som nämnt från Lehmanns tidigare arbeten, vilka haft till syfte att pröva användbarheten av den s.k. »medelgradationens metod» vid bestämningen av förhållandet mellan ljusretningens intensitet och den förorsakade sinnesförmimmelsens. Lehmann hade sett sig nögd att särskilt uppmärksamma den roll kontrastverkan spelade vid psykofysiska försök av detta slag. Den weberska lagen hade varit konstaterad, om det visat sig att den fysikaliska medelproportionalen mellan två givna ljusstyrkor alltid uppfattades som stående precis mitt emellan dessa ljusstyrkor. Vid sina experiment opererade han med tre roterande skivor, som placerats på några centimeters avstånd från varandra. Undersökningarna gav slutligen ett i huvudsak negativt resultat: de ledde till att en eliminering av störande kontrastverknings inte kunde nås på den av Lehmann inslagna vägen.

Det var nu Neiglick vidtog med sina självständiga experiment. Apparaturens byggnad bibehölls i fråga om huvudprinciperna vid det gamla. De tre roterande skivornas ljusstyrka kunde efter behag ökas eller minskas genom anbringande av vita eller svarta sektorer av olika bredd. Redan vid Lehmanns försök hade de två yttersta skivorna en bestämd oföränderlig ljusstyrka, medan man låtit den mellersta variera tills man funnit en ljusstyrka, som subjektivt uppfattades såsom stående mitt emellan de båda andra. För att undvika bakgrundens störande kontrastverkan på skivorna uppställdes bakom de två yttersta av dessa skivor pappfonder av samma ljusstyrka som resp. den mörka skivan *d* (för 'dunkel') och den ljusa skivan *b* (för 'hell'). Därefter betraktades den neutrala skivan *v* växelvis mot den mörka och den ljusa fonden; den mörka höjde *v*:s ljusvärde, den ljusa sänkte det. Medelvärdet av de sålunda erhållna värdena på *v* uträknades. Då det kunde betvivlas att de båda på skivan *v* frambragta motsatta kontrastverkningsarna varit precis lika stora, måste särskilda försök anställas för att bestämma ljuskontrastens verkan. Lehmann hade i detta sammanhang upptäckt nya mätningmetoder. Dessa utnyttjades av Neiglick, som därjämte ställde den variabla skivan mot en variabel bakgrund, vars ljusstyrka alltid kunde avpassas efter själva skivans. Utgående från denna princip företog han en serie nya försök. Avsikten med dem var att pröva huruvida vid en fullständig elimination av alla simultana kontrastverknings medelgradationens metod kunde leda till ett pålitligt resultat och huruvida detta resultat överensstämde med den weberska lagen.

PSYKOFYSIKERN

Till redogörelsen för försöksmetoden fogade Neiglick ytterligare en del påpekanden, bl.a. rörande sitt förfaringsätt vid genomförandet av experimenten. Han diskuterade den roll ögats s.k. egna ljus kunde spela vid en undersökning sådan som denna och konstaterade att den vore ytterst ringa. Han omtalade hur belysning m.m. anordnats. Han meddelade att försiktighetsmått vidtagits till förebyggande av störande inflytelser på experimenten genom näthinneadoptionen. Han underströk att han vid jämförelser mellan flera observatörers samtidiga iakttagelser av samma företeelse och uträkning av medelvärdena för dessa försökt minska de observationsfel, som kunde härleda sig av individuella egenheter och tillfälliga föreställningsassociationer m.m.

I avhandlingens andra kapitel behandlade Neiglick den weberska lagen och de supraliminala ljusskillnaderna. Sedan de regelbundna, egentliga experimenten påbörjats visade sig ett märkligt fenomen, det som redan antytts genom citat ur ett brev från Neiglick till Lehmann: den weberska lagen tycktes vara bunden vid en bestämd grad av åtskillnad mellan de två yttersta ljusstyrkorna a och b . Neiglick fann, att för åstadkommandet av vad han kallade en »gynnsam åtskillnad» mellan två olika ljusstyrkor, erfordrades inte blott att ett visst åtskillnadsmaximum var uppnått, utan även att ett visst åtskillnadsminimum inte överskreds. Med »gynnsam åtskillnad» avsåg han den skillnad mellan två ljusstyrkor, vid vilken den weberska lagen gällde. Det visade sig ytterligare att dessa »gynnsamma åtskillnader» återkom periodiskt, allteftersom skillnaden successivt växte, och att de avbröts av skillnader, som inte var gynnsamma. Det låg nära till hands att anta att ljuskontrasten stod i sammanhang med detta fenomen. Neiglick företog därför en jämförelse av sina resultat med de undersökningar Lehmann verkställt rörande ljuskontraster. Därvid tyckte han sig finna ett sammanhang mellan sina gynnsamma fall och de s.k. maximalkontraster Lehmann konstaterat. Med de sistnämnda förstods de kontraster som åstadkom den största möjliga skenbara förändringen av givna ljusstyrkors intensitet. Dessa kontraster ägde icke, som man kanske kunde vara böjd att tro, rum mellan de två ljusstyrkor, vilkas inbördes avstånd

var det största möjliga. De kunde konstateras mellan två sådana ljusstyrkor, vilkas inbördes förhållande approximativt kunde uttryckas genom talet 4,76.

Under sina fortsatta försök stötte Neiglick ytterligare på andra överraskande resultat, för vilka han redogjorde i sin avhandling. Av experimentellt konstaterade sakförhållanden bekräftades hypotesen om att de ömsesidiga maximalkontrasterna sammanföll med de »gynnsamma åtskillnaderna». Dessutom uppenbarade sig ett fenomen, som författaren kallade den »sekundära gynnsamma åtskillnaden». Genom experiment konstaterade Neiglick att han kommit en egendomlig och dittills obekant kontrastlag på spåren.

I avhandlingens tredje och sista kapitel redogjordes för de experiment, som verkstälts för att pröva förefintligheten av denna kontrastlag. Sitt slutresultat av kontrastförsöken sammanfattade Neiglick i två satser:

1) I en del fall motsvaras, såsom den Weberska lagen bjuder, den aritmetiska serien av sensationsåtskillnader av en geometrisk serie av fysikaliska retningar; då framkallar denna geometriska retningsserie en serie av lika starka ömsesidiga kontraster;

2) I andra fall, och det är de flesta, håller den weberska lagen inte streck, men då motsvarar också de lika starka kontrasterna icke någon geometrisk serie av retningar.

Neiglicks undersökning, som ursprungligen avsåg att utesluta alla kontrastverknningar av olika ljusintensiteter från varandra, ledde till resultatet att detta problem i själva verket var olösligt och att en jämförelse mellan olika ljusstyrkor nödvändigt måste uppfatta dem just i deras ömsesidiga kontrastförhållanden samt vidare till att kontraster av bestämd styrka var oskiljaktiga från den weberska lagens giltighet. Vid det försök till tydning av sina resultat som Neiglick i slutet av avhandlingen gjorde, antydde han, såsom han tidigare gjort bl.a. vid samtal med Fechner, att den weberska lagen vore att be-

trakta som ett specialfall av kontrastlagen. Härvid polemiserade han bl.a. mot Wundt.

I detta sammanhang bör erinras om att man, såsom tidigare i förbigående antyddes, vid denna tid inte betraktade kontrastfenomenen i högre grad från fysiologisk synpunkt. I den nämnda konflikten mellan Helmholtz och Hering gjorde den senare gällande att kontrasten var ett induktionsfenomen, en interaktionsprocess mellan olika delar i retina. Det kan konstateras att en senare forskning gett Hering rätt. Interaktionsfenomen av det slag Hering hade antytt kunde inte helt undvikas — detta enligt uppgift som prof. Ragnar Granit meddelat mig —, då det i Neiglicks experiment gällde att för sektorvärdena för skivorna d och b inställa mittpunkten v på den skiva som låg mellan de två andra. Ögat inställde då v såsom en mittpunkt mellan de faktiskt sedda, kontrastpåverkande skivorna, varför det uppstod en avvikelse från det teoretiskt beräknade värdet \sqrt{dh} . Neiglicks avslutande ord är i detta sammanhang anmärkningsvärda, nämligen att hans avvikelser trots de måttliga kontrasterna »sich mit einer physiologischen Theorie vereinigen lässt, welche die simultane Induction in lauter peripherische Vorgänge bez. der Irradiation nahestehende Veränderungen der Retina verlegt».

Det var, mätt med sin tids mått, en klok slutsats Neiglick kom fram till, säger Ragnar Granit. Den var också framsynt. Experimenten var efter sin tids förhållanden omsorgsfullt och skickligt utförda. Nutida krav på exakthet och metod uppfyllde de däremot inte.¹⁴

I följd härav har i senare tid framställts förslag om att giltigheten av vissa av Neiglicks resultat måtte ånyo prövas. G. H. von Wright har i sin tidigare åberopade undersökning om Neiglicks filosofiska insats pekat på de experimentella slutsatser som vore värda att kontrollera.¹⁵ I ett fall har en sådan kontroll företagits. J. M. von Wright har uppmärksammat »pregnanslagen», d.ä. Neiglicks konstaterande att mittgraderingarna halverar kontrastfältet mel-

lan de tidigare omtalade *d* och *b*. Han har därvid kunnat fastslå giltigheten av Neiglicks resultat, visserligen begränsat till intensiteter som icke är extrema.¹⁶

Neiglicks disputation ägde rum den 2 februari 1887.

I ett skede hade han haft för avsikt att lägga fram sin avhandling redan föregående höst, men motigheter av olika slag stötte till. Sammanställandet av de experimentella resultaten (i Köpenhamn) krävde längre tid än beräknat. Wundt, som läste korrektur på avhandlingen, vilken infördes i hans serie *Philosophische Studien*, band IV, tyckte sig i den observera mindre tillfredsställande partier och yrkade på omarbetning av dessa. Efter förnyad genomläsning tog han tillbaka flera av sina anmärkningar, men hade då fördröjt tryckningen. Transporten av de färdigtryckta exemplaren från förläggaren i Leipzig vållade ytterligare uppskov av disputationsdagen — och extra utgifter för författaren.¹⁷

Filosofiska doktorsavhandlingar var denna tid sällsynta i Helsingfors, och Neiglicks väckte uppmärksamhet också utanför de akademiska kretsarna. Inte minst sattes diskussionen igång av den besynnerliga titeln. Man talade på skämt om »Zur Psychophysik des Leichtsinns», ett uttalande som författaren själv med nöje citerade. Enligt ett meddelande till Åbo Underrättelser fanns det ingen vid universitetet, ingen i hela landet som begrep sig på vad psykofysik var för något.¹⁸ Ett rykte sattes till och med i omlopp, att en universitetslärare plötsligt begivit sig till England för att ta reda på vad som egentligen var att förstå med ämnet. Också ett annat rykte spriddes i huvudstaden. Det sades, att en av Neiglicks antagonister från von Bergen-stridens dagar, matematikprofessorn Neovius, ämnade opponera extra.

Så randades disputationsdagen. Auditoriet fylldes till sista plats. Respondenten inledde akten med sin *lectio*. Under den inträdde

Neovius. Disputanden lär ha gjort en mycket tydlig grimas. På ämbetets vägnar opponerade Rein.¹⁹ Han medgav en gång för alla, berättade Neiglick inte långt senare för Lehmann, att han »ingen-ting begrep af hela saken och att han inte gjorde anspråk på att anställa en grundlig kritik». Han gjorde några detaljmärkningar; dem kunde respondenten utan svårighet bemöta. Slutligen förklarade Rein att Neiglick var en framstående psykofysiker och Neiglick att Rein var en ovanligt välvillig opponent.

»Ögonblicket därefter hördes min arffiendes bekanta nasalstämma anhålla om ordet», berättar Neiglick. Den föregående diskussionen hade verkat stimulerande, och han kände sig därför inte ängslig att möta Neovius' angrepp. Denne började med att diskutera lagarna för ljusets reflexion och fortsatte med teorierna för olika slag av ljus, elektriskt, gasljus o.s.v. Allt detta syntes Neiglick som rent »vrövl», utkastat blott för att förvirra honom. Plötsligt övergick Neovius från fysiken till siffrorna. Han hade fått korn på några räknepel. Han saknade i författarens tabeller en kolumn för sannolika observationsfel. Två timmar disputerade man om den utelämnade kolumnen och konsekvenserna härav. Därmed avslutades akten. Neiglick tyckte sig ha gått som segrare ur tvekampen med sin gamle antagonist.

Så återstod doktorsmiddagen. Rein var naturligtvis hedersgäst. Om hans tal berättade Neiglick för Lehmann:

»Han hade hunnit bli så glad, han också, att han gratulerade mig till lycklig nedkomst och glädde sig åt utsigten att få förlösa ännu flere frukter af mitt äktenskap med psykofysiken. Men, sade han, för att kunna fortsätta sin äkten-skapliga värksamhet behöfver herr magistern vissa instrument (jubel och skratt) — och ett laboratorium (vildt jubel). Ja, visst, ett laboratorium, det menade han på fullt allvar, och nu drack han en skål för att vårt universitet skulle få ett psykofysiskt laboratorium där jag kunde välsigna mänskligheten med mina upptäckter. Det är en bra klok tanke af en gammal filosof.»

Också professorn i fysiologi Konrad Gabriel Hällsten var intresserad av tanken på ett laboratorium. För instrument o.dyl. skulle medel otvivelaktigt anslås av universitetet. För Neiglick själv framstod frågan om laboratoriet — en konsekvens av hans disputation — som ett tveeggat svärd. I sak glädde honom projektet. Men han tilltrorde sig inte förmåga att leda arbetet vid ett psykologiskt laboratorium. Han ville gärna framdeles vid sidan av de föreläsningar han hoppades bli i tillfälle att hålla och vid sidan av sitt författarskap syssla med experimentell psykofysik hemma i Finland, men han visste inte när han skulle få tid att skaffa sig de för ändamålet nödvändiga fysikaliska insikterna. På grund av sina tidigare erfarenheter skulle han kanske behärska arbetet vid en optisk sektion, men knappast något därutöver.²⁰

I sitt sedermera till sektionen avgivna utlåtande frågade sig Rein om Neiglicks avhandling uppfyllde det i universitetets statuter uppställda kravet på att ett doktorsspecimen skulle utgöra en »fullständig afhandling» — detta emedan Neiglicks arbete stod i så nära sammanhang med och egentligen var att betrakta som en fortsättning på Lehmanns tidigare undersökning. Å andra sidan hade Neiglick sysselsatt sig med självständigt uppställda vetenskapliga uppgifter, varför Rein för sin del ur formell synpunkt förordade ett godkännande. Vissa sakliga detaljmärkningar gav avhandlingen däremot anledning till. Rein kommenterade också framställningssättet i avhandlingen. Den var på sina ställen svår att förstå, sade han. Författaren borde ha kunnat — t.ex. genom förändringar av dispositionen — bespara läsaren onödig möda. Innan Rein formulerade sitt sammanfattande omdöme om Neiglicks avhandling, var det för honom »en tillfredsställelse att såsom stöd för min egen uppfattning få åberopa en så stor auktoritet som prof. Wundt». I samma band av Philosophische Studien som Neiglicks avhandling hade ingått anmärkningar därtill av Wundt, som givit Neiglick stort erkännande,

om också inte på alla punkter. Detta måste anses äga så mycket större betydelse som Neiglick ju hade polemiserat mot Wundt. Avhandlingen ådagalade förmåga till självständig vetenskaplig forskning, summerade opponenter Rein.²¹

Med sin avhandling hade Neiglick gett sig in på ett för stunden högaktuellt forskningsområde. Han hade nått resultat som väl hävdade sig i jämförelse med andra samtida forskares. En annan sak är, att psykofysiken relativt snart hamnade helt i skuggan av andra riktningar inom psykologin. T.o.m. Wundt själv ägnade sig under senare delen av sin levnad åt vetenskapliga frågor av helt annan art. Först i våra dagar har problemställningar av psykofysisk natur återigen aktualiserats inom forskningen. Det förefaller som om dessa icke skulle stå i direkt beroende av 1880-talets strävanden.

I ett skede hade Neiglick allvarligt funderat på att disputera i Köpenhamn. Ett rykte spriddes till och med i hemlandet, att han hade tänkt definitivt överge hemlandet. Initiativet till planerna på en disputation i Danmark hade tagits av professor Kr. Kroman. Vad som lockade Neiglick i dennes förslag var dels vetenskapliga hänsyn — bl.a. skulle en i Köpenhamn ventilerad avhandling utsättas för en mer kompetent bedömning än den kunde erhålla i Helsingfors —, dels utsikten för författaren att bli känd i Danmark. Den avgörande orsaken till att Neiglick ändå beslöt disputera i Finland var den, att det visat sig att en doktorsgrad, förvärvad i utlandet, inte utan vidare räknades som akademisk merit i Finland. Det var sedan en helt annan sak, att Neiglick inte hade stort hopp om att för all framtid finna tillfredsställelse med en verksamhet som filosof i det avlägsna Finland.²²

*

Under den tid Neiglick arbetade i Leipzig konstaterade han, att studierna där skänkte honom ganska ringa tillfredsställelse. I maj 1886 talade han om en gammal plan han haft, nämligen att under-

söka de sympatiska känslorna. Han insåg snart allt tydligare vad han tidigare anat, nämligen att den uteslutande experimentella psykologins område var starkt begränsat. För de fåtaliga psykologerna i Finland var uppgiften att syssla med tidmätningar och verifikationer av Webers lag inte tillräcklig. Bekantskapen med den experimentella metoden måste bli endast ett genomgångsskede, hur oumbärlig den än var för envar som ville lära sig förstå den moderna psykologins olika riktningar. Rent praktiskt innebar den dessutom en hyra, som man var tungen att betala Wundt »för nöjet att bo en tid i hans visdoms tempel». Neiglick ville snarast möjligt börja med forskningar, som intresserade honom mera än experimenten. Han ville träda upp till »kamp mot naturalismen», mot den intellektualistiska etiken, såsom även Waldemar Ruin nu hade gjort — Neiglick skulle likväl göra det i en annan anda än Ruin. Det största felet hos den filosofiska »naturalismen» sådan den ditills hade utvecklats sig låg i dess alltför ytliga logik, menade Neiglick: »så enkla som alla dessa empiriska 'lagar' äro när de formuleras, så enkla tror jag företeelserna i mänsklighetens själsutveckling icke vara». Därför trodde han också att naturalismens största synd var utilitarismen. Den okomplicerade hänvisningen till nyttan som varje handlingsmotiv var enligt honom alltför enkel. Framhävandet av nyttan förutsatte i varje enskilt fall ett föregående resonemang som hade denna nytta som mål, men det föreföll Neiglick otänkbart att handlingar så planlösa och instinktmässiga som en mängd av de mera elementära moraliska handlingarna var hade kunnat framgå ur ett sådant resonemang. Allt tydde på att de moraliska handlingarna härledde sig ur instinkter, ur drifter, som man måste följa i deras utveckling och deras kombination med andra moment för att kunna vetenskapligt förklara moralbegreppet.²³

Det var problem av detta slag som mer än alla andra lockade Neiglick. Dem hade han, som sagt, länge haft i ögonsikte och dem

skulle han ta itu med härnäst. Sedan han gjort den upptäckt inom psykofysiken, som sedermera ledde till utarbetande av doktorsavhandlingen, meddelade han Lehmann att »min kärlek tillhör fortfarande den mindre subtila, mera konkreta och lefvande sida af den nyare psykologin, som t.ex. omfattar mitt älsklingsprogram 'sympatin'». Sedan han slutfört de undersökningar han nu hade under arbete skulle han således gå över till helt andra saker och överlämna åt andra att på övriga sinnesgebit »exploitera» de upptäckter han nyss gjort. Han skulle snarast möjligt återvända till det ämne, som han ursprungligen tänkt bearbeta för ett doktorsspecimen. Nu skulle han blott bearbeta det hos Wundt samlade materialet för en avhandling. Den skulle relativt snabbt kunna färdigställas. En lösning i enlighet med detta tycktes Neiglick förträfflig. Han hade nu funnit något att offra åt Baal, nyttans gud. Sedan han hade gjort detta offer, kunde han åter med fläckfria händer ta itu med sympatin: »denna finhylta varelse skulle aldrig behöfva bära utilitetens vanärande bojor, dess stolta gång skulle icke inkräktas af tid och rum». Man måste vara beredd på att studiet härav skulle kräva lång tid, fältet var föga odlat, och man måste söka vida omkring för att finna ledtrådar. Flera års förberedande forskning skulle troligen krävas. Dessa måste sannolikt bedrivas i Paris och London, där man visat betydligt större intresse för problem av denna art än i Tyskland. Wundt hade visserligen varit inne på dem, men det oaktat gillade han Neiglicks resplaner, då denne tog upp frågan om sympatin med honom.²⁴

Längre fram på hösten konstaterade Neiglick att han blivit mer och mer övertygad om att den fransk-engelska riktningen inom den nya psykologin och sociologin var högst nödvändiga komplement till den på sätt och vis abstrakta psykofysik, som i så hög grad behärskade forskningen i Tyskland och som han ägnat all sin tid i Leipzig.²⁵

Problem inom etiken aktualiserades också för Neiglick, då han sommaren 1886 tog del av Waldemar Ruins nyligen ventilerade doktorsavhandling *Kunskap och ideal*. Stora delar därav tyckte han visserligen var ytterst abstrakta, särskilt mot bakgrunden av att han själv under den närmast föregående tiden sysslat så litet med egentlig filosofi, utan nästan enbart med roterande pappskivor. Men då Ruin kritiserade de »teoretiska öfvergreppen» inom etiken, då var han helt med på noterna: med dem kunde man aldrig göra *för* rent hus. Etikens historia tycktes honom vara ett av de klaraste bevisen för de synder som begåtts inom filosofin. Man hade överlägset föraktat naturen för att i stället uteslutande söka lösning på frågor, som helt bar det konstruerades prägel. Etiken tycktes Neiglick intill senaste tid ha förblivit skolastik. Kärnan i det långa resonemang han förde med Ruins avhandling som utgångspunkt var hans uppfattning, att hade man lyckats koncentrera sig på det typiskt etiska materialet, så måste man medge att den självständiga begynnelsen var drifternas värld, inte idealens; dessa sistnämnda var komplicerade slutprodukter, inte enkla element. Neiglick tillade:

»Ja, jag tror att i det 'idealrike', dit en hög etisk utveckling tillåter endel människor att känna sig lyftade, nästan hvarje spår af de etiska handlingarnas *ursprung* gått förloradt, om icke det som återstår möjligen står att söka i rörelser, som på denna punkt af utvecklingen snarare gälla som degradation af det rent etiska (Kants 'Neigungen'). Men det sökta, svåråtkomliga ursprunget kan näppeligen vara ett mysterium; det måste väl kunna finnas på rent empirisk väg. Det blir mig allt klarare att man vid behandlingen af etiska problem framför allt måste göra åtskilnaden mellan den praktiska, postulerande, imperativa idealmoralen, och den strängt vetenskapliga och exakta, som endast sonderar och konstaterar. Och denna objektiva vetenskap har ju icke egentligen mera betydelse för den praktiska moralen än den vetenskapliga estetiken för den praktiska konsten. Dock nej — *en* stor tjänst kan den vetenskapliga estetiken ändå göra den idealsträfvande mänskligheten. Lyckas nämligen vetenskapen uppvisa moralens själfständiga nödvändighet, dess fulla oberoende af nytta, vana m.m. sådant — då skall denna visshet dock bjuda ett mänskligt stöd åt det ideala i lifvet, en mäktigt lyftning åt människans tro på sig själf. Det är ju nu en gång den stränga vetenskapens sak icke blott att korrigera våra teorier, men också att kontrollera

våra framtidsvyer; och huru mycket pessimism tror du icke att den starrblinda, teoriförfuskande gamla etiken bragt i världen? Blir det en gång *bevisadt*, såsom endast vetenskaperna kan bevisa, att genom varelsernas lif går en stark ström af godhet, som ingenting visar sig kunna kväva, — då har väl ändå den exakta etiken gjort den praktiska moralen en tjänst, som estetiken aldrig skall vara i stånd att göra konsten.»²⁶

Till frågor inom etiken återkom Neiglick senare i sina akademiska föreläsningar, och han deltog i Filosofiska föreningens diskussioner om dem. Han konstaterade bl.a. hur Spencers pedagogik utgjorde ett utmärkt bevis för utilitarismens oduglighet som etisk doktrin — han riktade här, liksom några år tidigare, skarpa angrepp mot den vedertagna etiken. Han vände sig med kraft mot de spekulativa systemen överhuvudtaget, delvis i polemik mot Rein; han karakteriserade dem som en rad misslyckade försök att logiskt omkläda en känsla. Strävan till det absoluta, till en religiös princip för världsalltet var ett psykologiskt problem, hävdade Neiglick.²⁷

De psykiska fenomenen i vidsträckt mening — främst sådana som den experimentella psykologin inte sysselsatte sig med — utgjorde uppenbarligen jämte de etiska Neiglicks huvudsakliga intresse under tiden efter disputationen. Från Paris rapporterade han i slutet av juni 1887, att han där på sätt och vis tyckte sig ha lärt mera än under hela den långa vistelsen i Leipzig. Han brann »af begär att börja ordna och uttala mitt gryende vetande om de intressantaste af alla fenomen, de psykiska». Han trodde att han också skulle gå i land med att föreläsa över etik, som han hade ägnat sig åt jämsides med psykologin.²⁸

Om Neiglicks forskningar i Paris och London våren och sommaren 1887 är vi illa underrättade — till vissa frågor i samband med hans vistelse där återkommer vi senare. Uppenbarligen hade han haft för avsikt att nu inleda de förberedande arbetena rörande sympatin. I praktiken kom han att ägna sig huvudsakligen åt andra grenar av filosofi och psykologi. Han trevade sig fram på olika om-

råden. Med Emile Durkheim återknöt han tidigare knutna personliga förbindelser. Denne presenterade sin syn på den »ny-etiska rörelsen», i synnerhet i Tyskland. Neiglick sympatiserade varmt med hans synpunkter. »Jämte Espinas är han visst den i Frankrike, som har skarpaste syn på dessa frågor, som blifvit splitternya genom förändringen af metod. Både Spencer och positivisterna, Fouillée, Marion och de andra förefalla mig i jämbredd därmed såsom tillryggalagda stadier».²⁹

Utbyte hade Neiglick också av samvaron med sin gamle vän Théodule Ribot. Då denne hösten 1885 utnämns till professor hade i Nya Pressen ingått ett meddelande, bakom vilket man kan förmoda att Neiglick hade stått:

»Sorbonne, det franska universitetet, har slagit in på en ny bana genom upprättandet af en ny professur i psykologi och genom att besätta den med *T. Ribot*, stiftaren och ledaren af 'Revue philosophique'. Denna utnämning betyder ingenting mindre än att det franska universitetet omsider har kommit med i den moderna rörelsen, som omfattar nutidens vetande om människonaturen. Rörelsen, som haft sina bästa kämpar bland tidens främste fysiologer, patologer och antropologer, har slutligen blifvit för öfvermäktig för att längre kunna utestängas. Ribot är säkert den, som gjort mest för att utbreda de nya idéerna bland sina landsmän, och var därför sjelfskrifven till platsen».³⁰

Ribot var lärjunge till Taine. Genom honom och hans talrika, även till svenska översatta arbeten fick den naturalistiska psykologin en vidsträckt spridning. Även nordiska författare berördes av den, bl.a. Strindberg.³¹ Neiglick nämnde ofta i brev sina kontakter med Ribot, han publicerade uppsatser i dennes tidskrift och han åhörde Ribots föreläsningar.³² I konsekvens med sin allmänna inriktning hyste Ribot ett varmt intresse för de psykopatologiska frågorna. Det är inte uteslutet att han medverkade till att Neiglick i Paris började studera hypnotismen, som blev ett av hans viktigaste forskningsobjekt under denna sommar, också senare i London.³³ Han fick vara vittne till många slag av »galenskap och hypnotiska vid-

under», allt sådant som just vid denna tid ådrog sig vidsträckt och intensiv uppmärksamhet.³⁴ Det gjorde också den animala magnetismens fenomen, vilka Neiglick inte försummade att göra sig bekant med. Minst lika stort intresse ägnade han praktiska studier i psykologi, neurologi och psykopatologi hos J. M. Charcot på La Salpêtrière och hos V. Magnan på St Anne. Charcots seanser var vida omtalade, hans nervfysiologiska arbeten gav viktiga impulser åt samtida naturalistiska franska författare och han själv betraktades som något av ett orakel för litteratörerna i Paris.³⁵ Ytterligare ägnade Neiglick livlig uppmärksamhet åt spiritism och teosofi, som i madame Blavatsky hade en hängiven förkunnare. Han blev till och med i tillfälle att närvara vid soaréer hos henne. Personligen omfattade han inte hennes läror, hur gärna han än som åskådare gjorde sig bekant med dem. Jämsides härmed medverkade han i en antispiritistisk förenings verksamhet — dess mål stod i skarp kontrast till madame Blavatskys. Det har uppgivits att Neiglick hade för avsikt att hemma och i Sverige, där man på sina håll gripits av teosofin, hålla föredrag om sina upplevelser bland antispiritisterna.³⁶

Det var erfarenheter av många olika slag Neiglick gjorde våren och sommaren 1887. Vilka slutsatser han i detalj drog av dem är inte bekant. Intet tyder på att han i högre grad skulle ha ändrat sin tidigare ståndpunkt till filosofiska och psykologiska frågor. Men lyhörd som alltid anammade han vad han fann värdefullt i de åskådningar han konfronterades med. I Filosofiska föreningen bekämpade han 1888—89 liksom tidigare metafysiska tankegångar och förfäktade empiriska betraktelsesätt. Han uttalade sig i frågor som aktualiserats under den allra senaste tiden. Han försvarade parallellteorin om förhållandet mellan kropp och själ, i opposition mot bl.a. Th. Rein.³⁷ På en viss nyorientering tyder de förbindelser med Harald Höföding, vilka Neiglick inledde hösten 1886³⁸ — de förblev sporadiska, men tydligt är att han fann mycket värdefullt hos Höföding,

HJALMAR NEIGLICK

hur skarpt dennes uppfattning än skilde sig från exempelvis en Kromans eller en Lehmanns. Självfallet är att Neiglick särskilt uppmärksammade Höffdings arbeten i psykologi och etik.³⁹

Skönlitteraturens psykologiska engagemang hade utgått från ett positivistiskt och naturalistiskt betraktelsesätt, men under inflytande av bl.a. hypnotism och spiritism gav »åttitalet» mot årtiondets slut vika för nya riktningar; i litterärt avseende förefaller det som om Neiglick under sina sista år hade börjat visa en viss förståelse för den inbrytande symbolismen, vars förelöpare han stiftade bekantskap med under sina resor.

Docent och t.f. professor Resa till Paris och London

Sedan disputationen väl var överstånden tog Neiglick itu med förberedelserna för sina återstående tentamina för licentiatexamen. Dessa absolverades på kort tid. Redan den 26 februari kunde vid Historisk-filologiska sektionens sammanträde meddelas, att han avlagt alla tentamina. I hans ämneskombination ingick filosofi, estetik och nyare litteratur samt latin — vid den »publika examen» konverserade han med tre professorer turvis om filosofins framtid, Ciceros filosofi och möjligheterna av en vetenskaplig estetik. Samtidigt avgav Rein ett preliminärt utlåtande över avhandlingen. Han förbehöll sig rätt att senare återkomma med ett närmare motiverat yttrande — det är detta definitiva utlåtande vi tidigare stiftat bekantskap med.¹ Ehuru det icke ännu förelåg erhöi Neiglick den 4 mars utslag över sin filosofie licentiatexamen. Fem dagar senare tilldelades honom filosofie doktorsgrad utan solenn promotion.

Då sektionen sammanträdde i början av maj anmodade den opponenter att i sitt utlåtande fatta ställning även till Neiglicks kompetens till docentur i experimentell psykologi.

Neiglicks ansökan om docentur skedde på ett högst informellt sätt, i ett privatbrev från Paris till sektionens dekanus C. G. Estlander.² I några förklarande rader meddelade Neiglick att han hade börjat oroas över att ingenting hörts om Reins definitiva utlåtande. Han hade hoppats kunna börja sina docentföreläsningar redan i september. Hans oro ökades av att en annan fråga, som samtidigt

var aktuell, såg ut att utvecklas i negativ riktning. Före sin stundande utrikesresa hade han inlämnat ansökan om ett reseunderstöd ur de s.k. kanslersmedlen. Vice kansler J. Ph. Palmén förordade hans anhållan. Men sedan kom bakslaget. Kanslern-tronföljarens ställföreträdare, ministerstatssekreteraren Th. Bruun beviljade inte understödet. Jämte Neiglick fick Werner Söderhjelm avslag på sin ansökan. Båda var upprörda och bekymrade över utgången. »Dylika motgångar göra, att man känner sig benägen att kasta yxan i sjön och hållre än att vidare fresta på dåliga konjunkturen, rikta sig in på banor, där det ideella intresset är litet, men utkomsten säkrare», kommenterade Söderhjelm. »Mitt stipendium — — — har Bruun fråntagit mig af rent godtycke och högst sannolikt af personliga skäl», skrev Neiglick indignerad till sin fästmö. Bruun hade sedan flera år varit avogt stämd mot Alexander Neiglick, och enligt sonens mening återverkade detta på honom. »Jag må nu vara mer eller mindre förtjänt af den vetenskapliga framgång jag haft», tillade han, »så *har* jag då åtminstone utträttat något faktiskt». Han hade offrat stora summor på att utomlands studera en ny vetenskap, vars första representant han skulle bli vid universitetet.³

Det återstod nu att se hur det skulle gå med docenturen.⁴ Ville Bruun fortsätta sin förföljelse, kunde han lämna ansökan utan beaktande. »Och sitter han kvar på sin plats då det en gång blir fråga om professuren i filosofi, så kan man lätt räkna ut, hvem han icke skall förorda.»

Först den 31 maj föredrog Rein sitt utlåtande i sektionen. Han intygade därjämte att sökanden innehade de för en akademisk lärare erforderliga kvalifikationerna. Sektionen beslöt att hos konsistorium föreslå Neiglick till docent i experimentell psykologi. Vid sammanträde den 2 juni gjorde konsistorium å sin sida hemställan om utnämningen.

Neiglick blev snart underrättad om den lyckliga utgången, bl.a.

genom brev från Rein och Estlander. Av hans tack till den senare framgår, att Estlander medverkade till att Rein slutligen färdigställde sitt utlåtande. Neiglick kunde nu se framtiden an med större tillförsikt än på länge. »Det skall bli skönt att från bara receptiv förvandlas till en smula produktiv människa också», skrev han till Fridolf Gustafsson.⁵

Den 22 augusti 1887 utnämndes Neiglick av kansler till docent.

*

Efter disputationen blev en av Neiglicks första åtgärder att försöka uppbringa medel för fortsatta studier i utlandet. Ett år tidigare hade han ur de medel som vid universitetet anslagits för yngre vetenskapsidkare erhållit ett understöd om 1 000 mark.⁶ Såsom tidigare framgått hade Neiglick inte i detalj kunnat fullfölja sin ursprungliga forskningsplan av år 1885. På grund av olika, här ovan redovisade omständigheter, kom han att disputerat tidigare än ursprungligen avsett. Den nödvändiga följderna härav, framhöll han i sin anhållan om understöd av den 12 februari 1887, hade blivit en längre tids vistelse i hemlandet, och både denna vistelse och omkostnaderna för disputationen hade i hög grad ökat hans utgifter.⁷ För att kunna fullfölja sin ursprungliga studieplan och för att vinna ökad mognad för den akademiska lärarverksamhet, åt vilken han hade för avsikt att om möjligt i en snar framtid ägna sig, ansåg han det nödvändigt att nu fortsätta sin avbrutna utlandsvistelse och utsträcka den till början av höstterminen 1887. Han ämnade idka filosofiska och psykologiska studier i Paris och London. Med goda förhoppningar om ett kännbart understöd begav sig Neiglick en dryg månad efter sin disputation ånyo utomlands. Som vi redan sett blev hans ansökan sedermera avslagen.

Neiglick längtade intensivt ut på nytt. På resan från Hangö till Stockholm hade han sällskap med Gustaf af Geijerstam, som hållit föredrag i Helsingfors och under vistelsen där flitigt umgåtts

med Neiglick. Geijerstam hade — liksom övriga skandinaviska föredragshållare under 1880-talet — fått ett blandat mottagande. Han hade talat bl.a. om Zola och om Strindberg och övriga genom-brottsmän i den svenska litteraturen.⁸ De unga i Helsingfors var huvudsakligen entusiastiska, de äldre, konservativt inriktade, indignerade. De senare stämplade hans föredrag som »mediocra». »Det lilla nötet» hade tagit munnen full om sedlighetsfrågan, om »damernas 'skamlösa pretentioner' på 'renhet' hos männen, om drifterna och återhållsamhetens gräsliga följder, allt detta bekanta och mångomskrifna, hvilket var ytterst onödigt och otäckt och taktlöst i fullsatt salong med blandad publik af 15—16 åriga gossar och flickor ända till 60 åriga gamla hederliga herrar och fruar.» Enligt vad det berättades hade Geijerstam tillstått, att han inte i Stockholm vågade hålla sådana föredrag som han höll i Helsingfors, att han inte där kunde tänka sig att så öppet predika köttets evangelium och Max Nordaus läror.⁹ I en annan rapport från Helsingfors hette det:

» — — — Vi hafva hos oss mycket uppehållit oss vid — — — de revolutioner som tyckas utveckla sig allt mer i den religiösa och sedliga världen och af hvilka — — — [den] ena störtsjön på den andra brusar in öfver vårt land. Liksom Bergen för tre år sen så hade Geijerstam nu genom oerhördt oförsynta föreläsningar framkalladt protester och motprotester, handklappningar och hvisslingar, diskussioner och — prat i det oändliga. Tyvärr har Neiglick äfven denna gång stått i främsta ledet bland beundrarna af osedlighetens förkämpe.»¹⁰

I Stockholm, där Neiglick denna gång stannade några dagar, umgicks han bl.a. med Arthur H. Borgström samt Geijerstam och dennes vänner. Han gjorde besök hos en gammal bekant från Orrby-sommaren, Hanna von Born-Palme. Han gav sig också tid att skriva en artikel om Geijerstam — sannolikt behandlade den dennes besök i Helsingfors —, men dåsig och modstulen som han kände sig blev den inte bra. Den refuserades på den tidnings redaktion, som erbjöds manuskriptet.¹¹

Hjalmar kände sig modstulen — trots att han nyligen med framgång gått igenom den pärs disputationen inneburit, trots att han av fri vilja lämnat hemlandet. Varpå kunde det bero? Säkerligen i första hand på att han tvangs att i hemstaden lämna en ung flicka, som han ofta sällskapat med. Helene Lupander hette hon.¹²

Ett av de många Helsingforshem Hjalmar ofta och gärna besökte redan under skoltiden var familjen Lupanders.¹³ Tydligt infördes han där av en av sönerna, skolkamraten Johan Leonard (Junne).¹⁴

Det gästfria Lupanderska hemmet blev en omtyckt samlingspunkt för kamrater till den stora barnaskaran, en formlig mötesplats för den tidens unga vikingahövdingar. Fru Lupander var litterärt intresserad, klok och begåvad. Hjalmar blev med åren allt mer intagen av henne. Sin stridsskrift mot von Bergens vedersakare dedicerade han till »Tant Aline Lupander, den klokaste kvinna jag lärt känna — — —».¹⁵ Hjalmar och hans vänner besökte Lupandrarna inte blott i stadshemmet, utan ofta därjämte på Löfö, där de bodde under somrarna. Där gavs tillfälle till segling och skärgårdsliv.¹⁶

Aline Lupander tog sig tidigt an Hjalmar och fick i gengäld motta hans förtroende. Dottern Hanna och Hjalmar var jämnåriga. Med Karl Flodin och Jakob Estlander, Hannas blivande make, tävlade han om hennes gunst. Då hon i januari 1884 var på väg till Tiflis för att där gifta sig råkade Hjalmar henne i Petersburg. Han kände sig övertygad om att han aldrig mer skulle träffa en människa, som på ett så underbart sätt som hon var helt och hållet sig själv. I allmänhet förhöll det sig så, menade han, att det som borde ha varit varje människas egen natur låg förkvävt, hade stannat i växten »under ett fett och frodigt lager af andras färdiga tankar, som vi lärt oss att tänka, och andras känslor med». Det var från andra vi tog, då vi skulle visa fram en tanke eller en känsla; endast någon sällsynt gång inträffade det, att en skymt — men blott en skymt — av det personliga, som var helt eget och ingen annans, trädde fram.

Hanna Lupander var den enda människa Hjalmar känt, skrev han till Tavaststjerna, som alltid gav ut sig själv, också i de mest vardagliga situationer. Därför satte Hjalmar så stort värde på dagarna i Petersburg tillsammans med henne.¹⁷

Under besöken i Helsingforshemmet och på Löfö hade Hjalmar föga fäst sig vid Hannas yngre syster Helene; hon var då ännu ett barn, åtta år yngre än han.

Efter några år förändrades situationen i ett slag. Helene sändes hösten 1886 till en pension i Köpenhamn. Hjalmar kom dit från Leipzig för att fullborda sin doktorsavhandling. Han utsågs av familjen Lupander till hennes »övervakare». Det visade sig snart att han grundligt missförstått sin uppgift. Han blev förtjust i hennes älskvärda, timida väsen, i hennes förtjusande ögon, i hennes älskliga uppenbarelse. De följdes allt oftare åt, på promenader, på bjudningar hos den ena eller den andra partens vänner, på teatrarna. Samvaron fortsattes i Helsingfors under vintern 1887, och innan Hjalmar ånyo begav sig utomlands var den hemliga förlovningen ett faktum.

Under Hjalmars resa fick Helene överta den roll faster Edla tidigare spelat som hans främsta korrespondent i hemlandet. Emellanåt skrev han varje dag till henne. Han lät henne förstå att hon ständigt var i hans tankar. Vid resans början syntes de sex månader den skulle räcka som en oändligt lång tid. Ofta var det med sorg han längtade efter henne, men han kunde också göra det med glädje. »— — — det hoppar i mig hvar gång jag tänker på att jag är den som du älskar, Helene», skrev han en gång redan i resans början. I sådana stunder kände han sig beredd att arbeta hur mycket som helst för lyckan att sedan aldrig behöva skiljas från fästmon. Hon hade vuxit fast vid alla hans tankar. Inte ens Paris' härligheter förmådde skymma tanken på henne. När han erhållit brev var han stormande glad:

Helene Neiglick

Åbo Akademis bildsaml.

»Åh, kära du, jag finner inga ord, jag vet icke mera hvad jag säger, så går det rundt i mitt hufvud af glädje öfver ditt bref och all den framtidslycka, som jag ser lysa mellan raderna. Du älskar mig, Helene, det vill jag höra dig säga åter och åter. — — —»

I Paris knoppades våren. Solen strålade varmare än på veckotal. Luften ångade. Hjalmar drömde att hans fästmö var där, att han tog henne i sina armar och dansade med henne längs boulevarderna under kastanjerna, förbi blomvagnar med violer och rosor i stora mängder. »Och vårsolen, vårvinden, violerna och rosorna hviska om kärlek.»

En viss osäkerhet om den andra partens känslor dröjde ännu kvar. Samtidigt tog vaga framtidsplaner form. De såg fram mot den tid då de kunde taga igen allt det de förlorat genom hans resa. Ibland tangerade korrespondensen också problem av allvarligare art. Helene undrade om hon skulle kunna intressera sig för allt som intresserade honom, om hon skulle kunna förstå honom i allt. Han trodde det bestämt: kvinnorna hade ju en underbar förmåga att förstå den de älskade. Men ändå hade han klart för sig, förklarade han, att han ännu en tid framåt skulle få tävla om hennes tankar med mycket annat som omgav henne och frestade hennes nyfikenhet. Han beklagade sig likväl inte över detta. Det hade varit han som inte kunnat ge sig till tåls och vänta med förlovningen. »Jag kom och bad om din kärlek på samma gång som lifvet klädde sig i vårdrägt för dina ögon; och medan de första narcissernas doft steg dig åt hufvudet, medan svala, kryddade vindar fläktade kring dina kinder, fylde dina lungor, satte fart i ditt blod och gånge glans åt dina ögon — då lät du mig famna din ungdom och smaka en lycka, som jag drömt om i långa år, men aldrig nått.» Han ville inte skymma livets solsken för henne. Men han var lycklig om någon av de bilder, som lockades fram i hennes tankar på allt det som nu slog ut i vår inom henne, bar hans drag, försäkrade han. Han fann hos Helene samma självständighet och naturlighet som han tidigare funnit hos systemen Hanna. Han jublade över att hon skulle bli hans hustru. Hon skulle förstå honom och hjälpa honom till segrar och rädda honom, »när lifvets plumphet skulle göra mig modlös utan dig!» Hon å sin sida skulle av sin kärlek lära sig allt det, som han behövt år för att läsa sig till.

Mer än Hjalmar pinades Helene ibland av oroliga tankar på framtiden. Missförstånd uppstod emellanåt mellan dem, och Hjalmar tyckte sig ha skäl till svartsjuka. Hans sinnesstämning växlade från den ena ytterligheten till den andra. Han skrev ofta brev, mycket oftare än hon. Han satt och drömde om henne, i skymningen:

»— — — Ingenting stör oss och ingenting väcker oss och vi behöfva inga ord för att förstå hvarandra; det är som om framtidens flod skulle rinna sakta förbi oss och som om vi skulle se samma bild af kärlek och lycka fortsättas i oändlighet längs dess strand. För en stund försvinner allt det som ännu är olika, ålder och erfarenhet, och det fins ingen ton i den enas själ, som icke skulle smälta i harmoni med en i den andras. — — —»

Tanken på hemkomsten började småningom allt oftare göra sig påmind. Ibland hände det Hjalmar, mitt under arbetet eller då han funderade på något helt annat, att han med ens som i drömmen förflyttade sig några veckor framåt, till den dag då han verkligen kom hem — han såg hela scenen så tydligt för sig, »nästan med samma hjärtklappning som ett barn ser på ett julträ». ¹⁸

Omedelbart efter hemkomsten till Helsingfors eklaterade Hjalmar Neiglick sin förlovning med Helene Lupander.

Ett knappt år senare, den 25 juni 1888, gifte de sig.

Den 20 september 1889 föddes i äktenskapet en dotter, som sedermera (1915) gifte sig med marinkaptenen Igor Platonoff och som gjorde sig känd som framstående konstnärinna med ikonmålningar som specialitet. Martha Neiglick-Platonoff avled sommaren 1964.

Då Hjalmar reste ut i mars 1887 dröjde han, sin vana trogen, några dagar i Köpenhamn. Där råkade han Tavaststjerna, och där nästan haglade bjudningarna över honom. Sitt mest remarkabla besök avlade han hos Georg Brandes. En annan gång var han gäst hos Amalie Skram. Dagarna rann undan. Allt var så äkta danskt, så gemytligt. Det kändes som hade han lämnat Köpenhamn för högst en vecka sedan. ¹⁹

Flera gånger hade Neiglick redan besökt Paris, men alltid var han lika entusiastisk över att komma dit. »Paris! när du en gång varit här, skall du förstå, hvad som ligger i det ena ordet: Paris», skrev

han strax efter ankomsten dit till sin fästmö.²⁰ Snart följde nya skildringar därifrån, den ena mer entusiastisk än den andra.

Den första landsman han råkade var Albert Edelfelt. De träffades ofta under den följande tiden, ibland på tu man hand, ibland tillsammans med andra. De följdes åt på konserter och teatrar. Hur roligt de än kunde ha, fick Edelfelt det intrycket att Neiglick nu var allvarligt överansträngd. Redan då han reste hemifrån hade andra gjort samma iakttagelse: »— — — midt uppe i sitt eget prat gäspade och stammade [han] turvis».²¹

Bland Neiglicks franska vänner var Emile Durkheim den han numera kände sig stå närmast. De hade gjort varandras bekantskap hos Ribot i Paris våren 1886 och sedan fortsatt den i Leipzig, där också Durkheim studerat. Nu var Durkheim bosatt i Troyes. Där levde han nästan isolerad, upptagen av sitt arbete. Neiglick besökte honom där. Den tidigare vänskapen utvecklades till verklig förtrolighet. De diskuterade inte endast vetenskap och vetenskapliga framtidsplaner — de gick också in på intima personliga frågor. De fantiserade om sina respektive bröllopsresor. Durkheim gick också i giftastankar. Neiglick fick på nära håll följa med hur hans planer utvecklade sig. I sina brev till fästmön och fastern redogjorde han utförligt för den blivande äkta makens bekymmer, förhoppningar och glädjeämnen. Han förundrade sig över hur det gick till i Frankrike och kände medlidande med sin vän som skulle fria utan att ha sett den han önskade gifta sig med. »Tänk att gifta sig som man köper en häst»!

Tyvärr föreligger uppgifter endast om de rent personliga relationerna mellan Neiglick och Durkheim; inga källor har bevarats som skulle ge en närmare inblick i den vetenskapliga diskussion som med iver fördes mellan dem. Vi vet blott att de bl.a. diskuterade de sociologiskt-psykologiska gränsspörsmål, som Durkheim var sysselsatt med och som Neiglick planerade att ägna sig åt.²² Vad som är bekant om Neiglicks Parisvistelse inskränker sig huvudsakligen till

uppgifter om hans (nordiska) umgänge och till enskilda episoder ur hans dagliga liv och hans resor på den franska landsbygden, t.ex. till Fontainebleauskogen och Grez.²³

Genom alla sina bekantskaper, framför allt genom dem som förmedlades av Edelfelt och Walter Runeberg, kom Neiglick mer än tidigare att intressera sig för bildande konst. På en vernissage i början av maj drev han omkring i människohopen i timmar. Men något bestående intryck av expositionen kunde han inte skapa sig. Han såg för många kvadratmeter oljemålning för att kunna se någonting alls. Mera givande än att se på konstverken var det att se på publiken. Parisiskorna klädde sig med utomordentlig smak. I den stora skandinaviska festmåltiden på kvällen deltog Ville Vallgren med fru och Robert Stigell. Prins Eugen slog för Ellan de la Chapelle. Det roligaste talet hölls av Carl Larsson, »en utomordentligt kvick och godlynt fisk». Hos ingen kunde märkas ett spår av den vanliga svenska stelheten. Men så var det också en fest, där icke blott fria konstnärer var samlade, utan de moderna och radikala bland dem.²⁴

När maj månad började nalkas sitt slut kunde Neiglick berätta, att han arbetat ganska mycket — men vad han arbetat med, det förtog han för de hemmavarande —, att han sett ganska mycket och att han — ätit ganska många middagar. En av dem ägde rum hos Axel Munthe. Det var en intressant människa, mycket musikalisk och litterärt anlagd. Och berest var han. Därtill varm och livlig. Hos Munthe träffade Neiglick bl.a. Victoria Benedictsson. Hon var den behagligaste av alla skrivande damer han råkat, och dessutom kunde hon väl anses vara »Sveriges bästa nu levande författarinna».

Till Edelfelt återkom Neiglick oftare än till någon annan. Ibland kunde han vara ganska kritisk mot den äldre vännen. I pessimistiska stunder föreföll det honom till och med som om det enda fria och moderna hos Edelfelt vore hans konst, som om han utan den vore en tämligen vanlig »herrskaupsmänniska». Men å andra sidan: man be-

hövde bara vara en kort stund tillsammans med Edelfelt för att förlåta hans svagheter, han *var* en »dugtigt begåfvad herre», han *var* tio gånger mer vaken och tvivlande än man brukade vara hemma i Finland. Det *var* en glädje att se Edelfelt brottas med konstens stora gåtor. Därför kunde inte konklusionen bli mer än en: »Han är icke långt ifrån att vara feg i lifvets små alldagliga förhållanden, men han är kanske å andra sidan, i sitt arbete, i sin lifsgärning som konstnär, den allra modigaste man Finland eger i denna stund».²⁵

Från Paris gick resan vidare, via Trouville, till London. Till att börja med kände Neiglick sig alldeles yr. London tycktes fruktansvärt stort och i avsaknad av allt det som gjorde Paris så behagligt. Till London skulle man komma om man ville känna sig allena och övergiven, bekände han i ett brev till fästmön en av de första dagarna. Husen var mörkgrå och sotiga, ofta uppförda av orappade tegel. Gatorna var fulla av folk, och alla hade bråttom, fulla av omnibussar, »som trampa hvarandra på hälarerna». Inga kaféer med soltält och vilande människor syntes till, inga bulevarder och stora strålande platser, där man kunde driva omkring som i Paris. Allt gjorde ett mycket ogästvänligt intryck. Neiglick kände sig som om han med ens från sitt eget naturliga umgänge blivit förflyttad till ett sällskap av uteslutande handelsmän och bokhållare. Till att börja med fick han ingen kontakt med engelsmännen.

En av de första dagarna sökte han sig till Hyde Park. Där var det vackert och storslaget. Här präglades inte allt av samma brådska som inne i staden. Tvärtom leddes tankarna till en utställning, »där det rika London låter sina skatter, vackra kvinnor, vackra hästar och vackra vagnar långsamt och retande glida förbi de beundrandes blickar.» Men mycket bättre till mods än i gatustimmet kände han sig inte. Stämningen var en annan än den han vant sig vid på kontinenten. Det hela tedde sig på något sätt styvt, »stearinljusaktigt», det gjorde ett egendomligt främmande intryck. När han satt och såg på

all ståt och härlighet, ertappade han sig plötsligt med att känna hemlängtan.²⁶

Till känslan av isolering bidrog otvivelaktigt att Neiglick kom betydligt sämre till rätta med språket än han hade förmodat. De ord och uttryck han förstod de första dagarna var lätt räknade, och själv lyckades han endast med möda sätta ihop de enklaste meningar.

Bland Neiglicks första åtgärder var att försöka få tag i en lämplig pension. Det lyckades honom att få rum i en, som låg på några få minuters avstånd från British Museum, där han hade för avsikt att tillbringa största delen av sin tid. Den första människa han fick närmare kontakt med var en granne i pensionen, en ung neger från Trinidad, en bildad pojke, som gått i engelskt gymnasium och talade felfri engelska. Flitigt besökte Neiglick teatrarna. Merchant of Venice blev det första stycket. Handlingen var naturligtvis Neiglick bekant, men inte ett enda ord av texten kunde han urskilja! Någon dag senare lyssnade han tillsammans med David Prudhomme — så hette negern — till Adelina Patti. Till de första dagarnas program hörde också Goethes Faust med Henry Irving som Mefistofeles. »Han var alldeles storartad, den intelligentaste och konstnärligaste Mefistofeles, jag sett.» Men det övriga var inte mycket värt. Som Gretchen framträdde den berömda miss Ellen Terry. Hon var hela tiden »ladylike», visade inga passioner, ingen kraft. Gjorde man en jämförelse med Ida Aalberg, utföll den avgjort till den senares fördel, fastän hon överdrev åt motsatt håll. Dekorationerna var granna, ett verkligt häxeri visades upp med scenförändringar, ljuseffekter och trollpackor som i den vildaste saga. Då denna praktfulla utstyrsel ställdes i bredd med det för det mesta medelmåttliga spelet fick Neiglick ingen hög tanke om engelsmännens dramatiska förmåga. Det hela gav intryck av en dekorationspjäs. »Och det är nu synd och skam!»²⁷

Småningom började Neiglick känna sig mer hemvan i London. Han blev allt mer övertygad om att allt i England var specifikt eng-

elskt, icke blott människorna, utan husen, gatorna, hyrkuskarna, tobaken, måltidsvanorna, klädedräkten. Han lyssnade med avsmak till representanter för den engelska kvinnoemancipationen, vilka höll långa tal utan att i sak säga någonting alls. Efter nära tre veckors vistelse i London var han helt övertygad om att staden var ett »öfvervägande *otrefligt* ställe». Därför längtade han också med växande styrka därifrån, särskilt då han började känna av sina gamla nervösa besvär. Den kraftigaste medicinen var den glada känslan av snar »befrielse». Det skulle bli gudomligt att ligga några veckor i skären och andas havsluft efter allt vad han upplevt i London.

Den 5 augusti steg Neiglick ombord på en ångbåt som på 48 timmar skulle föra honom till Göteborg.²⁸

I huvudsak hade Neiglick fått ut det han hoppats av vistelsen i England. Han hade kommit tämligen långt med sin engelska, han hade sett det mesta av sevärdheterna i London, han hade inte råkat alla de personer han siktat på att få diskutera fackfrågor med, men ändå några av dem, och på biblioteket hade han lyckats leta rätt på det viktigaste av det han behövde. Han hade träget besökt teaterföreställningar och fått en tämligen god inblick i engelsk scenkonst. Ett av de starkaste konstnärliga intryck han erhållit var emellertid allt annat än engelskt. Sarah Bernhardt gästade London, och Neiglick såg henne i de flesta roller hon kreerade. Det var härligt! »Af henne skall engelsmännen lära sig spela komedi! Men det går nu visst öfver deras förstånd.»

*

Då arbetet vid universitetet i september vidtog beslöt Historisk-filologiska sektionen att, såsom Neiglick redan tidigare hade hoppats, anhålla om förordnande för honom att förestå professuren i filosofi — det hade visat sig att Rein inte kunde förena handhavandet av rektoratet med skötseln av professuren. Någon konkurrens

om förordnandet förelåg inte; Waldemar Ruin hade visserligen utnämnts till docent några månader tidigare än Neiglick, men han orienterade sig nu mot pedagogiken och vistades dessutom utomlands.²⁹

Då Neiglick intog sin plats i sektionen hade han nyss fyllt 27 år. Docenterna vid universitetet var under perioden 1885–89 i medeltal inemot 30 år vid utnämningen. Motsvarande ålder för professorerna var inemot 33.³⁰ Neiglick kände förvisso ansvaret tungt. Någon fast tjänst hade han inte tidigare haft, om man undantar att han vårterminen 1885 tjänstgjort som t.f. lärare i franska i Svenska reallyceum.³¹

Neiglick deltog träget i sektionens sammanträden. Uttalanden av honom rörande de löpande ärendena är däremot relativt sällan antecknade till protokollet. Sammanträdena som sådana hörde givetvis inte heller till de mera tidskrävande plikterna. Betydligt mera arbete gav föreläsningarna, och tentamina hade han i relativt stor mängd. Intill den 18 januari 1888 antecknade han 61 tentander.³² Under en del av sin tid som t.f. professor hade han att tentera icke blott studenter inom den egna sektionen; han omhändertog även föreläsningen i rättsfilosofi med jurister.³³

Under läsåret 1887–88 föreläste Neiglick dels över »förmimmelsernas och föreställningarnas psykologi», två timmar i veckan, dels över »samhälls- och rättsbegreppens uppkomst och utveckling», lika så två timmar i veckan.³⁴ Läsåret 1888–89 upptar programmet föreläsningar över förhållandet mellan samhälle och rätt under höstterminen och psykologi under vårterminen. För följande läsår intimerade han föreläsningar över rättsfilosofi för jurister; dem hann han endast påbörja innan han insjuknade. Hans föreläsningsskyldighet var dåmera inskränkt i förhållande till hans första år som t.f. professor.

Neiglicks egna föreläsningsmanuskript har icke bevarats, inte hel-

Hjalmar Neiglick på skridskor i Norra hamnen
Foto Björn Wasastjerna 1887

Hufvudstadsbladets bildarkiv

ler har det lyckats mig att spåra upp några anteckningar, gjorda av åhörare vid hans föreläsningar. Föreläsningarna om rättsförhållandena på de primitiva stadierna torde ha vållat Neiglick bekymmer på grund av de stridiga åsikter han fann hos de författare som behandlat dessa frågor.³⁵ De samtida omdömena om Neiglicks före-

läsningar är veteranligen fåtaliga. Här skall blott hänvisas till vad Harald Dalström berättar i sina minnesanteckningar.³⁶ Under de sista åren av 1880-talet åhörde denne föreläsningar av E. G. Palmén, K. O. Lindeqvist, Th. Rein, Neiglick och C. G. Estlander. Av dessa, säger han, var Neiglick otvivelaktigt den intressantaste föreläsaren; »hans utomordentligt livfulla föredrag lockade varje gång en mängd åhörare äfven utom universitetet».

I sin egenskap av sektionsmedlem hade Neiglick också att i olika repriser ta del i bedömningen av pro exercitio- och pro graduskrivningar, han förde i undantagsfall sektionens protokoll, han förordnades våren 1889 att anställa skrivprov i franska. Mera maktpåliggande än dessa och andra liknande uppgifter var de utlåtanden och vota han i särskilda sammanhang hade att avge. Speciell uppmärksamhet tilldrar sig hans votum rörande Emil Bööks professorsspecimen i pedagogik i början av år 1888 och hans utlåtande över Arvid Grotenfelts licentiatavhandling. I maj 1889 utsågs Neiglick till opponent på Edvard Westermarcks licentiatavhandling. Innan denna hann ventileras avled emellertid Neiglick. Hans uppdrag övertogs då av Wilhelm Bolin.

Böök hade i sitt specimen behandlat Joannes Ludovico Vives, »en reformator inom den pedagogiska vetenskapen». Ex officio opponerten Z. J. Cleve tillstyrkte dess godkännande, också om han framförde vissa anmärkningar. Då sektionen behandlade avhandlingen hade Neiglick, i sin egenskap av dess yngsta medlem, att först avge sitt votum. Det var utarbetat med stor omsorg, och det vittnade om djupa insikter inte minst i de idéhistoriska frågor som anknöt till ämnet. Anspråkslöst hänvisade Neiglick till sin ungdom och sin ringa vetenskapliga erfarenhet; han ifrågasatte sin kompetens, men ansåg å andra sidan att pedagogiken stod de ämnen han företrädde så nära att det hade varit hans plikt att grundligt sätta sig in i Bööks arbete. Neiglicks granskning resulterade i omdömet att det enligt

hans mening icke motsvarade sitt ändamål. Om denna uppfattning förenade sig sedermera sektionens majoritet.³⁷

Grotenfelts avhandling behandlade *Das Webersche Gesetz und die psychische Relativität*. Neiglick hade av sektionen utsetts att opponera på den. Den rörde ett område, inom vilket han var väl hemmastadd; hans utlåtande om Grotenfelts dissertation visar att han med uppmärksamhet tagit del av också den psykologiska och psykofysiska litteratur som utkommit efter hans egen disputation. Ändamålet med Grotenfelts arbete var att underkasta redan vunna resultat »en teoretisk betraktelse» och därvid söka ådagalägga att den weberska lagen var ett fenomen av rent psykiskt ursprung, ett specialfall av den inom själslivets hela gebit härskande relativitetslagen. Kärnan i Neiglicks detaljerade och sakrika utlåtande om avhandlingen utgjordes av ett referat, men detta gavs en starkt polemisk prägel.³⁸ Gång på gång anmälde Neiglick en från Grotenfelts uppfattning avvikande ståndpunkt, även i de mest väsentliga frågorna. Han konstaterade, att han på intet vis kunde förena sig om författarens resultat. »Jag måste — — — anslå det positiva värdet af hans [Grotenfelts] försök att lösa den weberska lagens tydningsfråga jämförelsevis lågt», hette det. Det hade sannolikt varit till fördel för helheten om respondenten ägnat psykofysikens experimentella sida uppmärksamhet och inte uteslutande ställt sig på en teoretiskt resonerande ståndpunkt. Trots allt detta ägde avhandlingen »en betydelse utöfver den sedvanliga akademiska dissertationens» och den utgjorde »ett mycket läsvärt blad i den psykofysiska diskussionslitteraturen». Det var grundligheten, författarens intensiva strävan att uppställa och skärskåda problemen som gav avhandlingen dess värde. Oberoende av de många felen innebar den en aktningvärd vetenskaplig prestation. Med anledning härav var Neiglick också sedermera beredd att förorda Grotenfelts anhållan om docentur i psykologi.³⁹

*

Privata sorger tärde, vid sidan av det ansträngande arbetet, på Hjalmar Neiglicks krafter under hans sista år. Hans ekonomiska ställning var genomgående ansträngd. I början av år 1888 dog Helene Lupanders far i tuberkulos. Knappt två veckor senare nåddes Hjalmar av budskapet att hans egen far plötsligt avlidit i Petersburg den 18 januari. Dödsorsaken var hjärtslag. Under de närmast föregående åren hade han allt oftare plågats av andnöd och andra symptom som tydde på hjärtfel.⁴⁰

Hjalmar sörjde uppriktigt sin far. Motsättningar dem emellan hade visserligen förekommit — Hjalmar och hans styvmor lärde sig aldrig förstå varandra, och då han i juli 1886 fick två halvsyskon, tvillingarna Anna Maria och Josefina Johanna, betecknade han det som en katastrof.⁴¹ Men det i grunden goda förhållandet mellan far och son rubbades inte varaktigt därav. Med sonlig kärlek tog Hjalmar del av de ekonomiska bekymmer som med åren hopade sig över fadern. Redan tidigt fick han vänja sig vid att tjänstgöra som faderns ombud i Finland, då affärer av brådskande natur skulle avslutas. Det rörde sig såväl om underhandlingar med morbrodern Axel Tennberg i Tammerfors och efter dennes död 1885 med hans änka som om överläggningar med och utbetalningar till helt främmande personer.⁴² Redan som ung kom Neiglick på detta sätt in i affärslivet; det intresserade honom aldrig, men gav honom inblickar i en del av samhällslivet som han eljes hade ganska ringa beröring med. Han erhöll praktisk kännedom om det ekonomiska liv, som så ofta skildrades i den samtida litteraturen.

Redan i ett tidigt skede hade Alexander Neiglick vid sidan av sin banktjänst börjat sysselsätta sig med agenturer. Han såg sig tvungen att försöka öka sina inkomster för att lätta den försörjningsbörda som vilade på honom. Han hade att bekosta sina barns uppfostran och dessutom att bidra till uppehållet för sina syskon samt för barn inom släkten. »Öfverflödat har jag aldrig och under många år har

jag födt och klädt ända till 26 personer årligen», skrev han en gång.⁴³ Dessutom hade slarviga vänner och ovänner kostat honom många vacker slant. Under 1870-talet lockades han in i allt vidlyftigare affärer. Slutligen inköpte han år 1879 Haapakoski och Oravi bruk.⁴⁴ Särskilt denna transaktion vållade honom — och Hjalmar — en mängd bekymmer under de följande åren. Gång på gång försökte han förgäves få bruken sålda. Härtill kom frågor om skogs- och stockförsäljningar, allt i samband med underhandlingar på en mängd olika håll. Detaljer i fråga om brukens skötsel skall inte här diskuteras, lika litet som frågan om misslyckandet med Oravi och Haapakoski berodde på Alexander Neiglicks oskicklighet. Faktum är i varje fall att konjunktur- och tullförhållanden låg emot.

Hjalmar hade en känsla av att det var för hans skull fadern offrade lugn och krafter på sina affärer. Det var, menade Hjalmar, för att han bekymmerfritt skulle få studera som fadern inlät sig på vidlyftiga spekulationer. Han befarade att fadern höll på att förlyfta sig. För att kunna känna sig som en man, måste han själv få bryta sig en väg, framhöll han därför en gång. Fadern fick inte taga några risker för hans skull: han visste att rikedom var en stor sak, men han uppmanade fadern att inte spänna bågen för högt.⁴⁵

Hjalmar återkom under faderns sista år då och då till sina förhoppningar om att denne skulle få uppleva en lugn och trygg levnadshöst, fri från ekonomiska bekymmer. Djup tillgivenhet talar ur de brev, i vilka Hjalmar uttalade dessa förhoppningar. — En viss obetänksamhet i ekonomiska ting måste otvivelaktigt ha kännetecknat Alexander Neiglick. Hans hem i Petersburg var en samlingsplats för finländare och andra vänner. Med stort intresse följde han med vad som hände i hemlandet. En viss retlighet synes han ha visat mot underlydande inom banken. Vid sin död stod han under hot om åtal för tjänstefel: en kontrovers hade uppstått med en av hans närmaste män.⁴⁶

DOCENT OCH T.F. PROFESSOR

Efter Alexander Neiglicks död visade det sig att boet var illa skuldsatt. För Hjalmar var detta ett hårt slag. Han hade aldrig tagit ut sitt tämligen betydande mödernearv, utan låtit fadern disponera det. Han hade kommit till en svår punkt i sitt liv. Han kunde inte, under tiden närmast efter faderns död, se någon ljusning i situationen. När skulle hans inkomster bli så stora att han kunde gifta sig, föda en familj, betala räntorna på sina skulder och försörja sin syster?⁴⁷

Nyländsk kurator Den sista utlandsresan

På grund av sitt medlemskap av borgarståndet var Axel Lille vintern 1888 förhindrad att fungera som kurator för Nyländska afdelningen. Till dess vice ordförande för lantdagstiden utsågs Hjalmar Neiglick.¹ Befattningen innebar i praktiken, trots att benämningen var en annan, att han skulle tjänstgöra som t.f. kurator. Några initiativ av större bärvidd varken kunde eller ville han dock föra fram, emedan han inte innehade sin post ordinariter. Vid avdelningens sammanträden vårterminen 1888 behandlades mest rutinärenden.

I slutet av april meddelade Neiglick Lilles önskan att med läsårets slut avgå från kuratorsposten. Tiden hade blivit honom för knapp. Några veckor senare anordnade nylänningarna en kollation för Lille. Både äldre och yngre var närvarande. Jarl Hagelstam talade till avgående kurator, som i sitt svar lade avdelningen på hjärtat att framdeles såsom tidigare kämpa för frisinnade idéer och för folkbildningen inom Nyland. Uno Lagerblad hälsade tillträdande kurator Hjalmar Neiglick.²

Den 8 maj hade val av kurator för följande treårsperiod verkställts; Neiglick hade så gott som enhälligt blivit utsedd till Lilles efterträdare. Av 85 avgivna röster tillföll 82 honom. Det var tydligt att nylänningarna inte ville tänka sig någon annan än honom som sin ledare. — Neiglicks kuratel har blivit vitsordat som mycket framgångsrikt. Han tog initiativ som var av betydelse för stunden, men också för avdelningens framtida verksamhet. Inspektor var fort-

farande R. A. Wrede. Det förefaller som om Wrede hade understött, åtminstone i huvudsak, det program Neiglick gjorde till sitt — och avdelningens.³

Redan i början av höstterminen 1888 var Neiglick redo att lägga fram ett förslag rörande en intensifiering av nationens verksamhet. Han hade sökt finna ett arbetsfält, som utanför det egentliga avdelningslivets ram kunde förena nylänningarna. Det hade anknytning till en äldre tids strävanden i folkbildningens tjänst. Vad han talade för var elementarundervisning för arbetarbefolkningen i Helsingfors.⁴

Neiglick har karakteriserats som i viss mening bildningsaristokrat. Detta hindrade inte att han samtidigt var utpräglat »folklig», inte i sitt yttre uppträdande, som var exklusivt, men väl i sitt sätt att bemöta medmänniskor och i sin allmänna hållning till sociala problem. I allmogen och i det »enkla folket» överhuvud såg han — det visade han både i praktisk handling och i uppskattade tal — »källan till förnyelsens kraft». Nödvändigheten av en sund ståndscirkulation stod klar för honom; i den gamla kulturen måste, för att den skulle hålla sig livskraftig, pumpas friskt blod. Skulle detta kunna ske, måste de djupa lagren erhålla en gedignare boklig bildning än vad tidigare skett.⁵ Av tidens »stora frågor» tillmätte han arbetarfrågan större betydelse än kvinno- och sedlighetsfrågorna; för nykterhetsfrågan stod han veterligen likgiltig.

Bland arbetarna i Helsingfors fanns det, kunde Neiglick meddela avdelningen, en stor mängd som var okunnig i innanläsning, skrivning och räkning. Kurators förslag om kurser för dem väckte genklang bland nylänningarna. För att planera den framtida verksamheten tillsattes en tiomannakommitté med kurator som ordförande. Dess arbete framskred raskt. En detaljerad plan för kurserna uppgjordes. Cirkulär kringsändes med tidningarna Folkvännen och Hufvudstadsbladet. Nationshuset uppläts till lokal för undervisningen.

Ett belopp utanordnades för inköp av böcker. Kurserna skulle vara avgiftsfria och i princip tillgängliga för arbetare av alla åldrar och yrken. Icke nog härmed. Kurator uppmanade intresserade cives att anmäla sig icke blott som lärare vid kurserna, utan även för smärre föredrag, som skulle anordnas efter de egentliga lektionerna.⁶

I fortsättningen följde Neiglick vaket med arbetarundervisningen, men sedan interimskommittén fullgjort sitt uppdrag, åtog han sig inte medlemskap i den styrelse som utsågs att leda den fortsatta verksamheten. Däremot underhandlade Neiglick på avdelningens vägnar med övriga kuratorer om »nödiga åtgärder för ernående af samvärkan afdelningarna emellan i deras sträfvanden för folkupplysningen». Nylänningarnas initiativ utgjorde tydligen bakgrunden till denna kuratorskonferens.⁷

Då man inom Nyländska afdelningen mot slutet av vårterminen 1889 kunde överblicka resultatet av det första, visserligen ofullständiga verksamhetsåret, konstaterades det att tillströmningen av elever i början hade varit över förväntan livlig. Redan den första anmälningdagen infann sig 76 personer. Antalet ökades senare ytterligare. Eleverna fördelades i grupper på 10 à 15 i varje. Deras förkunskaper hade i allmänhet visat sig vara ganska obetydliga, varför det otvivelaktigt varit riktigt att börja med elementära övningar. Undervisning i teckning hade också meddelats. Antalet elever hade märkbart nedgått under vårterminen. Lärarkrafter hade funnits att tillgå mer än tillräckligt. Däremot hade det berett svårigheter att varje söndag erhålla föredragshållare.⁸

I allt väsentligt torde avdelningen och initiativtagaren ha haft anledning att vara tillfredsställda med det första årets kurser.

Kritiska röster höjdes dock. Då Hugo Lagus, student år 1890, långt senare i skönlitterär form och på basen av muntliga uppgifter skrev om arbetarundervisningen, gjorde han det inte utan ironi. I Henrik Fabian Valentin, andra delen, berättar han hur den s.k.

»medkänslan med folket» vaknade och bröt in i de bildades medvetande också hos oss. Till att börja med var det blott en lam känsla. Socialismen endast anades. Den betraktades som något i våra förhållanden absurt. På det hela taget »var okunnigheten sublim». Rörelsen ansågs inte angå oss. Man hade ju språkfrågan att tvista om. Ett stänk av oro över »ovädersmolnen i öster» började också göra sig gällande. Men bland ungdomen skyndade man sig att annonsera avgiftsfria kurser för arbetare. »Man räckte brodershanden åt missbyttas medmänniskor; en herrehand i glacéhandskar gaf man under beundran öfver sin egen förträfflighet och själföfvinnelse. Hungrande själar bjöd man rättstafning och de fyra enkla räknesätten och allmänfattliga föredrag till den bestående världsordningens lof och pris.» Henrik Fabian Valentin var en av de första som anmälde sig till »det pröfvande lärarkallet». Han gick med glatt mod till verket:

»Det var som att gå till fest, när han begaf sig till sina lektioner i Afdelningen. Han träffade här de flesta af sina bekanta, och alla voro de fulla af samma ifver som han — till en början. Allt hade nyhetens behag, och eleverna visade ett lifvande intresse — till en början. Där funnos gråhårmän, som med fast beslutsamhet och rörande tafatthet kramade pennan i valkiga näfvar, och några mekaniska arbetare gjorde rent af förvånande framsteg — till en början.

Men hvad det var som småningom kom den heta trosifvern att svalna, det kunde Henrik Fabian inte utleta. Men den svalnade ohjälpligen. De troppade af så småningom, proselyterna, och för sin del befann sig Henrik slutligen på tumanhand med en darrhändt och försupen snickargesäll. Och denne kom igen, som han själf engång anförtrodde Henrik, blott för att det var så varmt och ljust därinne.

Halfva terminen höll Henrik ut, och så gick också han. — — —⁹

Under åren närmast efter Neiglicks död fortsattes arbetarkurserna efter samma riktlinjer som tidigare. Vissa utvidgningar av programmet företogs, och under Edvard Westermarcks kuratel infördes inom avdelningens folkbildningsarbete nya verksamhetsformer.

Knappt hade Neiglick erhållit avdelningens understöd för sitt förslag rörande arbetarundervisningen, innan han var redo att inför den

framlägga ett annat förslag. Denna gång var det fråga om avdelningens interna verksamhet. Han ansåg, att en kommitté borde tillsättas med uppgift att försöka få till stånd diskussioner vid avdelningsmötena. Genom dem kunde man kanske avhjälpa den rådande bristen på livaktighet vid sammankomsterna. Något i princip nytt var det inte kurator denna gång förde fram. Hans förslag omfattades enhälligt. Den första diskussionen gällde de kvinnliga studenternas ställning till avdelningarna.¹⁰ Mag. Edvard Öhrnberg fungerade som inledare. Här förelåg en fråga som med det snaraste måste finna sin lösning. De kvinnliga studenternas antal ökade kontinuerligt; i en nära framtid, då samskolorna begynte sända sina elever till universitetet, skulle tillströmningen bli ännu större. Nylänningarna synes undantagslöst ha talat för studentskornas rätt att vinna inträde i avdelningslivet. Men åsikterna skar sig i frågan om en särskild avdelning var att föredra eller om dem skulle beviljas rätt att vinna medlemskap i redan existerande. Kurator återopade de erfarenheter man gjort inom Studentersamfundet i Köpenhamn, där många kvinnor var medlemmar. Detta hade inte medfört vare sig »störing af trefnaden» eller andra olägenheter. Inom klubbarna i den finländska studentvärlden härskade ofta en rå ton, sade kurator, som måste anses i hög grad klandervärd.¹¹ Kunde därför genom kvinnliga students inträde en förändring åvägbringas, »kunde råheten och det skabrösa skämtet försvinna utan att kvickheten och ett oskyldigare skämt därför behöfde lida intrång», då var mycket vunnet för studentlivet. Neiglicks ståndpunkt understöddes av inspektor, liksom av avdelningens majoritet. Förslag framställdes till och med om att man skulle vidta åtgärder för en opinionsyttring i frågan. Beslut fattades om en hänvändelse till andra avdelningar i syfte att eventuellt ingå med en gemensam skrivelse till t.f. vicekansler. Diskussionen fick även andra konsekvenser, för vilka Georg Schauman redogjort i en uppsats och vilka i praktiken öppnade avdelningarnas portar för

»flickstudenterna».¹² — En annan gång diskuterades edstvänet. Frågan hade varit aktuell sedan flera år. Också nu gjorde Neiglick uppmärksammade inlägg.¹³

Den handskrivna tidningen Nylands Dragon hade för tidigare generationer nylänningar varit ett forum för fri debatt. Under mitten av 1880-talet hade intresset för tidningen varit lamt, och tidvis hade den helt legat nere. Neiglick försökte blåsa nytt liv i »Dragonen». Hösten 1888 beslöt man återuppta utgivandet av tidningen. Det hörde till saken att den skulle läsas upp vid avdelningens veckomöten, och kurator förmodade att detta kunde bidra till att höja livaktigheten vid dem. Till redaktörer för tidningen utsågs Ernst Estlander, Georg Schauman, Harald Dalström, Axel von Christier-son och Olof Nykopp. Tidningen blomstrade nu upp på nytt. Skäm- tet gjorde sitt intåg i dess spalter, men också polemiska inslag före- kom, t.ex. våren 1889. De utgjorde ett förebud till den strid, som i full låga blossade upp inom avdelningen i samband med kurators- valet efter Neiglicks död.¹⁴

I talrika sammanhang framträdde Neiglick under sin kuratorstid som den icke blott utåt, officiellt ledande inom Nyländska afdelning- en, utan även som den som satte sin prägel på kamratrektsen under årtiondets sista år.

Han förberedde de ärenden, som upptogs på veckomötena. Han ivrade i olika avseenden för avdelningens ekonomi. Han hade sin hand med vid redigeringen av publikationen Nyland. På hans för- slag flyttades de tidigare lördagssamkvämen till tisdagarna, efter vec- komötena. Han fäste uppmärksamheten vid de svårigheter som var förknippade med tvänget att ge vitsord åt medlemmar, som avgick och begärde vittnesbörd. Han såg till att restaureringsåtgärder vid- togs, då det hade uppenbarat sig att den av avdelningen tidigare res- ta vården på korpral Glansbergs grav i Laihela befann sig i förfallett skick. Vid årsfesten 1889 ombetroddes honom särskilda uppgifter.

HJALMAR NEIGLICK

Han var icke blott värd och hälsade gästerna välkomna; han talade också till professor S. O. Lindbergs minne.¹⁵

Redan tidigare, före kuratorstiden, hade Neiglick flera gånger framträtt vid årsfesterna och bidragit till att ge innehåll åt dem. Årsfesterna var i regeln, om man får tro Gånge Rolf som ibland var inbjuden till dem som representant för österbottningarna, oförgätliga händelser. Det var för honom en upplevelse att delta i hyllningarna för sådana »storgubbar» som Freudenthal och Estlander. Lilles och Neiglicks tal föreföll honom »tändande, glänsande».

»Med tårar i ögonen och klappande hjärta gick jag vid Hjalmar Neiglicks arm, då nylänningarna med fanan främst och Freudenthal och hans gamla generalstab i spetsen vandrade några varv kring salen, väldeliga sjungande sin vikingafylkings marsch, den gamla götiska från Idunas dagar:

'Hell Eder, Manhems frejdade slätter,
Asarnes ätt Edra gravar är när.
— — —'

Och när Bragebägaren tömdes, minnas och löftets bägare dracks i botten, och även andra götiska ceremonier hölls i ära — undra på om det var 'mat för Måns'.»¹⁶

I samband med diskussionen om inbjudningarna till årsfesten 1889 gjorde Neiglick ett av sina många uppmärksammade inlägg. Under flera år hade rektor (Wilhelm Lagus) inte inbjudits till årsfesterna, främst emedan han ansetts alltför mottaglig för ryska påtryckningar. Neiglick lyckades nu genomdriva att en inbjudan sändes till Th. Rein; härigenom skulle nylänningarna manifesteras sina sympatier för att ett omslag i frisinnad riktning ägt rum inom universitetet.¹⁷ Mot slutet av årtiondet kunde en viss avspänning konstateras i de språkpolitiska motsättningarna mellan studenterna. Det är inte uteslutet att Neiglick i någon mån kan ha bidragit härtill.¹⁸

En uppgift gav Neiglick som kurator försteget framom alla andra, den att främja och i mån av förmåga höja kamratskapskänslan och

därmed samhörigheten inom Nyländska afdelningen. Han verkade här genom sitt personliga exempel; i skrift och tal försökte han inskräpa nödvändigheten av att alla medlemmar lade sig vinn om ett ärligt och rejält uppträdande, om vilja till samarbete.

Vid avdelningens möte den 30 april 1889 upplästes en artikel ur Nylands Dragon, kallad »En pligt för nyländska afdelningen». Den var med all sannolikhet författad av Neiglick. Han anknöt till de bestämda rykten som varit gängse om ohederliga handlingar, begångna av avdelningsmedlemmar. Han pläderade för att avdelningen borde göra bruk av de disciplinära rättigheter som tillkom den, även då bestämd anklagelse mot namngiven person inte förelåg. I och för sig hyste Neiglick inget begär efter att gripa till bestraffningar, men hade det gått därhän att sådana syntes oundvikliga, var det riktigare att tillgripa dem än att utsätta sig för risken att sederna inom avdelningen försämrades. Hellre pekade han dock på positiva mål än han skred till att näpsa enligt hans mening negativa företeelser.

Vart Neiglick strävade med sitt arbete för och inom Nyländska afdelningen kommer tydligt fram i de välkomstord han hösten 1889, i inspektors frånvaro, riktade till de i avdelningen då intagna recen-tiorerna. Han sade bl.a.:

» — — — Jag ber Er af alla krafter att blifva så intresserade nylänningar som möjligt, att offra all den tid, som blir öfrig för Edra studier till deltagande i afdelningens möten, och att förena Er i dess sträfvanden så energiskt I kunnen; med ett ord: att blifva så gagneliga för nyländska afdelningen som möjligt.»

Neiglick övergick därefter till att tala om den kåranda och den allmänna solidaritet, som överhuvud präglade det aktuella samhällslivet ute i Europa.

»Jag tror, att vi hos oss behöfva denna solidaritet mer än någon annanstädes», fortsatte han. »Och vi, som tillhöra det svenska partiet, vi behöfva den allra mest, emedan vi äro i minoriteten. —

Såsom de, hvilka nu inträdt i afdelningen nogsamt torde känna till, hafva svenska kulturen och modersmålet alltid varit det käraste för nyländska afdelningen. Men i landets stora fråga, språkfrågan, har en betydlig förändring inträdt.

Tiden har varit tillräckligt lång att af vissa påståenden, som under decennier

HJALMAR NEIGLICK

lifligt diskuterats, göra axiom, som icke längre behöfva bevisas. Striden har inträdt i ett nytt skede. — Man kan säga, att de teoretiska diskussionernas tid är förbi och att man öfvergått till de praktiska frågorna. På diskussionen af frågan om hvarje människas rätt att tala sitt eget språk uppför ingen numera tid. Men på samma gång man sålunda har öfvergått från teorin till praktiken, har medvetandet därom utbildat sig, att det är genom arbetskonkurrensen som stridens utgång skall afgöras. Det har blifvit mer och mer klart för de flesta tänkande i landet, att så länge vårt arbete behöfves, så länge vi äro omistliga för Finland, så länge skola vi finnas till här såsom nationalitet.

Arbetet är emellertid af tvänne slag: arbetet för sig själf och arbetet för andra. — I, som nu inträden i avdelningen, ställen icke, jag ber Er varmt därom, som det enda målet för Ert arbete lefvebrödet, kronans kaka! Edra universitetsstudier skola i de flesta fall bli yrkesstudier. I skolen af den anledning utsättas för fröstelsen att tänka blott på detta slag af arbete, arbetet för Eder egen direkta vinning. — Glömmen emellertid icke det andra slaget af arbete, arbetet för andra. Vi skola finnas till här i landet, sålänge vi behöfvas, sade jag, och härvid kommer det just an på detta andra och högre arbete af själfuppförande slag, som icke afer vinning, utan allmänna intressen. Dessa allmänna intressen kunna icke värksamt betjänas, om hvar och en lefver isolerad. Det måste omfattas af korporationer. Och det är därför som, i den epok, hvori språkfrågan inträdt, det är outhärligt för vårt parti att vara solidariskt. Jag är långt ifrån att tro, att det är en studentafdelning, som vore i stånd att uträtta detta viktiga arbete för fosterländska mål. Men här är skolan för ett sådant arbete, det vet jag lika säkert. Jag vet, att, om I egen Edra krafter åt afdelningen och omfatten dess stråfvanden, som äro af mindre individuellt slag, än Edra egna, så skolen I lära Eder det arbete, som gör oss omistliga för fäderneslandet.

Det är därför, mina herrar, som jag ber Er att följa mitt råd och icke utan vidare skynda på Edra studier. — Studera, det uppmanar jag Er själfallet att göra så flitigt som möjligt. Men jag tror icke dess mindre, på de grunder som jag utvecklats, att jag med godt samvete kan be Er offra en stor del af Er tid åt afdelningslifvet och afdelningens intressen. — — —

Detta var Hjalmar Neiglicks sista offentliga tal. Det blev hans testamente till nylänningarna. Han hade talat om det som stod honom närmast. Han hade talat om det nyländska kamratskapet, om svenskarnas framtid i fosterlandet, men framför allt om arbetet, om det hängivna arbetet för gemenskapen. Talet ansågs på sina håll mörkt och pessimistiskt. Det var ett tal av en man, som kände sig kämpa i minoritetens led, men som inte dagtingade, utan till det sista höll på vad han ansåg vara gott och rätt. Det berörde

språkfrågan, som Neiglick så ofta haft anledning att ta ställning till och som i många avseenden hade bidragit till att slå ned hans mod, men innehållet var, sades det, ett annat än »det än pockande, än hånande språk, man i allmänhet var van vid i språkpolitiska tal.»¹⁹ Det var, liksom Neiglicks Raseborgstal ett par månader tidigare, ett inlägg i den diskussion om svenskarnas ställning i Finland, som i C. G. Estlanders artikel *Min ställning i språkfrågan* av år 1887 hade tagit sig ett av sina mest uppmärksammade uttryck.

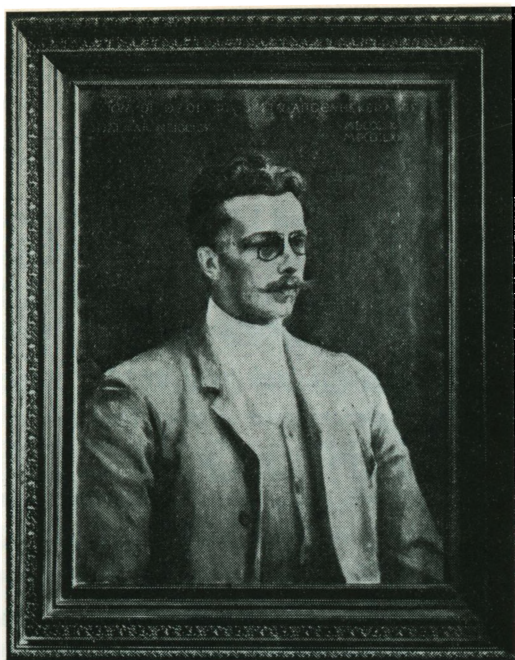
I flera sammanhang har vittnats om hur väl Neiglick lyckades i sina intentioner som de nyländska studenternas ledare, hur han hade förutsättningar som få att locka fram just kamratskapets bästa sidor hos dem. Därmed är inte sagt att han alltid gick fram med mildhet. Som vi sett beivrade han med fast hand oseder inom avdelningen. Han stack inte under stol med sina egna åsikter. Därför kunde han någon gång råka i häftiga dispyter med meningsmotståndare.²⁰ Men till en rättvis bedömning strävade han otvivelaktigt. Han bar inte personligt agg till dem som hyste en annan uppfattning än han själv. Han försökte bemöta alla lika, äldre studenter och yngre, helsingforsare och landsortsstudenter. På ett personligt sätt intresserade han sig för dem som behövde råd och hjälp.²¹ Han besatt en naturlig, självskrivna auktoritet, men var ändå en kamrat bland kamrater.

Harald Dalström hörde till avdelningens mest aktiva medlemmar under slutet av 1880- och början av 1890-talen. Då han inträdde i den, var Axel Lille kurator. Denne hade under sin sista kuratorstid tid många andra järn i elden. Det kunde inte hjälpas, att avdelningen blev lidande därav. Ett stort, allt annat överskuggande intresse gav sin prägel åt slutet av hans kuratel, liksom det under hela hans tid inom avdelningen hade hört till de centrala för honom: språkfrågan. Men den kunde inte numera på samma sätt som tidigare fånga alla de unga. Dalström skrev till och med för sin del — själv räknade

han sig tydligen närmast till de liberala — att Lille red språkfrågan »på ett manér, som var oss unga osympatiskt». Då Neiglick övertog kuratorsposten blev det mera liv och fart i spelet. Det var rent ut sagt obegripligt hur han med sina många andra intressen, vetenskapen, teatern, hemmet, alla dagens frisinnade strävanden, kunde skänka avdelningen så mycket av sin tid, så många nya uppslag. Det syntes Dalström som om Neiglicks tankar odelade hade varit ägnade avdelningen och dess förkovran. Han, liksom flera av hans samtida, beundrade Neiglick; de gjorde det spontant och utan reservationer. Andra tyckte att han kanske var för snabb i sina förslag och att dessa inte alltid höll inför en betänksam kritik, att han ibland rent av var litet »fjäskig». Men, skrev Dalström, »sak samma, om det var luftslott han bygde, slott var det i alla fall och de unga förde han med sig dit in.» Med Neiglick ryckte den nya tiden in i Nyländska afdelningens ledning. »Aldrig ha väl åttioalets frisinnade idéer bland den studerande ungdomen haft en talangfullare, mera övertygad och övertygande banérförare än han.»²²

Det kunde hända att Neiglick visade sig alltför godtrogen, att han trodde för gott om sina medmänniskor och yngre kamrater. Som exempel härpå anför Hagelstam i sin minnestekning en episod, som visar att han grundligt kunde låta lura sig av sådana, som hade andra rättsbegrepp än han.²³

Neiglick hade ordet i sin makt. Som talare blev han mycket upp-
buren. En samtida till honom har berättat, att när Neiglick vid kamratliga samkväm eller vid medborgerliga fester steg upp och äskade ljud, »då tystnade sorlet i de aflägsnaste hörn af salen, och ett skimmer af angenäm väntan flög öfver de församlades anleten». Detta må vara färgat av en efterlevande väns önskan att åtminstone inte undervärdera Neiglicks talargåva — som faktum kvarstår att de tal som bevarats också åt en senare tid ger intrycket av friskhet och spiritualitet; en del av dem framstår som jämförelsevis märkliga prov

Albert Edelfelts målning av Hjalmar Neiglick
med devisen 'Den gudarna älska dör ung'
Originalen i Nylands Nation

Foto Finlands Nationalmuseum

på finlandssvensk vältalighet. Neiglicks sätt att framföra sina tal sägs därjämte ha varit livfullt och medryckande.²⁴ De präglades av en personlig stil, och han ägde förmågan att genom smådrag, en inskjuten mening här, några ord där, skapa den stämning han eftersträvade, mana fram den personlighet, vars bild han önskade teckna. Detta framgår bl.a. av hans tal till professor S. O. Lindbergs minne.

Den veterligen första student- och folkfesten vid Raseborg ägde

rum i augusti 1882. Tal hölls av Axel Lille och Oskar Hultman. Vid festen två år senare manade Ernst Lagus till endräktigt arbete för »vår svenska befolknings bevarande och förkovran i Finlands bygder». ²⁵ I juli 1889 skulle nylänningarna åter samlas till fest vid Raseborg.

Aftonen före avresan fick Axel Lille besök av Neiglick. Ännu hade denne inte skrivit ett ord av det tal han skulle hålla, inte ägnat det en tanke. Under nattens timmar föddes det. En halvtimme före ångbåtens avgång följande morgon stod Neiglick vid Lilles säng och deklamerade, full av entusiasm och ivrig att höra vännens omdöme om talet. »Så drog den glada skaran af på en färd», säger Lille, »som blef ett glädjetåg för ungdomen och ett triumftåg för Neiglick.» ²⁶

Neiglicks oftast citerade tal, hans tal vid sommarfesten den 19 juli 1889, var en lovsång till havet, men det var samtidigt en erinran om åhörarnas skyldigheter som nyländska studenter. Det var en motsträvig kärleksförklaring till det egna landet, det var samtidigt en vidräkning med många förhärskande stämningar i Finland och särskilt i det svenska Finland. Det var en naturmålning, men samtidigt ett kulturprogram och ett socialt program. Temat för talet var knappast i och för sig originellt — variationsmöjligheterna var inte särskilt stora vid en fest av detta slag — men utformningen av talet fick en mycket personlig accent. Stilistiskt stod det på hög nivå. ²⁷

Mången gång hade Neiglick haft anledning att jämföra vårt eget land med främmande länder. Jämförelsen hade inte utfallit till hemlandets fördel. Men det förefaller som hade han under den allra sista tiden försonats med tanken att Finland trots allt var det land där man måste leva — bl.a. äktenskapet hade tydligen påverkat honom i denna riktning ²⁸ —, man hade plikter också mot fosterlandet, plikter som kunde skänka tillfredsställelse. Något av en sådan 'trots allt'-inställning präglade också Raseborgstalet:

NYLÄNDSK KURATOR

»Vinrankan växer här icke; träden bära just inga andra frukter än kottar och annan ekorrmat; solen själf ser snedt på oss, och största delen af året vända sig våra sinnen huttrande inåt; vi hafva blifvit dessa trumpna själar, som det skall mycket till, dyr konjak och fina likörer, för att locka till det, som i lyckligare länder är simpel hvardagsstämning, är varelsernas fröjd öfver att finnas till, — är *lifvets glädje* såsom vårt rättfångna arf efter allas glada moder, den evigt unga naturen.»

Ett hade dock beskärts oss, som kunde försona oss med grannskapet till polen. Vi hade vår sommar. Och framför allt fanns havet här. Det var nylänningarnas egendom,

»hafvet, det väldiga, vida, hafvet som häfver sig rundt om vår strand stilla och blankt, när dagen somnar i vindlös skymning, rytande och vildt, när stormen sjunger; hafvet, som alla jordens synder ej kunna fläcka, hafvet, som hotar människornas svaga barn, när det vredgas och rasar, som godmodigt låter sig smekas af dem, när dess sinne är lugnt och sommarböljorna lekande rida på dess rygg . . .»

De känslor Neiglick här gav uttryck åt var förvisso intensivt självupplevda — att havet hörde till den nordiska genombrottslitteraturens mest älskade motiv, man finner det hos t.ex. Björnson, Ibsen, Jonas Lie, Kielland, Drachmann, Strindberg, spelade i detta sammanhang ingen avgörande roll.

Måste inte alla som upplevt havet älska det, frågade Neiglick. När vågorna försilvrades av solen, när sydvästen strök mot ansiktet och hämtade med sig salta och tångdoft, vem kände inte då fröjden svälla i bröstet, vem kände inte lusten vakna att leva, verka och arbeta? För Neiglick, den entusiastiske seglaren och varme skärgårdsvännen, föll det sig naturligt att i motgången hämta kraft vid anblicken av havet. Var det inte till hav och skärgård han hade längtat, då sommarhettans kvalm hotade att suga musten ur honom där nere i de nejder, där vinrankan växte? Verklig pessimist i politiken trodde han man kunde bli endast under vintern, då isen band havets böljor. Det fritt svallande havet var, däremot, en aldrig sinande källa till hälsa och mod och kraft. Bara det att få se en flik blått vatten

efter ett år vid den solstekta Leipzigsätten hade några år tidigare för honom varit en underbar dröm. Där hade man nödgats kravla i leriga diken, om man önskat kylla av sig en smula!²⁹

Just denna sommar 1889 bodde Hjalmar med sin unga fru på Rönnskär utanför Helsingfors. Där om någonstans fick han uppleva havet. Han ägde en liten, halvdäckad segelslup, som han ständigt var ute med. Då kände han fullt ut att han levde. Medan han satt vid rodet

»och med spänd uppmärksamhet spejade ut över den skummande fjärden, därvid hållande skarp utkik efter byarnas försåtliga vandringsvägar över de glittrande vågorna, höll han samtidigt språklådan ständigt i gång och kaverade av hjärtans lust om allt mellan himmel och jord: än om Hegel och Wundt, än om bästa sättet att tjära båten, än om det glada livet i Paris och de akademiska kretsarna i Leipzig.»

Hans sätt var sprittande livligt och hans yttre erinrade närmast om en parisare. En gång råkade han och hans sällskap ut för en rivande hård sydväst med elakt piskande regnbyar. Situationen var farofylld, men intet tecken till oro syntes hos Neiglick, som också genom regn och storm lyckligt förde båten till bryggan vid Rönnskär.³⁰

Havets sång överröstade alla tvivel och alla mörka tankar — så uttryckte sig Neiglick i sitt tal, och så måste det ha varit för honom själv. Det var en djup och mäktig sång. Den förde tankarna till nylänningarnas vilda fäder, till kustbefolkningen som fortfarande hämtade sin bärgning ur det hav, vid vars strand »herrskaapsnylänningarna» nu stämt möte i sommartid.

Skärgården och skärgårdsbefolkningens sociala förhållanden hade varit det som Neiglick främst fäst sig vid i Jonatan Reuters Nya sånger och dikter (1888). Han delade Reuters kärlek till havet, och detta bidrog otvivelaktigt till att dennes lyriska berättelser syntes honom så stämningsfulla. Neiglick antog att intet berett Reuter så stort nöje som att beskriva fiskarstugan där skötarna gjordes i ordning, bå-

tarna då de sattes ut fyllda med redskap, natten på utskäret, dagen då bragderna, silvervita av strömming, vittjades, kappseglingen hemåt och bland allt detta »en liten historie om skärgårdens kärlek». ³¹

Ett möte som det vid Raseborg gav anledning till många förhoppningar för framtiden, sade Neiglick. Måtte följden därav bli en känsla av större kraft, större hälsa, större mod! De egenskaperna låg liksom i luften vid Nylands stränder. Därför kunde man undra över varför de nyländska studenterna inte besatt mera av dem än de gjorde. I själva verket var det så, att havets sång icke blott eggade och tröstade, den anklagade och frågade också. Den anklagade nylänningarna för att de var vekare och svagare än de måste vara. Den sporde dem hur de trodde sig kunna hålla stånd, sådana de nu var. Så hade det gått, att de segaste och ihärdigaste och mest förtröstansfulla inte var nylänningarna, inte var svenskarna i landet. De bäst rustade var tvärtom de, som vuxit upp inne i landet, där de aldrig fått känna luftens salta och aldrig fått blicka ut över havet. Dessa andra, »som hafva vemodiga sånger i stället för våra glada», de gick fram med tillförsikt och segervisshet. Den svenska ungdomen slog ned sin blick, greps av modstulenhets, tvivlade på sin saks framtid.

Varpå berodde då detta? Jo, på att »de andra» under flera årtionden varit den unga rörelsens män, de hade haft att kämpa för något nytt. »De hafva burits af forsen, som rann upp ur en källa djupt i Finlands jord och växte med alla de sjöars vatten, genom hvilka den gick». Svenskarna däremot hade blott att ta emot ett arv, ett arv av gammal kultur. Därmed följde också veklighet och överförfining. Häri låg den stora, den enda verkliga faran. »Vi hafva för mycket kultur i oss och för litet bonde». Ett uttalande som detta kunde synas överraskande från Neiglicks mun. Kultur i olika uttrycksformer hade han arbetat för med aldrig svikande ihärdighet. Han motiverade emellertid sin uppfattning på ett sätt som låter oss se hur

djupt han hade upplevt de sociala problemen. Han såg en fara däri att det undre lagret inom den svenska nationaliteten var för litet i förhållande till det övre, en aspekt på problemet som det ännu inte hörde till vanligheten att uppmärksamma. Möjligheter saknades till en ständig ersättning av gamla förbrukade element med nya, till en ständig förnyring, sådan som de stora kulturfolken kunde räkna med. Om denna fara lämnades ur sikte, nalkades ofärden svenskarna i landet.

Hur oerhört pessimistisk Neiglick ibland hade känt sig med avseende å svenskhetens framtid i landet uttryckte han inte fullt klart i sitt tal. Han hade förskräckts över språkfrågans utveckling i »fennomansk-panslavistiskt riktning». Han hade frågat hur det skulle gå »med ens och ens barns framtid i Finland»: »Svenskans lif börjar altmera afgjort likna en talgdank framför en dragig dörr: lågan kippar efter andan».³²

I den tidigare diskuterade korrespondensen mellan Tavaststjerna och Neiglick om patriotism och kosmopolitism hade den rotlöshet i fosterlandet berörts, som finlandssvenskarna måste känna med sin höga bildning och sitt större vetande än finnarna. Det var samma rotlöshet Neiglick nu tänkte på.³³ Bondens arbete band sin man vid den torva Neiglick redan som gymnasist i patetiska ordalag hade talat om, men bildningen ryckte honom bort till tankar på andra ting. Till synes tog Neiglick här avstånd från sina tidigare kosmopolitiska ideal. Hans formulering får emellertid inte, tror jag, tolkas bokstavligt. Han ställde stora krav på de sina. Han önskade att hos dem »bonden» skulle förenas med »kulturen», förenas till ett enhetligt helt. Patriotismen skulle då också gå hand i hand med kosmopolitismen. Som ett uttryckligt ställningstagande i diskussionen om »kultursvenskhet» och »bygdesvenskhet» torde Neiglicks tal knappast kunna uppfattas. Han var engagerad i båda lägren — såvitt man kan tala om »läger» — och en önskan att definitivt ta parti för det

senare närde han knappast, också om hans ord kunde synas antyda något sådant.

Nylänningarna befann sig nu på en plats, som stämde till eftertanke. Här hade man all anledning att erinra sig

»det härliga stridsmod, arbetsmod, som andra före oss, släktled efter släktled, i många hundrade år diat vid hafvets barm. Såsom Anteos rörde vid jorden, sin moder, så skola vi här samfälligt röra vid vår ättemoder hafvet, de gamla vikingarnas haf och deras, som bygde den stolta borgen framför oss.»

Ville då Neiglick med dessa ord predika striden, striden till varje pris? Nej, svarade han, vida framom den föredrog han freden. Men han trodde inte att någon fred var möjlig. Och då återstod endast att tala för striden, men en strid som manade fram blott de goda egenskaperna. »Må vi rusta oss, vi ock», sade han, eftersom de andra klädde sig i vapen, »må vi rusta oss med seghet, enkelhet, viljans styrka, själens hälsa». Detta var den hälsning sydvästen förde från havet.

Sitt tal avslutade Neiglick med ett leve för sommaren, ett leve för Nyland. En hyllning till havet hade hans tal varit, en hyllning till arbetet därjämte, en maning till det arbete, som förde förnyelse med sig. Vad annat hade varit att vänta av Hjalmar Neiglick?³⁴

*

Så som Neiglick efter återkomsten till hemlandet 1887 med iver tog del i Nyländska afdelningens verksamhet, engagerade han sig också, nu liksom tidigare, i studentkårens strävanden.

Ordförandeposten i studentkåren hade under 1880-talet för det mesta bekläts av representanter för fennomanerna, som under större delen av årtiondet innehade majoritet inom kåren. Då den i början av april 1887 sammanträdde för val av ordförande och vice ordförande för följande läsår, hade majoriteten tillfälligt övergått i de svensksinnades händer. Detta ledde till att I. A. Heikel erhöi det

största antalet röster, tätt följd av L. W. Fagerlund, som sålunda blev utsedd till vice ordförande, och Fredrik Elfving.³⁵ Fagerlund såg sig i början av höstterminen tvungen att avsäga sig sin post, varför nya val måste förrättas. Neiglick hade på våren inte nämnts bland kandidaterna — han befann sig då utomlands —, men nu tillföll det största antalet röster honom.³⁶ Hans mandat blev relativt kort. Han blev inte i tillfälle att göra någon större insats som vice ordförande för studentkåren. Han deltog tämligen regelbundet i kårens sammanträden, han ledde då och då ordet i Heikels frånvaro, och en del administrativa och representativa plikter av mer eller mindre rutinartad karaktär vilade på honom. Han blev emellertid inte återvald våren 1888; de finsksinnade hade då ånyo erövrat majoriteten inom kåren.³⁷

Föredrag av och om utländska författare och skriftställare spelade en stor roll för årtitalets kulturdebatt i Finland. Föredragshållarnas besök följdes, såsom vi sett, med uppmärksamhet av Neiglick. Då Georg Brandes 1887 gästade Finland en kort tid efter Gustaf af Geijerstam³⁸ befann han sig utomlands, vilket han djupt beklagade.³⁹ Av Bjørnstjerne Bjørnsons besök i maj 1888 kände han sig livligt engagerad, både i sin egenskap av studentkårens vice ordförande och som privatperson.⁴⁰ Han talade på ett kårmöte entusiastiskt för att studenterna måtte ta initiativet till en fest för Bjørnson, men lyckades inte driva sin vilja igenom så som han hade önskat. Han blev dock i tillfälle att i samband med en sångarhyllning på kårens vägnar höja ett leve för Bjørnson — Heikel hörde till dem som inte i alla avseenden gillade Bjørnsons förkunnelse och han såg därför gärna att Neiglick övertog en uppgift som egentligen hade varit hans. Vid en medborgarmiddag var Neiglick ytterligare i tillfälle att, enligt ett referat, till Bjørnson få sagt att dennes diktning »var den starka utvecklingens mer än någon annan skalds i nordén, och därför var han mer än andra blefven en skald för ungdomen, den starka ut-

vecklingens ålder. Faserna i hans skaldskaps utveckling hade sammanfallit med faserna i den unga generationens växt; därför förstodo och följde de unga honom så som de gjorde». Björnson gladdes alldeles speciellt över denna hälsning, och det var kärt både för Neiglick och honom att få återuppliva den gamla bekantskapen. — Under sitt besök i Helsingfors talade Björnson om Engifte och månggifte — han kämpade som bekant med energi mot »den fria kärleken» — och om Léon Gambetta. På grund av dessa föredrag uppstod sedermera en offentlig polemik, i vilken Neiglick, anonymt, med kraft och värme tog Björnson i försvar mot de angrepp som riktats mot honom av Bernhard Estlander i *Finsk Tidskrift*. Neiglick förnekade inte att brister hade funnits i Björnsons föredrag, men han fäste avseende vid deras briljanta form och vad han i sitt försvar för dem slutligen tillmätte den avgörande vikten var, att Helsingforspubliken i Björnson hade fått stifta bekantskap med en levande, sällsynt rikt utrustad, iderik människa, som inte blott charmerade genom sina talanger, utan vann segrar genom sin överlägsna begåvning.

I mars 1889 erhöll Neiglick meddelande om att i augusti samma år en kongress för fysiologisk psykologi skulle anordnas i Paris. Det syntes honom angeläget att delta i kongressen. Sedan han förordnats att upprätthålla professuren i filosofi hade han varit tvungen åsidosätta sina egna vetenskapliga studier. Lärarverksamheten hade tagit nästan all hans tid i anspråk, särskilt undervisningen i rättsfilosofi.⁴¹ Samtidigt med att Neiglick deltog i psykologkongressen i Paris blev han i tillfälle att, jämte Arvid Grotenfelt och Kr. von Alftan, representera Finland vid det nya Sorbonnes invigning och det internationella studentmötet i samband därmed.⁴²

Omkring 700 deltagare hade samlats till studentmötet. De flesta europeiska länder var representerade, från olika delar av Amerika

hade delegater anlönt, och därjämte var både Japan och Kina med. Knappast några andra än de tyska studenterna saknades. Ingen inbjudan hade sänts till dem. Detta överraskade Neiglick, isynnerhet som den association som stod bakom mötet var en helt opolitisk förening. Den enda tänkbara förklaringen stod att söka i att man inte vågade ta risken att tyskarna på Paris gator blev antastade av stadens egna, mindre väl disciplinerade element.

Den finländska delegationen hade en halvt inofficiell karaktär — den deltog i festligheterna utan fullmakt från studentkåren. Första gången var den med vid en galaföreställning på stora operan den 4 augusti. Intrycket av att mötet var en ungdomens och hänförelsens fest blev genast starkt, inte så mycket på grund av programmet — framförandet av Wilhelm Tell övertygade icke — utan därför att publiken själv egentligen spelade den ledande rollen. Marseljäsen framfördes upprepade gånger. Så som den nu sjöngs som solonummer, så måste det ha gått till då den franska folksången första gången sjöngs, tyckte Neiglick, »icke af vilda hopar, härjande sina egna landsmäns hus, utan af soldater, som tågade ut, hänförda af frigörelsens tanke, af kärleken till sitt hotade land». Det var den skönaste hyllning till patriotismen han någonsin upplevat på en teater, och samma känsla hade tydligen alla de andra närvarande. Hela salongen föll in i refrängen.

Festdagarnas officiella huvudprogram var den solenna invigningsakten i det nya Sorbonne. Den långa raden av tal satte sin prägel på den. Alla hade de *ett* gemensamt, nämligen att det var en märklig fest som firades, märklig icke blott för Sorbonne och det akademiska livet i Frankrike, utan för hela landet. För ögonblicket vek tankarna på landets politiska ställning undan för detta. Av talen imponerade särskilt undervisningsministern Fallières' på Neiglick. Han talade om det franska akademiska livets pånyttfödelse, om gammal isolering som höll på att hävas, om den anda av solidaritet, som syntes födas olika

universitet emellan, lärare och elever emellan, enskilda studenter emellan. Hänförelsen trotsade alla gränser då talaren övergick till det som stod över Frankrike: till mänskligheten, till den gemenskap representanter för den hade känt under dessa dagar av fest. Åhörarnas tankar sökte sig, all aktuell chauvinism och alla aktuella krigsrustningar till trots, till den dag, »då folken förmå älska hvar sitt land utan att hata de andras». Spontant sjöng man, ånyo, marseljåsen som avslutning på festen.

Under de första dagarna hade de franska studenterna betraktats som gåster, liksom utlånningarna. Under de två sista blev de fråmlingarnas vårdar. Den förra av dem hölls ett allmänt studentmöte. Inte långt innan detta skulle gå av stapeln fick den finländska delegationen veta, att till vårdarna riktade adresser skulle upplåsas och överlämnas. Nu var goda råd dyra. De närmaste två timmarna blev fulla av författarskapets »obeskrifliga kval» för Neiglick och hans kamrater. »Bleka och förstörda» intog de slutligen sina platser. Humöret blev inte bättre av att det ena ypperliga talet följde på det andra, innan det slutligen blev Neiglicks tur att stiga fram.

Den önskan de finländska studenterna ursprungligen haft, att sprida kunskap om sitt lilla, okända land, sade han, hade förgåtits — så bländade hade de blivit av världsutställningens under och av de fester, med vilka Paris' studenter firat Sorbonnes förnygring. Han anknöt till de tidigare yttrade orden, att över Frankrike stod endast mänskligheten. Han tackade för allt vad de franska vännerna bjudit sina gåster, »men mest af allt för att vi under detta af ungdomlig hänförelse och uppriktig vänskap präglade möte så väl lärt oss märka, att studentnamnet icke är det enda, vi hafva gemensamt, att bakom det döljer sig ett djupt medvetande om ett brödraskap öfver alla länder». Han uttalade slutligen en förhoppning om en fruktbringande fortsåttning på de mellanfolkliga studentmötena och om »evig ungdom för Frankrikes gamla land». Till allra sist utbragte han ett

leve för Frankrike. »Vive la Finlande», svarades med värme från salen, och Neiglick tyckte att det gjorde gott i själen att höra några hundrade främmande röster på detta sätt bringa Finland sin hyllning.⁴³

Den anda av mellanfolklig förbrödringssträvan, som upprepade gånger kommit till uttryck under festdagarna, satte också sin prägel på delegationschefernas besök hos president Carnot. Han talade om ärlighetens och endräftens politik, som skulle vinna seger över misstänksamhetens och listens, vilken förlamade nationernas krafter och utarmade deras tillgångar.

Den sista dagen tillbragtes i Meudon, där middag serverades för över tiotusen personer. Platsen var lyckligt vald. Från ingen annan plats kunde främlingen så som från Meudon, »innan han far sin väg med hjärtat fullt af kärlek till Paris, kasta sin sista, dröjande blick på den beundrade staden». Stämningen steg högre och högre. Vart man såg syntes unga män, med armarna sträckta över borden, svära varandra trohet och vänskap. Larmet steg allt ljudligare. Mitt i detta »bedöfvande tumult» hölls det ståtligaste talet under hela mötet. Det var professor Lavisse som med en blandning av skämt och allvar bragte gästerna Frankrikes avsked. Han riktade en faderlig kritik mot den entusiasm, som kommit deltagarna i festligheterna att mången gång glömma morgondagen. I framtiden skulle de måhända nödgas möta varandra på andra fält än festligheternas och förbrödringens. Han varnade för en kosmopolitism, som icke hörde hemma i tiden och som han icke trodde kunna lösa tidens problem. Botemedlet mot det onda hette enligt honom patriotism. Det behöves någonting att orubbligt tro på i en tid, då forskningen lämnade alla de djupaste frågorna obesvarade; han trodde på fäderneslandet: när den exakta vetenskapen hade blivit »krigsministrarnas adjutant», när filosofin predikade den tröstlösa läran, att den svagare icke hade rätt att leva, då bad han de närvarande »blifva apostlar för denna

dogm: att hvarit fädernesland är skyldigt vördnad för alla andra fädernesland».

Spontant hade de tankar Lavisse förde fram bemäktigat sig de närvarande, också om de inte hörde vad han sade, tanken på att alla som hade deltagit i detta möte måste känna sig som budbärare om fred och mellanfolklig endräkt. Nya sammankomster av liknande slag som denna kunde bilda en länk i arbetet för freden, hävdade Neiglick.

Avfärden från Meudon blev det sista minnet av den långa festen. Den lilla staden och den omgivande skogen låg försänkta i djupt mörker, nere på slätten lyste Paris med oräkneliga ljus. »Sprattlande af glädje» störtade studenterna fram genom Meudons gator, sångerna och skratten och ropen blott tilltog i ljudlighet då man kom ut i friska luften. Allt gav intryck av en yr backanal. Varenda en måste ha ryckts med, trodde Neiglick. De uppsluppna drog de lugnare med sig.

När man stigit av tåget vid gare Montparnasse i Paris tändes på nytt de röda lyktor som man lyst sig väg med redan i Meudon, och i ljuset av dem begav man sig sjungande till sina »gamla latinska kvarter».

Studenternas internationella kongress, genomförd i tecknet av franska revolutionens 100-årsminne och den stora världsutställningen, var till ända.

«Långt var det lif dock, han lefva fått, om lif är bragd»

Då Neiglick kom hem från Paris kände han sig trött och utsliten. Men någon vila unnade han sig inte. Långt in på hösten var han i full verksamhet. Den 10 oktober ingick i Nya Pressen en av hans recensioner av Ellen Hartmans framträdanden på Svenska teatern; hon hörde till de skådespelare Neiglick skattade högst: hon var ett konstens lyckobarn, som ägde ungdomens trollkraft. Följande dag deltog han i ett av Filosofiska föreningens sammanträden. Den 15 publicerade han åter en teaterartikel, och samma kväll var han närvarande vid Nyländska afdelningens möte. Dagen därpå satt han med vid Historisk-filologiska sektionens sammanträde. Vid sidan av allt detta skötte han sin undervisning vid universitetet.

Några dagar därefter insjuknade Neiglick. Sjukdomen gav under de första dagarna ingen anledning till allvarliga farhågor, också om alla som kände till hur nedsatta hans krafter var oroade sig över dess utveckling. Man erinrade sig hur jäktad han förefallit många gånger förut och särskilt hur illa därän han varit föregående vår. Då hade han nödgats för en månad fullständigt lämna allt andligt arbete, ta tjänstledighet från universitetet, tidningen och kuratelet och flytta ut till landet. Själv hade han konstaterat att det stod miserabelt till med de intellektuella krafterna. Endast med omåttlig ansträngning hade han lyckats få ihop en dålig föreläsning. Aldrig hade han känt något liknande, hur ansträngda hans krafter och nervsystem än varit.¹ Också bland studenterna hade man observerat att

Hjalmar Neiglicks faster
Edla Komonen

Arkiv för släkten Dyhr

Neiglick, särskilt under de senaste månaderna, förefallit jagad och trött.²

Neiglick hade insjuknat i tyfus, men snart tillstötte hjärnhinneinflammation. Natten mot den 3 november inträdde en avgjord försämring. De tillkallade läkarna konstaterade att allt hopp var ute. De sista dagarna hade han inte förmått känna igen besökande. Under hela sjukdomstiden hade faster Edla vårdat honom; hon avlägsnade sig varken dag eller natt från sjukrummet.³

Hjalmar Neiglicks jordfästning ägde rum torsdagen den 7 november 1889, en solljus dag med klar himmel.⁴ »Bland den stora mängd

menniskor som var församlad vid grafven fanns det väl knappast någon som ej var upprörd ända in i djupet af sin själ». Ut från hemmet vid Berggatan bars kistan av några vänner och nationskamrater till den avlidne: M. W. af Schultén, Axel Lille, Magnus Schjerfbeck, Ernst Gråsten, Karl Lindström, Ernst Lagus, Uno Collan och Pehr Jansson. I sorgetåget deltog studentkåren, nästan mangrant, med sin egen samt Akademiska sångföreningens och alla avdelningars florbeklädda fanor. Längs gatorna där tåget skred fram hade samlats människor i tusental. På nya begravningsplatsen bildade studenterna spaljé, då kistan bars upp till graven. Den hade blivit redd på en kulle med utsikt över havet. Fanbärarna bildade hedersvakt vid den.

Den första kransen nedlades på universitetets vägnar av rektor, professor Rein. »Långt var det lif dock, han lefva fått, / om lif är bragd» stod det på bandet till Nyländska afdelningens krans. Liksom flera andra talare anknöt t.f. kurator Lindström till Wilhelm von Schwerin-motivet.⁵ Då han talade om att Neiglick gått bort med den flyende sommaren, med hela sin rikedom av mod och förhoppningar, arbetsiver och skönhetsdyrkan, då kastade solen, som just gick i moln, en purpurfärgad avskedsglans över den vackra utsikten från graven och över den sörjande ungdomen vid den. Vid sidan av den nyländska lade också andra studentavdelningar ner kransar på graven. Ett av talen hölls av Axel Lille.⁶ Som konstkritiker hade Neiglick velat stöda, uppmuntra och undervisa hellre än riva ned. Han kände sig i sitt innersta upprörd, då man misstydde honom, då man låtit förstå att han som kritiker letts av mindre ädla bevekelsegrunder. »Jag, som haft lyckan att stå honom nära», yttrade Lille, »fick lära känna hvilken betydelse ett ord af erkännande från en vän under sådana stunder hade för hans sårade sinne». Det är tydligt att Lille här tänkte på Neiglicks reaktioner i samband med polemiken mellan honom och Adolf Paul. »Så stod han bland oss varm, fin-känslig, nobel till sin uppfattning, i hela sin diktan och traktan ge-

nomträngd af kärleken till fosterlandet, till det sannas och det skönas oförgängliga makter».

Talrika deputationer och enskilda trädde ytterligare fram till grafven. För forna klasskamrater talade J. V. Tallqvist:

»Sann storhet trifves icke inom eget jags trånga gräns. Dess sträfvan omfattar nästan så som sig själf; den finner sin fröjd i uppoffrande kamp för ideella mål. — — —

Spärlöst försvinner blott det, som till egen vinning är gjordt.

Hvad för likars väl, hvad för ideella mål är utträttadt, det äger bestånd.

Hvad Hjalmar Neiglick gjort i ideernas tjänst, det bærer sin frukt för mänskligheten. Därom skola våra häfder vittna.»

Slutligen hyllade i tur och ordning K. A. Tavaststjerna⁷ och Jac Ahrenberg den avlidnes minne i vers. Sist defilerade studenterna med sänkta fanor förbi den blomsterhöljda griften. »Men ännu länge stodo i den vackra höstskymningen tysta skaror uppe på kullen kring grafven, som gömmer Hjalmar Neiglicks stoft.»⁸

I alla de större inhemska tidningarna, svenska såväl som finska, nämndes Neiglicks gärning med uppskattning — att variationer i omdömena förekom säger sig självt. Också i Sverige uppmärksammades hans bortgång. I Dagens Nyheter konstaterade Gustaf af Geijerstam att Neiglick varit en banbrytare i Norden inom sitt vetenskapliga fack.⁹ Men han hade icke blott varit vetenskapsman. Den som läst hans uppsatser visste

»att i honom förlorade icke blott Finland utan äfven Sverige den skriftställare, hvilken framför någon annan som nu skrifer egde möjligheter att blifva den svenska kritikens pånyttfödare. Han förenade kritikerns skärpa med artistens förstående sympati och hans intensa kunskapsrikedom gaf honom en synvidd hvilken lyfte hans genomförda kritiska studier till rangen af konstvärk».

Redan tidigare hade Geijerstam låtit vänner i Sverige förstå, att Neiglick vore »Nordens finaste kritiker».¹⁰ Hela hans person visade

en vaken intelligens, som lätt inspirerade andra och lika lätt själv kom i rörelse, skrev Geijerstam vidare i sin nekrolog. En andligt förnäm man var han, men ändå fanns det ingen kyla hos honom. »— — — i hans väsen fans något af det naturliga ädelmod som är skriftställarens adelsmärke: att aldrig kunna tiga inför oförrätter som tillfogas andra. Han var djupt genomträngd af den sanningen att *talent oblige*, och hans korta lif har mer än en gång gifvit prof att detta hos honom var mera än en fras.» Enligt Geijerstam hade Finland inte sedan Robert Castréns död (1883) gjort en sådan förlust som nu. Inom den yngre svensktalande generationen blickade man upp till Neiglick: knappast någon hade så som han kunnat fortsätta den kamp, åt vilken finlandssvenskarna vigt sitt liv. Budet om Neiglicks död hade för hans vänner i Sverige varit lika smärtsamt som om en landsman ryckts bort. Livligare än eljes kände man nu i Sverige hur nära befryddad man var med dem som levde i Finland.

Geijerstams nekrolog måste delvis tolkas som en väns ord till en avliden vän. Neiglick hade aldrig visat särskilt stort intresse för Sverige eller det rikssvenska som sådant. Han kunde rent av yttra sig skarpt och avvisande om svenskarna.¹¹ Under sina resor dröjde han blott undantagsvis någon längre tid i Sverige. Han sökte sig snabbt vidare till Köpenhamn. Hans uttalanden om svenska författare var relativt lätt räknade. I högre grad än dem uppmärksammade han de norska och danska. Strindberg hörde till dem som förvisso fängslade honom — bl.a. försedde han Arius' broschyr med ett motto av honom — men enligt hans mening stod Strindberg efter en norsk författare sådan som exempelvis Kielland.

Werner Söderhjelm befann sig i Berlin, då dödsbudet nådde honom. Det innebar en förkrossande underrättelse.¹² »Jag kände honom nära och visste hvad det var för en karaktär, en karaktär hvars like i renhet, mod och öppenhet i vår tid är ytterst sällsynt.»¹³

Vad som gjort honom förfång, det ville inte Söderhjelm dölja, var hans starka subjektivitet, hans ungdomliga oförmåga att i vissa fall sätta sig in i andra människors tankegång. Dessa drag kom tydligast till synes då hans motpart haft en mindre renhårig tankegång än han eller ville dagtinga med sanningen på ett sätt som var otänkbart för honom. Han hade också den svagheten att han inte kunde koncentrera sig tillräckligt. Han kunde slösa för många ord på sådant som borde ha avfärdats med några få.¹⁴ Under inga förhållanden förhöll det sig likväl så som man på sina håll menat, att Neiglicks förtjänster mer eller mindre uteslutande hade bestått i »personligt sympatiska sidor». De var blott ett tillskott till allt det övriga. Det var genom sin karaktär och sin begåvning Neiglick förskaffat sig sympatier, icke blott genom sitt sympatiska väsen. Söderhjelm underströk ett faktum som vi tidigare sett exempel på, nämligen att uppskattningen av Neiglick inte varit så allmän som man föreställt sig särskilt på nyländskt håll. Nylänningarna hade emellertid kommit honom närmast, de hade bäst lärt känna honom. Det var för ideal som också varit deras Neiglick i främsta rummet hade kämpat. Det vitsord hans antagonister hade givit honom, att han kämpat ärligt och rent, var det bästa man hade rätt att vänta av dem.¹⁵ Den äldre generationen hade tidigare ofta varit kritisk mot Neiglick. Men efter hans död instämde representanter också för den i den djupa saknaden och i konstaterandet att han hörde till dem som verkligen hade behövts.¹⁶

Inom de kretsar som stått Neiglick närmast finner man inte många ord av kritik, varken under tiden närmast efter dödsfallet eller senare. Det bör dock påpekas att de uttalanden Th. Rein fällde om honom — vid graven, i Filosofiska föreningen, i rektors inskriptionstal i januari 1890, långt senare i sina memoarer¹⁷ — gav uttryck endast åt en relativt sval uppskattning av Neiglicks personlighet och begåvning. Å andra sidan kan det fastslås att Rein och Neiglick aldrig

kom varandra särskilt nära, varken som vänner eller i sitt filosofiska tänkande. En betydligt positivare uppfattning om Neiglick än Rein hade Alfred Lehmann. Denne påstås till och med ha yttrat, att Neiglick var den intelligentaste människa han någonsin råkat.¹⁸ Långt efter Neiglicks död skrev Waldemar Ruin en essä om honom. Den tanken hade ofta trängt sig på Ruin: »huru mycket skulle icke hos oss se annorlunda ut, om han fått lefva!» Det var inte enbart de vetenskapliga förhållandena Ruin därvid tänkte på: studentlivet hade varit annorlunda och de kollegiala förhållandena vid universitetet likaså. Det föreföll Ruin som om alla »liksom lefvat i en starkare och renare luft — med mera stimulerande ozon från hafvet — om han varit med».¹⁹

*

Nervöst koncentrerad gick Hjalmar Neiglick upp i det han för tillfället var sysselsatt med. Arbetsamhet var ett framträdande drag hos honom; sällan kunde han slå sig till ro, sällan unnade han sig vila och därför hann han med förbluffande mycket. Personlig charm var ett annat drag. Som få lyckades han vinna tillgivenhet och förtroende. Man har talat om »en väsendets finhet och älskvärdhet av rent ovanlig art hos oss». Om hans begåvning rådde knappast mer än en uppfattning. Hans mångsidighet var allmänt erkänd.²⁰ Det var en mångsidighet, vars förutsättning var insikter på flera olika områden. En mångsysslare kunde han tyckas den, som som inte observerade sammanhanget mellan hans olika verksamhetsområden. Hans mod att säga sin egen mening, också i ömtåliga frågor, betvivlade ingen. Rättrådighet och ärlighet karakteriserade honom; också hos meningsmotståndare kunde han därigenom vinna uppskattning. I sitt tänkande försökte han tillämpa ett realistiskt betraktelsesätt. Den rationalism som symboliserades av namnet Voltaire präglade i regeln hans verksamhet som litteraturkritiker. Han hade svårt att stå som en stilltagande åskådare. Till en vän skrev han en gång: »Du hör

kanske till dem, som anse mig för en särdeles stridslysten natur, men då vet du lika litet som flere andra, huru mycket jag i grunden lider af strid — — —. Jag tror att hvar gång jag hittills låtit förleda mig till hätskhet, har det varit hjärtlöshet i en eller annan form som retat mig.»²¹

Får man döma av Neiglicks brev, var han anmärkningsvärt förtrogen i fråga om vad han läst. Intressant för honom var vad han själv hade tänkt och upplevt, hur han gjort de yttre intrycken till sin andliga egendom. Lidelsefullt dyrkade han den enskilde individens rätt att utan yttre tvång få utveckla sin egenart. Han höll fast vid de mål han uppställt för sig, men glömde inte för dem att ägna medmänniskor omtanke.

Vet du vad vårt sekels största upptäckt är, frågade Neiglick en gång Tavaststjerna. Han gav själv svaret på frågan: Jo, »att det är absolut orkeslöst att skriva böcker om hur det *borde* vara, det enda dugande är att skriva om hur det *är*». Såg man särskilt på förhållandena i Finland, förhöll det sig så att ingen ännu skrivit om hur det verkligen var i Finland. Den som ville börja därmed hade fältet öppet.²²

Detta var kontentan av Neiglick »naturalistiska» program i mitten av åttitalet. En betydelsefull insats gjorde han genom att, påverkad inte minst av nyare strömningar på kontinenten och i Skandinavien, inskräpa att litteratur och teater, vetenskaplig och kulturpolitisk debatt inte fick vara främmande för det fritt pulserande samhällslivet. Endast om konstens och kulturens företrädare utgick från faktiskt existerande förhållanden kunde de nå sin samtids människor, endast då kunde de göra en bestående insats.

Neiglick har betecknats som åttitalets enda egentliga teoretiker hos oss. I denna egenskap framstår han förvisso som en nyrödjare, hans insats som banbrytande. Men en helgjuten gärning på något enskilt område blev han aldrig i tillfälle att göra. I vad han åstad-

kom såg hans vänner och samtida tydligen bara en början och vad de beundrade var kanske lika mycket hans potentiella möjligheter som det han faktiskt hann med. Någon annan grund än denna sistnämnda kan eftervärlden emellertid inte bedöma honom efter. En annan sak är, att man efter hans död förstod, att den finländska kritiken med honom lidit en mycket allvarlig förlust — hans gärning som kritiker var kanske den som mest uppmärksammades och den som slutligen låg honom närmast. Under sina sista år anlade han en mera välvillig syn på sin omvärld än tidigare. Han hade då börjat fatta naturalismens paroller mindre doktrinärt än tidigare. Han hade inlemmat nya områden med sin intressesfär.

I många avseenden var Neiglick en ganska typisk representant för åttitalet — såvida man kan tala om typiska representanter för detta skede.²³ Han var det genom sin strävan till radikal frigörelse från den »verklighetsförvanskning», som ansågs ha uppstått genom en ortodox kristendom, genom idealism, romantik och patriotisk självtillräcklighet. På grund av sin opposition kände han sig — liksom många andra åttitalister — rotlös och utvecklades till en individualist med utpräglat självhävdelsebehov. Hand i hand med hans frihetssträvan gick hans sociala och kosmopolitiska intressen. Som många av skedets ledande män stod han nära naturvetenskapernas nyktra saklighet, påverkad av den föregående tidens banbrytare på detta område.

Ett faktum är att »åttitalet» aldrig upplevdes lika intensivt hos oss som i de nordiska grannländerna. Detta berodde på att idéer sådana som Neiglicks endast vann relativt ringa anslutning inom kretsar som i första hand kan kallas opinionsbildande. Av dem som stod honom närmast uppvisade Söderhjelm inte en radikalism, motsvarande den Neiglick pläderade för. En skönlitterär författare som Tavaststjerna ägde inte sin styrka på det teoretiskt-ideologiska planet. Tänker vi på det finska Finlands nya realister skilde sig Minna Canth

från Neiglick bland annat därigenom att hon saknade den mångförgrenat intellektuella utbildning som i så hög grad utmärkte honom; något liknande, om än i lägre grad, kan sägas om Juhani Aho. Albert Edelfelt delade förvisso en del av de åsikter Neiglick gjorde till sina, men inte alla; han rörde sig dessutom i sitt skapande arbete på ett annat fält och han vistades under åttitalet relativt sällan i hemlandet, i vars interna meningsutbyten han inte tog offentlig del.

Ett av de mest framträdande dragen hos Neiglick var hans strävan att leva med sin tid. Han visade en ungdomlig tro på det nya som var på kommande. Han drogs med kraft till allt som var modernt. Vad tiden lämnat efter sig intresserade honom inte längre. Ett älsklingsord för honom — liksom för många av åttitalets unga författare²⁴ — var just ordet 'modern'. Med öppen blick spanade han efter det nya som rörde sig i tiden. Detta framgår av nästan allt vad han skrev, av nästan allt vad han gjorde. Av det moderna entusiasmerades han, åt det gav han sig helt. Han gjorde det så helt, att han kunde acceptera och hylla sinsemellan stridiga åsikter, blott de var moderna, han kunde skänka sin nästan förbehållslösa uppskattning åt personer, som stod i konflikt med varandra, blott de på ett eller annat sätt kämpade för det nya i litteratur, samhällsfrågor eller vetenskap. Till det stillastående var han en fiende. Sina utländska vänner sökte han företrädesvis bland dem som räknade sig till det moderna genombrottets män, i Norden eller på andra håll. I vissa fall tycks det som om Neiglick hade skänkt en ny tanke, en ny riktning sin beundran blott därför att den var ny. Hans kritiska sinne svek honom ibland på denna punkt. Han var allt annat än medveten opportunist, men hans entusiasm skenade stundom iväg med honom. Detta hade några av hans närmaste vänner fått erfara. Eller vad annat än just det menade väl Tavaststjerna, då han en gång skrev: » — — Du skall ju likväl en gång förankra dig vid dina stora kunskaper, utan att ständigt hålla vind i seglen och vaka

för alla möjliga små opinionens vindkast — eller hur? Då blir det ganska roligt att se dig — — —».²⁵

Neiglicks intresse för studenterna förklaras delvis av att det var ur deras led det nya och moderna även i framtiden var att vänta.

»Du kära nervmänniska» kallade Neiglick en gång Tavaststjerna.²⁶ Själv var han en nervmänniska av samma slag, en nervmänniska med snabba, någon gång ööverlagda reaktioner.

Betraktar man Neiglicks insats ur enbart inhemsk synvinkel står hans självständighet över all diskussion. Här kämpade han energiskt och oförskräckt för de nya idéerna. Han bidrog verksamt till att göra dem kända hos oss. Men betraktar man hans gärning ur ett vidare perspektiv, ur det europeiska perspektiv han själv ville anlägga, så lägger man märke till hans tidsbundenhet i begränsande mening. Han ville inte se bakåt, han kunde se framåt blott i den mån de nya doktrinerna tillät det. Detta var han, tror jag, på en gång medveten och omedveten om. Vid ett tillfälle beklagade han »människans förbannade fallenhet för att förlora sig själv under inflytande af främmande kram, t.ex. första bästa vetenskap, som man råkar komma in i», och då tänkte han på sig själv och sin moderna vetenskaplighet.²⁷

Neiglick var starkt intellektuellt lagd, men med intellektualismen förenades känslighet, innerst inne med en viss sympati för det romantiska, vilken han likväl inte gärna tillät komma till uttryck. »— — — men då det romantiska nu engång för alla slutar med att vara alt mera tunn sådt här i lifvet, så måste också lifvet och framtiden vara en sak, romantiken en annan», skrev han en gång med en skymt av beklagande.²⁸ De teoretiska problemen lockade honom, men samtidigt ängslades han för att alltför mycket snärja in sig i teori.

»Upp öfver öronen drunknad i kausalitetsproblem och allsköns vederstygglig grundlighet», skrev han vid ett tillfälle till Tavaststjerna, »är jag på god väg

att med pincetten knipa efter allting, Guds fria, blåa luft och gula, varma solsken icke undantagna, och lägga det under mitt noga justerade tysk-teoretiska mikroskop. I umgänge med poeter och finare begåfvade varelser måste teorierna öfver bord, men också för mig själf aldeles allena, frånsedt poeterna, skulle det vara bäst». ²⁹

Vetenskapen i dess moderna form dyrkade han emellertid, att hålla det exakta för ögonen framom allt annat skolade han sig till, hur han än kunde klaga över »detta förtviflade gnoende i 'vetenskapens' värneplikt». Som vetenskapsman betraktade honom också vännerna, men som en vetenskapsman vilken, för att tala med Albert Edelfelt, hade ögonen öppna för allt och läste i livet lika mycket som i böckerna. ³⁰

Före Neiglick hade den idealistiska filosofin varit den förhärskande i Finland. Männen av facket hade i all huvudsak bekänt sig till denna riktning. Med Neiglick vann den empiriska filosofin insteg vid vårt universitet och i vårt kulturliv. Han bröt härigenom ny väg. Och han fick betydande efterföljare, också om man inte kan tala om lärjungar till honom. Han inledde en idétradition, säger G. H. von Wright, som obruten bevarats till våra dagar, den tradition som under en lång följd av år markerat huvudstråket i finländsk filosofi.

Som kritiker bröt Neiglick resolut med den romantisk-patriotiska riktning, som i början av 1880-talet hade mången företrädare hos oss. De normer han uppställde för litteratur och scenkonst, de realistiska, har väl inte senare i vårt land allmänt och diskussionslöst omfattats, men mången tongivande kritiker har i hans gärning sett en förebild. Under början av vårt sekel nämndes hans insats med beundran bland litteraturforskare och teaterkritiker, och helt har hans verk ännu inte fallit i glömska. Då Neiglick med eftertryck hävdade att de prestationer som utfördes i vårt land inte fick betraktas som isolerade företeelser, utan måste skärskådas i ljuset av

HJALMAR NEIGLICK

det allmäneuropeiska kulturläget, gav han uttryck åt en uppfattning som senare uttalats av mången framträdande representant för finländskt bildningsliv. Också här var Neiglick med om att lägga grunden till en idétradition, som bevarat sin aktualitet i vårt samhälle. I detta sammanhang bör ytterligare understrykas att Neiglick hörde till dem som energiskt ivrade för våra franska kulturförbindelser, vilka växte sig särskilt starka kring sekelskiftet. Därigenom bidrog han till att skapa ett komplement till den övervägande tyska orientering, som tidigare behärskat det kulturella livet hos oss.

Inom finlandssvenskt studentliv — och därigenom inom finlandssvensk högre utbildningskultur överhuvud — var Neiglick aktivt med om att befästa grunden för en sedermera livskraftig frisinnad tradition. Inte minst härigenom blev hans insats av stor betydelse för framtiden.

FÖRKORTNINGAR

Förutom allmänt vedertagna förkortningar används i noterna för att beteckna brevskrivare och -mottagare m.m. följande initialer:

Alb. E	Albert Edelfelt
CGE	Carl Gustaf Estlander
JH	Jarl Hagelstam
OH	Oskar Hultman
EK	Edla Komonen, f. Neiglick
AL	Alfred Lehmann
HL	Helene Lupander, g. 1) Neiglick, 2) Calonius
AN	Alexander Neiglick
HN	Hjalmar Neiglick
WR	Waldemar Ruin
WS	Werner Söderhjelm
KAT	K. A. Tavaststjerna
CW	Constance Westermarck
EW	Edvard Westermarck
HW	Helena Westermarck
RW	Rudolf Westermarck
VW	Vivi Wallenius, f. Neiglick

NOTER

Närmare uppgifter om det utryckta materialet framgår av förteckningen över utryckta källor nedan s. 273 ff.

INLEDNING

1. Kapitlet återgår delvis på Berta Edelfelts efterlämnade anteckningar. – Citatet är hämtat ur den ena av *K. A. Tavaststjernas* minnesdikter, anført enl. Samlade skrifter II (1924), s. 227.

SLÄKT OCH TIDIG UNGDOM

1. Källhänvisningar kommer att meddelas i en utförligare skildring av HN:s barndom och tidigare ungdom, som senare skall publiceras i Historiska och litteraturhistoriska studier.

STUDENTLIV 1879—1887

1. *M. G. Schybergson*, Carl Gustaf Estlander (1916), särskilt s. 167 ff; *Arvid Mörne*, Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken (1927), särskilt s. 52 ff, 134 ff.
2. Nyländska afdelningens protokoll 17. 9. 1879 § 1.
3. Universitetets kataloger; jfr *C. F. V[endell]*, Litet statistik med anledning af den legaliserade nyländska afdelningens tioåriga tillvara, Album utg. af nyländingar VII (1878), s. I ff.
4. Nyländska afdelningens protokoll; uppsatser i avdelningens album.
5. *J. Hagelstam*, Hjalmar Neiglick, Album utg. af nyländningar X (1891), s. 9 f; Harald Dalström, Anteckningar rörande Nyländska afdelningen.
6. *A. Mörne*, a.a. s. 135, 153. Jfr *Axel Lille*, Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse (1921), passim.
7. Se bl.a. avdelningens protokoll 19. 11. 1879 § 2, 25. 11. 1879 § 6.
8. Jfr *Ernst Lagus* i Verdandi III (1884), s. 5 f.
9. Avdelningens protokoll 10. 12. 1879 § 4.
10. *Valter B. Meinander*, Nyländska afdelningens folkbildningsarbete, Album utg. af nyländningar XI (1903), s. 194 ff; OH—Fr. Hultman 9. 11. 1882; *J. O. Tallqvist*, Nya Pressens start 1882 och männen kring tidningen, Finlandssvenskt frisinne (1952), s. 53 ff; *A. Mörne*, a.a. s. 236 ff; *A. Lille*, a.a., passim. — Neiglick hörde till den krets som ända från NPR:s start stod tidningen nära, säger *Gunnar Castrén*, Hjalmar Neiglick som kritiker, Album . . . XI (1903), s. 132.
11. Jfr Avdelningens protokoll 24. 3. 1880 § 11.
12. Uppgifter om HN:s föredrag här och nedan hämtade ur samtida tidningspress.
13. Manuskriptet till föredraget bevarat i MP:s saml.
14. Avdelningens protokoll 22. 9. 1880 § 8; HN—EK 4. 6. 1880 m.fl. brev.
15. Protokollet 29. 9. 1880 § 8.
16. Protokollen 8. 12. 1880 § 5, 2. 2 1881 § 7.
17. *V. B. Meinander*, a.a.s. 196 ff; protokoll 9. 3. 1881 § 7, 16. 3. 1881 § 7 m.fl; uppgifter i tidningspressen.
18. Protokollet 9. 3. 1881 § 9.
19. Protokollen 13. 4. 1881 § 11, 27. 4. 1881 § 3—4, 4. 5. 1881 § 2, 11. 5. 1881 § 2. Jfr *Martha Lille*, Min far i närbild (1965), s. 27 f.
20. Protokollen 11. 5. 1881 § 4, 12. 2. 1884 § 4 m.fl.
21. Protokollet 20. 9. 1882 § 3.
22. Hbl. 25. 3. 1881. — I.E.W. var under början av 1880-talet en flitig skribent i olika tidningar. Jfr bl.a. ÅT 24. 11., 28. 11. och 1. 12. 1883; NPr 1886 nr 352 B; *Mikko Juva*, Valtiokirkosta kansankirkoksi (1960), s. 45 f. — Vissa allmänna uppgifter om tidens folkliga föredrag, särskilt de finska, återfinns hos *Matti Wilksa*, Kansanopistoatteen kehitys Suomessa vuosina 1868—1892 (1936), s. 75 ff.
23. Protokollen 27. 9. 1882 § 5, 4. 10. 1882 § 5, 11. 10. 1882 § 9, 14. 2. 1883 § 5, 24. 10. 1883 § 11.
24. Protokollen 24. 1. 1883 § 6, 7. 2. 1883 § 3, 31. 1. 1883 § 5, 14. 3. 1883 § 5, 21. 3. 1883 § 3, 7. 10. 1883; HD 21. 10. 1883, tidningsnotiser om nationshusinivigningen, HN—AN 23. 10. 1883, HN—KAT 5. 11. 1883, EW—RW 18. 10. 1883.
25. HN—KAT 16.—29. 1. 1884, EW—RW 13. 3. 1884, EW—HW 15. 2. 1884, HN—WR 1. 2. 1884.
26. Protokollen 10. 10. 1883 § 3, 17. 10. 1883 § 3, 24. 10. 1883 § 2, 25. 10. 1887 § 6. Jfr Th. Swanström—RW 10. 10. 1883; AN—Wilh. Lagus 1/13. 7. 1883.

27. Protokollet 28. 11. 1883 § 2.
28. OH—Frithiof Hultman 23. 11. 1883; EW—RW odat.; *Artur Hammarström*, Gyckelmakare och allvarsmän (1919), s. 143 f. — Om »klubbarna» se även *J. Hagelstam*, a.a. s. 36; OH—Frithiof Hultman 23. 9. 1881, 9. 10. 1881; jfr *Edvard Westermarck*; *Minnen ur mitt liv* (1927), s. 39.
29. Jfr t.ex. *Olof Mustelin*, 'Furst Moritz av Dalmatien'. En episod från presssensurens och de underdåniga glädjefesternas dagar, Hbl. 14. 3. 1965; HD 14. 10. 1883; EW—RW 18. 10. 1883.
30. Protokollen 10. 2. 1885 § 7, 12. 4. 1885, 5. 5. 1885 § 1; Handlingar rörande det å nyländska afdelningens ordinarie veckomöte den 10 febr. 1885 väckta förslaget om afdelningens tudelning (1885). Jfr nedan s. 221, 271.
31. Protokollen 24. 2. 1885 § 9, 3. 3. 1885 § 6, 24. 3. 1885 § 6, 31. 3. 1885 § 7. Jfr nedan s. 84, 91.
32. Om denna tid jfr bl.a. *Gunnar Landtman* i FoU 37, s. 46 f.
33. Protokollet 18. 11. 1887 § 5. Om Wredes hållning jfr *Bernad Federley*, R. A. Wrede. Lantdagsmannen och rättskämpan 1877—1904 (1958), särskilt s. 48 ff. — Jfr *Werner Söderhjelm*, Karl August Tavaststjerna (1913), s. 152 f.
34. Protokollet 25. 10. 1887 § 6. Äsiktsutbytet fortsattes i Nylands Dragon. Jfr *Olof Mustelin*, »Finländsk» och »finsk», Svensk Tidskrift 1964, s. 65 ff. — I praktiken inträffade det relativt ofta att HN och hans svensksinnade kamrater talade om 'finne' även då de avsåg finländare i gemen.
35. Protokollen 8. 11. 1887 § 4, 15. 11. 1887 § 2, 22. 11. 1887 § 2.
36. Protokollen 15. 11. 1887 § 6, 22. 11. 1887 § 12; HN—AL 24. 1. 1888.
37. *Gunnar Landtman*, a.a.s. 57.
38. Avsnittet om Estetiska föreningen bygger på föreningens protokoll och på *Olof Mustelin*, Estetiska föreningen. Anteckningar om litterära opinioner i Finland 1879—1883, HLS 40 (1965), s. 79 ff, jämte där anf. källor.
39. För avsnittet om ABC och Verdandi hänvisas till [*V. K. E. Wichmann*], Svenskt studentliv i Finland för 50 år sedan (1932), s. 51 ff; *G. Landtman*, a.a. s. 57 ff; KAT—HN 8. 1. 1882; Nyländska afdelningens protokoll 29. 1. 1884 § 8; EW—RW 1. 3. 1884; Ernst Lagus—*V. K. E. Wichmann* odat.; *A. Mörne*, a.a.s. 250 ff; *A. Lille*, a.a.s. 419 ff; *Jonatan Reuter*, Allehanda minnen (1946), s. 158 ff; *Erik Kibelman*, Mikael Laubeck (1932), s. 117 ff; *Erik Kibelman*, Från en litterär brytningstid, Nya Argus 1924, s. 255 f; *E. N. Tigerstedt*, Det religiösa problemet i modern finlandssvensk litteratur (1939), s. 68 ff; *Sigurd Nordenstreng*, Bernhard Estlander, HLS 9 (1933), s. 90 ff; *Mikko Juva*, a.a.s. 29 ff; *E. Westermarck*, a.a.s. 39 f; KAT—Fanny Tavaststjerna 25. 12. 1881. — I Verdandi talade Ernst Lagus om nödvändigheten av att grunda ett svenskt litteratursällskap i Finland; HN blev tidigt medlem av sällskapet. Se FoU 1, 1885—86 (1886), s. XLIX.
40. Jfr bl.a. *Martti Ruutu*, Savo-karjalaisen osakunnan historia II. 1857—1887 (1939), särskilt s. 199 ff; *Artur Sieberg*, Vuodet ovet vierineet II (1947), s. 215 ff; i föreg. not anf. arbeten.
41. [*V. K. E. Wichmann*], a.a.s. 20.
42. Studentgilletts matrikel, vari även stadgarna ingår.
43. Bland tidiga medlemmar som i olika sammanhang stod HN nära må nämnas Georg Öhman, som uppenbarligen var initiativtagare till gillet, Carl von Heideken, Arthur Broberg, V. K. E. Wichmann, Arvid af Schultén, Axel Berndtson, Anders Allardt, Mauritz Mexmontan, Jarl Hagelstam, R. F. von Willebrand, Karl Flodin, F. J. Valbäck, Ivar Heikel, Charles Nylander, Edv. Öhrnberg.
44. Ligger i Studentgilletts matrikel.
45. Närmare härom i ett manuskript av förf., Då studenterna inte ville sjunga

- Vårt land. En episod från år 1880 speglad i finlandssvensk press, avsett att publiceras i Historiska och litteraturhistoriska studier.
46. HN-VW 10. 3. 1881. Jfr bl.a. *Akademiska sångföreningen 1838–1938* (1938), s. 122 f.
 47. Studentkårens svenska beslutsprotokoll 25. 4. 1881 § 2. – En liten episod i språkstridens tecken, i vilken HN deltog, berättas av *F. H. B. Lagus*, *Muis-telmia ja kuvauksia kielitaistelun ajoilta* (1924), s. 71.
 48. Studentkårens svenska beslutsprotokoll 21. 10. 1882. Jfr OH-Fr. Hultman 25. 10. 1882. I samma brev ger OH ett annat exempel på hur uppjagad stämningen kunde bli på studentkårens möten och klubbar.
 49. Helsingfors 15. 7. 1881, insändare undert. Deltagare i senaste studentmöte. Att HN var författaren framgår av HN-W. Grefberg 14. 7. [1881] och av Grefberg-A. Wasenius odat. Jfr Helsingfors 12. 7. 1881.
 50. HN-KAT 29. 10. 1881.

I SCHWEIZ OCH FRANKRIKE 1881–1882

1. *Werner Söderhjelm*, *Läroår i främmande länder* (1928), s. 137 ff. – Förf. hoppas framdeles bli i tillfälle att återkomma till frågor i samband med de vetenskapliga förbindelserna mellan Finland och utlandet under 1800-talet. Mitt intryck är att Söderhjelm i någon mån undervärderat de franska förbindelsernas betydelse.
2. *Tor Carpelan & L. O. Th. Tudeer*, Helsingfors universitet. Lärare och tjänstemän från år 1828 I–II (1925), passim, jämte andra matriklar m.m.
3. HN-Axel Tennberg 22–23. 9. [1881].
4. Bl.a. av *Werner Söderhjelm*, Hjalmar Neiglick, i *Hj. Neiglick*, Valda uppsatser (1916), s. 8.
5. *Ali Krogius*, Kirurgins historia i Finland intill år 1900 (1938), s. 261 ff.
6. Cit. enl. *Teddy Biaudet*, *Ett liv i läggspel* (1954), s. 13 ff; jfr brev från prof. Léon Biaudet till förf.; *Wenzel Hagelstam*, *Personer och minnen* (1923), s. 120 ff; *Reallyceums i Helsingfors historiker 1872–1922 och 1872–1957*, s. 163 ff resp. 196, 292. – Om Biaudets föreläsningar sades det en gång att »ingen koncert, ingen theater, ingen bal» kunde vara så intressant och rolig som att åhöra dem. *Alexandra Edelfelt-Alb.E* 11. 3. 1884.
7. HN-EK 27. 9. [1881]. – Om tiden i Bex jfr nedan s. 113 ff.
8. HN-EK 7. 10. 1881, 8. 10. 1881; HN-KAT 29. 10. 1881.
9. HN-EK 23. 10. 1881, 4. 11. 1881; HN-AN 1. 11. 1881; meddelanden av prof. Léon Biaudet; HN:s franska skrivhäften, bevarade i MP:s saml.
10. HN-EK 15. 11. 1881, 30. 11. 1881; HN-VW 23. 11. 1881.
11. HN-EK 20. 12. 1881, 24. 12. 1881, 25. 12. 1881, 14. 1. 1882, 25. 1. 1882, 11. 2. 1882. Jfr HN i NPr 27. 8., 29. 8. 1889.
12. *Finsk Tidskrift* 1880, t. 8, s. 1 ff.
13. *Ernest Renan*, *Hvad är en nation?* Föredrag, hållet i Sorbonne den 11 mars 1882. Af förf. auktoriserad öfvers., s. 22. (Översättarens namn är icke angivet). – Några år senare tog *C. G. Estlander* i FT (1886, t. 21, s. 81 ff) upp frågan om Renans åsikter om vad en nation är. Hans uppsats var i allt väsentligt ett referat. Däri uppgavs ej, att en svensk översättning av föredraget fanns tillgänglig.
14. HN-EK 29. 2. 1882, 17. 3. 1882 m.fl. brev.
15. HN-AN 26. 5. 1882; HN-EK 26. 5. 1882.
16. *A. Bergholm*, *Sukukirja II*, s. 1352; *Artturi Virtanen*, *Suomen kirjakaupan ja kustannustoiminnan vaiheita* (1958), s. 123, 366.
17. HN-VW 10. 3. 1881.

18. Diverse släktbrev.
19. HN-VW 5. 1. 1882.
20. HN-EK 17. 3. 1882. — Från HN finns bevarade omkr. 100 brev till EK. Många av dem är undertecknade »Din gosse Hjalmar». De vittnar genomgående om det förtroendefulla förhållande i vilket HN stod till sin faster. — Edla Komonen dog i Helsingfors den 29 aug. 1906.
21. Den franska naturalismens arbeten blev senare kända i Finland än i Sverige. Jfr *K.-E. Lundevall*, Från åttital till nittital (1953), s. 125 ff.
22. HN-EK 1. 5. 1883, 17. 5. 1883, 7. 6. 1883; HN-A. Tennberg 16. 6. 1883; Konsistorii akter 1883 (skrivelse av HN, dat. 18. 4. 1883); JH-WS 2. 11. 1927.
23. HN-AN 13. 3. 1884; Alexandra Edelfelt-Alb.E odat. (april 1885) m.fl. brev.

STUDIER FÖR KANDIDATEXAMEN

1. Förteckning öfver Filosofiska fakultetens medlemmar II, 1868—87, fol. 137; *J. Hagelstam*, a.a.s. 8. Jfr universitetets program för de olika åren; *Henning Söderbjelm*, Werner Söderhjelm (1960), s. 33.
2. *Th. Rein*, Lefnadsminnen (1918), s. 261 ff.
3. *Wald. Ruin*, Två tänkare från vår brytningstid, Från brytningstider II (1917), s. 190.
4. HN-AN 10. 12. 1883; HN-WR 1. 2. 1884, 25. 7. 1884, 6. 6. 1886 m.fl. brev. Uppgifterna om Soldan i det följande enligt *W. Ruin*, anf. uppsats; *Juhani Aho*, En idéernas man. Biografi öfver August Fredrik Soldan (1901), passim (citater s. 344); *Mikko Juva*, Rajuilman alla (1956), s. 74 ff; A. F. Soldans papper i FRA; *Werner Söderbjelm*, Hjalmar Neiglick, i a.a., s. 11. Jfr även *Gunnar Landtman*, »Filosofen A. F. Soldan», FT 1902, t. 52, s. 122 ff.
5. HN-AN 9. 6. 1882; HN-EK 9. 6. 1882, 14. 7. 1882.
6. HN-KAT 1. 12. 1883.
7. HN-AN 10. 12. 1883; HN-KAT 17. 12. 1883, 2. 1. 1884.
8. Album utg. af nyländingar IX (1883), s. 87 ff; HN-AN 10. 12. 1883, 13. 3. 1884; HN-WR 1. 2. 1884; KAT-HN 1. 1. 1884; Historisk-filologiska sektionens protokoll 23. 5. 1884 § 1; Konsistoriets protokoll, ordinarium 3. 6. 1884 § 12.
9. *G. H. von Wright*, Hjalmar Neiglicks filosofiska insats, Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum XIV: 2 (1946), s. 8 ff.
10. HN-WR 1. 2. 1884. Jfr *E. Westermarck*, a.a.s. 29.
11. Filosofiska föreningens protokoll; HN-AN 13. 3. 1884. — Jfr *Arvi Grotenfelt*, Thiodolf Rein Filosofisessa Yhdistyksessä, Festskrift tillägnad Th. Rein på 80-årsdagen den 28 februari 1918 (1918), s. 240 ff.
12. HN-AL 19. 5. 1886. Jfr HN-WR 6. 6. 1886.
13. Alexandra Edelfelt-Alb.E 19. 4. 1884. Jfr inlägg av HN i Filosofiska föreningen enligt protokollet 21. 3. 1884 § 2.
14. HN-KAT 29. 4. 1884. Jfr HN-WR 1. 2. 1884.
15. *J. Hagelstam*, a.a.s. 17 f; HN-WR 2. 4. 1884, 25. 7. 1884; släktbrev.
16. HN-EK 22. 8. 1884, Ernst Lagus-Alb. Lönnbeck 5. 1. 1885, m.fl. brev. — I latin upptog approbaturkursen verk av Caesar, Cicero, Sallustius, Tacitus, Vergilius och Horatius; dessutom ingick realia och grammatik i den. De centrala arbetena i HN:s historiekurs var Yrjö Koskinens och C. T. Odhners kända läroböcker. I estetiken lades huvudvikten vid Vischers teorier; här till kom bl.a. läsning av skönlitteratur samt arbeten sådana som Atterboms Svenska siare och skaldar och Johannes Scherrs Allgemeine Geschichte der Lite-

ratur – delar av de här nämnda kurserna hade HN sannolikt fått tentera redan tidigare. För laudatur i filosofi fordrades utöver cum laudekursen Kants Kritik der reinen Vernunft eller Hegels Encyklopedie. För cum laude upptog examensfordringarna Fr. Ueberwegs filosofihistoria, G. A. Lindners lärobok i psykologi, Snellmans Läran om staten, Hegels arbete om historiens filosofi och ett par dialoger av Platon. Uppgifter på fordringarna till filosofiekandidat-examen inom Filosofiska fakultetens Historisk-filologiska sektion, inlemnade af vederbörande examinatore år 1878 (1879), passim.

17. Examina inför Historisk-filologiska sektionen 1871–85, Kandidatbrief.

HJALMAR NEIGLICK OCH STRIDEN KRING CARL VON BERGEN 1884

1. Tidningsnotiser och -annonser; EW–RW 21. 4. 1884; CW–RW 28. 4. 1884; Alexandra Edelfelt–Alb.E 11. 3. 1884; *Helmi Gulin*, Edvard Björkenheim. Ungdomsår och kristen gärning (1954), s. 191 ff; *Max von Bonsdorff*, Herman Råbergh II: 1 (1962), s. 160. – Allmänt om de frikyrkliga rörelserna jfr *M. Juva*, Valtio Kirkosta kansankirkoksi, s. 64 ff.
2. Den inledande översikten i detta kapitel bygger, förutom på vissa i texten nämnda originalskrifter, främst på *E. N. Tigerstedt*, a.a.s. 32 ff; *A. E. Jokipii*, Suomen sivistyneistö ja kirkko (1937), s. 19 ff; arbeten av *Mikko Juva*: Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869 (1950), Uskonnonvastaisen naturalismin tunkeutumisesta Suomen sivistyselämään, FKSA XXXIX–XL (1951), s. 137 ff, Rajuilman alla (1956), Valtio Kirkosta kansankirkoksi (1960), Kahdeksankymmentäluvun merkitys Suomen kirkkohistoriassa, Teologisk Tidskrift 1960, nr 5, s. 241 ff.
3. Jfr allmänt om dessa strömningar i Norden *Gunnar Ahlström*, Det moderna genombrottet i Nordens litteratur (1947), s. 129 ff.
4. Jfr bl.a. *Ernst von Wéndt*, Filosofiska professurer och politiska utnämningar, FT 1922, t. 93, s. 62 ff.
5. Jfr *Pekka Lappalainen*, Aukusti Juhana Mela (1959), s. 78 ff.
6. Särskilt bör nämnas den kampanj som fördes i tidningarna Helsingfors Dagblad och Åbo Underrättelser.
7. von Bergens föredrag har upprepat behandlats i litteraturen. Utöver till i not 2 ovan nämnda arbeten hänvisas här särskilt till *Eric Henricson*, Striden kring Carl von Bergens föredrag i Helsingfors, FKSA XXVIII (1940), s. 43 ff, och *Paavo Virkkunen*, Agathon Meurman III (1957), s. 159 ff, och i dessa arbeten anf. källor.
8. Jfr t.ex. K. E. Palmén–RW 7. 6. 1884.
9. Jfr bl.a. *M. Juva*, Rajuilman alla, s. 166 ff; AU 30. 3., 31. 3. 1884 m.fl. nr. – v. Bergens tidskrift Framtiden hade recenserats i HD så tidigt som 13. 11. 1869.
10. Mbl. 10. 4. 1884; NPr 16. 4. 1884. Jfr HN–KAT 29. 4. 1884 och ovan.
11. Jfr *Holger Ahlenius*, Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890 (1932), s. 52 f och passim.
12. von Bergen–G. Cygnaeus 22. 4. 1884.
13. Jfr *Juva*, senast a.a., s. 125 ff, 204 ff; R. F. von Willebrand–RW 24. 5. 1884. Den 27. 4. 1884 skrev Lille till G. Cygnaeus: »Ett lämpligare tillfälle att rikta ett slag mot svartrockarne och hela den humbugen än just nu har icke på länge funnits. Ty om det äfven kan vara mindre politiskt af en daglig tidning att direkt inlåta sig i polemik om dogmatiska spörsmål, så äro utförliga referat af direkt polemiserande föredrag det bästa sätt att så ut en friare åskådning. Från denna synpunkt var jag med om att nu inbjuda von B. hit». – Bland inbjudarna märktes även C. G. Estlander.

14. *Axel Lille*, Hjalmar Neiglick, Snöflingan (1891), s. 37 ff.
15. HN—KAT 10. 6. 1884; C. von Bergen—G. Cygnaeus 22. 4. 1884.
16. [*Hjalmar Neiglick*], Vetenskapen och professorerne Hjelt, Neovius och Reuter samt docenten Vasenius (1884), s. 4.
17. EW—HW 10. 6. 1884; CW—RW 3. 6. 1884, 9. 6. 1884; V. Vasenius—E. G. Palmén 30. 6. 1884; HN—WR 25. 7. 1884.
18. HN—V. Vasenius 31. 5. 1884.
19. Jfr *J. Hagelstam*, a.a.s. 12, och nedan s. 271 not 7.
20. Se t.ex. Sigurd Nordenstreng—RW 4. 6. 1884; K. E. Palmén—RW 7. 6. 1884.
21. Mbl. 7. 6. 1884.
22. V. Vasenius—E. G. Palmén 30. 6. 1884; Alexandra Edelfelt—Alb.E 6. 5. 1884. — I viss mening kan Vasenius sägas ha fått plåster på såren då han upprepat återopades av L. Dietrichson, då denne strax efter von Bergen höll föredrag i Helsingfors, bl.a. om Ibsen. Se tidningsnotiser; CW—HW 25. 5. 1884.
23. EW—RW 23. 5. 1884; jfr *E. Westermarck*, Minnen ur mitt liv, s. 33 f.
24. Se särskilt *M. Juva*, Valtio Kirkkosta kansankirkoksi, s. 12 ff.
25. *A. Lille*, senast a.s.; KAT—HN 26. 6. 1884; Alexandra Edelfelt—Alb.E 24. 5. 1884. Jfr bl.a. R. F. von Willebrand—RW 24. 5. 1884; *Emelie Degerholm*, Vid svenska scenen i Helsingfors II (1903), s. 114; *Tb. Rein*, a.a.s. 305 ff.
26. HN—WR 25. 7. 1884.
27. Då HN sökte avkoppling och förströelse gjorde han det helst i form av segling under somrarna, skridskoåkning under vintrarna; även andra slag av sport, t.ex. jakt, rodd och gymnastik, ägnade han sitt intresse. Notiser om hans skridskoåkning återfinns relativt ofta i hans korrespondens, ibland också i dagspressen och i tidskriften Sporten. — Under sina sista år var HN medlem av Nyländska Jaktklubben (NJK:s matrikel, nr 236). Sin lilla skärgårdsbåt lät han däremot inte inregistrera i klubben.

HJALMAR NEIGLICKS •FILOSOFISKA PROGRAM•

1. Se ovan s. 25 f.
2. *E. N. Tigerstedt*, Hjalmar Neiglicks filosofiska program, *Nya Argus* 1938, h. 5, s. 61 ff. — Originalet till HN:s ansökan ligger i Biographica: Neiglick, AAB.
3. Jfr Kanslersämbetets akter 1885: 9.
4. HN—Ida Aalberg 1. 7. 1885.
5. Om HN:s ställning i finländsk filosofi och idéhistoria jfr *G. H. von Wright*, En huvudlinje i finländsk filosofi, NT 1944, s. 464 ff; *Anahon Aall*, Filosofien i Norden. 4. Filosofien i Finnland, Edda 1916, Bd VI, s. 304 f.
6. Föredraget omtryckt, liksom flera andra uppsatser, artiklar och tal av HN, i *Hjalmar Neiglick*, Valda skrifter (1916). — En del av hans produktion hade utgivits i bokform redan i Album utg. af nyländningar X (1891). Vid citering har i flera fall dessa utgåvor nyttjats. — Om Voltaire-talet jfr *M. Juva*, senast a.a. s. 32 ff.
7. *E. N. Tigerstedt*, Topelius-studier, HLS 18—19 (1943), s. 41; *Gunnar Castrén*, Herman Kellgren (1945), s. 348; *M. Juva*, Suomen sivistyneistö . . ., s. 207.
8. *Wilhelm Lagus*, Strödda blad III (1878), s. 76. — Se även t.ex. Lbl. 1861, s. 1 ff.
9. Jfr *Valfrid Vasenius*, Zacharias Topelius IV (1924), s. 309 ff; *Yrjö Hirn*, De lagerkrönta skopplagen (1951), s. 146 ff.
10. *Bolins* uppsats trycktes sedermera om i hans Studier och föredrag I (1889). — 1878 disputerade *J. R. Danielson* på en avhandling Voltaire Kaarle XII:nen historian kirjoittajana.
11. Jfr ovan s. 33. Voltaire hade nämnts i brev KAT—HN 12. 8. 1882.

12. Det har antytts att denna ansökan särskilt hade varit riktad mot Th. Rein och A. F. Granfelt. Se *M. Juva*, Valtio Kirkkosta . . . , s. 34 f.
13. Jfr bl.a. *H. Ablenius*, a.a., passim; *Bertil Nolin*, Den gode europén. Studier i Georg Brandes' idéutveckling 1871–1893 (1965), passim.
14. [*Valfrid V[asenius]*], Skalden och tidens »brännande frågor», Album . . . VII (1878), s. 1 ff. – Frågan om Brandes och Finland har berörts bl.a. av *Yrjö Hirn*, Georg Brandes och Finland, Hbl. 2. 4., 3. 4. 1942, och *Annamari Sarajas*, Viimeiset romantikot (1962), s. 7 ff, där dock de tidigare kontakterna föga uppmärksammas.

I LEIPZIG, PARIS OCH KÖPENHAMN 1885–1886

1. *Henning Söderhjelm*, Werner Söderhjelm, s. 60 ff.
2. *J. Hagelstam*, Hjalmar Neiglick, s. 18. Jfr AN–Amanda Tennberg odat., och ovan s. 25 f.
3. HN–Agnes von Haartman 12. 9. 1885.
4. HN–Agnes von Haartman odat., 23. 9. 1885; HN–KAT 7. 1. 1886.
5. HN–Agnes von Haartman 17. 9. 1887.
6. *H. Söderhjelm*, a.a.s. 68 f; *J. Hagelstam*, a.a.s. 18 f; HN–AN 26. 9. 1885.
7. HN–VW 31. 10. 1885 jämte smärre notiser i andra brev. Jfr särskilt *W. Söderhjelm*, Hjalmar Neiglick, s. 25; *J. Hagelstam*, a.a.s. 19; *Valdemar Koppel*, Af Politikens Historie (1946), s. 14 ff, 29 ff och passim; *Georg Brandes*, Levned [III] (1908), s. 148 f och passim; *Torben Nielsen*, Tavaststjerna på det danske bogmarked, Fund og forskning I (1954), s. 111 ff. – Under köpenhamnsvistelsen erbjöds HN att oftare medarbeta i Politiken.
8. *August Schaubman*, Från sex årtionden i Finland II (1922), s. 30 ff.
9. HN–VW 31. 10. 1885 m.fl. släktbrev; NPr 2. 11. 1885.
10. HN–AN 24. 11. 1885; [*A. Edelfelt*], Liv och arbete (1926), s. 89 f, 92; HN–VW 2. 1. 1886; HN–EK 11. 6. 1886, 27. 2. 1886; HN–KAT 27. 1. 1886; NPr 5. 3., 9. 3. 1886; HN–AL 4. 6. 1886, 11. 6. 1886.
11. HN–AN 24. 11. 1885; HN–anhöriga 19. 12. 1885; HN–EK 27. 2. 1886 m.fl. brev.
12. HN–EK 16. 3. 1886.
13. HN–AN 25. 3. 1886; HN–AL 31. 3. 1886, 8. 4. 1886.
14. Ovan anf. brev; HN–EK 26. 3. 1886, 20. 4. 1886.
15. NPr 9. 5. 1886. Jfr *W. Söderhjelm*, Profiler ur finskt kulturliv (1913), s. 271 ff; *Bertil Hintze*, Albert Edelfelt. 2 uppl. (1949), s. 183 ff; [*A. Edelfelt*], a.a.s. 124 ff; Alexandra Edelfelt–Alb.E odat.
16. HN–EK 9. 5. 1886.
17. HN–VW 3. 7. 1886; HN–AN 13. 7. 1886; 2. 8. 1886; HN–EK 27. 7. 1886, 11. 8. 1886.
18. HN–EK 18. 8. 1886, 23. 8. 1886.
19. Brev till AL; *W. Söderhjelm*, Karl August Tavaststjerna, s. 149 ff; om umgänget med Kr. Kroman *Kalle Sorainen* i FT 1947, t. 142, s. 21; HN–KAT 14. 10. 1886 m.fl. brev. Jfr nedan s. 200.
20. *Petrus Nordmann*, Den siste af sex berättar, FT 1921, t. 90, s. 60 ff.

KOSMOPOLITEN

1. Jfr KAT–HN 12. 3. 1884. – Sannolikt är, att HN i sin kosmopolitism åtminstone i viss mån påverkades av Soldan. Om dennes ståndpunkt jfr *J. Abo*, a.a.s. 402 ff.

2. HN-KAT 29. 10. 1881. – Om tidig kosmopolitism hos Tavaststjerna jfr *W. Söderhjelm*, Karl August Tavaststjerna, s. 21 f; *E. Ekelund*, Tavaststjerna och hans diktning (1950), s. 38 f. – Att observera är, att *C. G. Estlanders* viktiga uppsats *Ubi bene, ibi patria* hade skrivits 1880.
3. HN-WR 25. 7. 1884.
4. HN-WS 20. 6. 1885.
5. KAT-HN 1. 12. 1885. Jfr *W. Söderhjelm*, senast a.a.s. 116 ff. – Bland tänkbara medarbetare nämndes Ernst Gråsten, Axel Berndtson, Albin Lönnbeck och Anders Herman Chydenius. – Om de finlandssvenska kulturtidskrifterna mot slutet av 1800-talet jfr *Olof Mustelin*, Ateneum 1898–1903. Några anteckningar om finlandssvenska kulturtidskrifter kring sekelskiftet 1900, HTF 1962, s. 1 ff.
6. HN-KAT 27. 1. – 29. 1. 1886.
7. HN-anhöriga 19. 12. 1885.
8. Hur förhållandena i allmänhet gestaltade sig har skisserats av bl.a. *W. Söderhjelm*, a.a.s. 133.
9. KAT-HN 19. 2. 1886. Jfr bl.a. *Erik Kibelman*, Karl August Tavaststjernas diktning (1926), s. 140, 143.
10. HN-KAT 14. 10. 1886.
11. Jfr HN-WR 6. 6. 1886. – »De stora frågor, hvilka uppröra det öfriga Europa, måste vinna insteg äfven hos oss, om vi vilja gå framåt och följa med vår tid», hade *Ernst Lagus* förklarat i *Verdandi IV* (1885), s. 6.
12. Jfr *G. Richardson*, Kulturkamp och klasskamp (1963), s. 80 ff. I allo motsvarade dock ej förhållandena i Finland dem i Sverige.
13. HN-HL 23. 5. 1887.
14. Alb.E-KAT 25. 12. 1883, jfr 24. 12. 1885.
15. [*A. Edelfelt*], a.a.s. 246.
16. *Ellen Key*, I Finland och i Ryssland (1900), s. 24. – *Ellen Key* talar om *Hjalmar Neiglick*, »som gjorde luften omkring sig varm och elektrisk, lysande af den sydländska glöden i hans geniala tankar, hans strålande blickar. Man misstrodde alltid *Neiglick* som alltför modern i sitt filosofiska tänkande, och *Tavaststjerna* som alltför opatriotisk i sin diktning». Hon kallade dem »det ungsvenska Finlands rikast begåfvade andar».
17. HN-WS 20. 6. 1885. – Också *Hagelstam* delade hans sympatier för Paris.
18. HN-AL 18. 7. 1886. – Om förkärleken för det danska jfr WS-KAT 25. 2. 1887.
19. Cit. enl. *Georg Brandes*, Samlede Skrifter XI (1902), s. 303.
20. *Gunnar Castrén*, *Werner Söderhjelm* som teaterkritiker, HLS 29, s. 50. Jfr *W. Söderhjelm*, *Hjalmar Neiglick*, s. 4 ff.
Om HN:s hållning till patriotism och kosmopolitism jfr ytterligare nedan s. 228 ff.

NEIGLICK OCH TAVASTSTJERNA

1. Åtminstone tidvis stod ingen HN så nära som *Hagelstam*. Av deras synbarligen omfattande korrespondens (jfr bl.a. HN-KAT 2. 8. 1886) har intet bevarats. – Ett vittnesbörd om *Hagelstams* uppskattning av HN var att hans ende son fick *Neiglicks* namn. – Också korrespondensen med af *Schultén* har förstörts.
2. Detta framgår av KAT:s tidigare citerade minnesdikt. – AN och KAT:s farbror *Alarik Tavaststjerna* var ungdomsvänner (HN-KAT 1. 12. 1883).
3. Jfr ovan s. 32 och *W. Söderhjelm*, Karl August Tavaststjerna, s. 17 f.
4. Jfr KAT-Fanny Tavaststjerna 3. 9. [1881], 20. 10. 1881.

5. HN-KAT 29. 10. 1881.
6. Troligen första gången sommaren 1881. Se HN-AN 1. 11. 1881; Jakob Estlander-Alb. Lönnbeck 29. 8. 1881, där en seglats skildras, i vilken bl.a. HN, KAT och Hanna Lupander deltog.
7. HN-VW 2. 7. 1883.
8. Orrby-sommaren: *J. Hagelstam*, a.a.s. 13 ff; *J. Hagelstam* i FT 1898, t. 44, s. 250 f; *W. Söderbjelm*, senast a.a., s. 58 ff; JH-WS 2. 11. 1927, 7. 11. 1927; HN-EK 28. 6. 1883, 4. 7. 1883; KAT-Fanny Tavaststjerna 8. 8. 1883; KAT-HN 24. 8. 1883.
9. HN-KAT 5. 11. 1883. Jfr även HN-KAT 12. 10. 1883.
10. KAT-HN 5. 11. 1883. – Om KAT vid denna tid (och hans relationer till HN) jfr *W. Söderbjelm*, senast a.a., särskilt s. 61 ff, samt *Erik Ekelund*, Tavaststjerna och hans diktning (1950), passim, och *Erik Kibلمان*, Karl August Tavaststjernas diktning (1926), passim. Jfr även *Emelie Degerholm*, a.a.s. 113 f.
11. Det föregående huvudsakligen enligt HN-KAT 1. 12. 1883, 17. 12. 1883, 31. 12. 1883, 2. 1. 1884, 16. 1. 1884 – 29. 1. 1884; KAT-HN 7. 12. [1883], 28. 12. 1883.
12. HN-KAT 10. 6. 1884.
13. Jfr KAT-Fanny Tavaststjerna 5. 6. [1882].
14. *W. Söderbjelm*, Hjalmar Neiglick (1916), s. 26 ff; *Gunnar Castrén*, Juhani Aho I (1922), s. 285 ff; *Gunnar Castrén* i Nya Argus 1936, s. 50; *Antti J. Aho*, Juhani Aho I (1951), s. 216, 221; jfr *M. Juva*, Valtiokirkosta ..., s. 52, 366; *Alli Rytkönen*, Päivälehdén historia I (1940), s. 98.
15. Politiken 26. 1. 1886.
16. HN-KAT 27. 1. 1886. Jfr KAT-HN 29. 12. 1885.
17. NPr 19. 12. 1888.
18. KAT-HN 19. 2. 1886.
19. FT 1887, t. 22, s. 181 ff. – Alexandra Edelfelt-Alb.E 15. 2. 1887; HN-AL 6. 3. 1887.
20. Jfr om begreppet tendenslitteratur *Karl-Erik Lundevall*, Från åttital till nittital (1953), s. 31 ff.
21. Kvartettsången var något som HN gärna gick åt i olika sammanhang; hans drift med den i recensionen av Bardomsvänner var dräpande.
22. *W. Söderbjelm*, Karl August Tavaststjerna, s. 127.
23. *Alvar Törnudd* i Ateneum 1901, s. 101.
24. Se t.ex. Alexandra Edelfelt-Alb.E, odat. Jfr [*Albert Edelfelt*], Liv och arbete (1926), s. 175. – I senare tid har HN:s kritik ingående analyserats av bl.a. *W. Söderbjelm*, a.a.s. 141 ff. Jfr även utom i not 10 ovan anf. arbeten *Ruth Hedvall*, Tavaststjernas förhållande till naturalismen, Festskrift tillägnad Werner Söderhjelm ... (1919), s. 166 ff och passim. – I Köpenhamn diskuterade HN sin kritik med Georg Brandes, som i huvudsak delade hans synpunkter. Se HN-HL 17. 3. 1887. – I ett brev inte långt senare talade HN om »Tavaststjernas konkursmässiga litterära självförmöjdhets». HN-HL 23. 5. 1887.
25. NPr 4. 12., 7. 12. 1887.
26. Jfr *W. Söderbjelm*, senast a.a., s. 157 ff.
27. HN-KAT 2. 8. 1886.
28. Jfr om vissa andra drag *E. Ekelund*, a.a.s. 45, 94 f.
29. [*Mikael Lybeck*], Berest. Skizz af Heimer, NPr 7. 11. 1883. Jfr *Gunnar Castrén* i Nya Argus 1951, s. 246.
30. *Erik Kibلمان*, Mikael Lybeck, s. 114, 116, 118, 219, 223.
31. HN-Gustaf af Geijerstam 16. 3. 1888.
32. NPr 17. 6. 1888.

33. KAT–HN 28. 1. 1889. – Om HN och KAT jfr ytterligare *Gunnar Castrén* i Album . . . XI, s. 142 ff.
En dispyt mellan HN och KAT i början av år 1889 berörs bl.a. av *E. Ekelund*, a.a.s. 132.
KAT:s Affärer, som utkom i början av år 1890, tillägnades Neiglicks minne.

TEATER- OCH LITTERATURKRITIK

1. NPr 23–24. 12. 1883.
2. FT 1884, t. 16, s. 158 ff. – Då HN fyra år senare (NPr 6. 2. 1888) recenserade *Kungarne på Salamis* i Svenska teaterns framförande skedde det i betydligt positivare anda.
3. Samtida kritik i liknande anda som HN:s presterades av Werner Söderhjelm. Härom och om övrig teaterkritik i Finland vid denna tid se *G. Castrén*, *Werner Söderhjelm som teaterkritiker*, HLS 29, s. 58 ff.
4. Vasenius–WS 17. 3. 1884. – HN:s svar i FT 1884, t. 16, s. 324.
5. I huvudarbetet om henne, *Ilmari Räsänen*, *Ida Aalberg* (1925), omnämns även HN:s förbindelser med henne, främst s. 162 ff, 182 ff, 236, 245.
6. FT 1884, t. 16, s. 239 ff.
7. FT 1884, t. 16, s. 321 ff.
8. FT 1885, t. 18, s. 239 ff. – Jfr *Greta von Frenckell-Thesleff*, *Minna Canth*. Ett hundraårsminne. 2 uppl. (1943), särsk. s. 125 ff; *G. Castrén*, senast a.a.s. 72 ff.
- 8 a. Som ett exempel på HN:s hållning till mindre betydande, samtida finlands-svenska diktare kan citeras ett omdöme av 1886 rörande diktböcker av *Volmar Lindman* och signaturen *Dagny* (*Alberta Falck*). De karakteriserades som »öfvervägande idiotiska». »Hr Lindmans tankar om sippor och stjernor och andra nätta saker bevisa att det kan finnas folk, för hvilka tiden icke gått en sekund framåt på trettio år. Fröken Dagny har alldeles oförtjänt af försynen fått den goda gåfvan att skrifva ganska ledig vers; ty hvad innehållet i hennes framtidsbilder beträffar, är det en stormtassig mamsellfantasi. — — — Dagny är ett praktexemplar.» HN–EK 11. 1. 1886.
9. HN–Ida Aalberg 8. 2. 1885, 20. 5. 1885, 1. 7. 1885. Det sistnämnda brevet tidigare avtryckt i *Astra* 1928, nr 2, s. 34 f. Med outtröttlig envishet predikade HN här kosmopolitismens läror; han ville avskräcka alla människor från att resignera, från att nöja sig med endast patriotism, med hemlandets köttgrytor och med den försöffning som otvivelaktigt bleve ett resultat av en sådan resignation. Finlands framtid berodde inte därpå att det ena eller andra partiet kom till makten, icke därpå »att den 'fäderneärfda svenska kulturen' visar sig i stånd att fortfarande framkalla lotterier och broderier på Javakana-va – utan därpå att man en gång här kan känna sig i Europa utan att resa flere hundra mil med ångbåt eller järnväg!» Vi måste bort härifrån, var hans paroll, vi måste bort för att inte komma igen, om inte en bit av Europa kunde tagas med. – Se vidare HN–Harald Molander 8. 5. 1885; Politiken 13. 9. 1885; *G. Castrén*, a.a.s. 41 ff; jfr *V. Vasenius–E. G. Palmén* 19. 5. 1885; KAT–HN 22. 2. 1887; WS–KAT 25. 2. 1887.
10. Översikten trycktes första gången i Album . . . X (1891), s. 97 ff.
11. Jfr härom *Olof Molander* (utg.), *Harald Molander, människan och konstnären I* (1950), s. 225 ff och passim.
12. KAT–Fanny Tavaststjerna 25. 12. 1881.
13. HN–WS 23. 5. 1885.
14. FT 1885, t. 18, s. 320 ff. – ÅT 28. 4. 1885. Om HN:s intresse för *Cygnæus'* artikel jfr *J. N. Reuter–G. Cygnæus* 4. 5. 1885.

15. HN-KAT 25. 4. 1885.
16. HN-WS 23. 5. 1885; FT 1885, t. 18, s. 399 ff. – Om Hur man gör gott jfr *Emil Hasselblatt*, Brev av nordiska författare i Helsingfors Universitetsbibliotek, Studier tillägnade Arvid Hultin ... (1915), s. 79 ff.
17. Referat av Bangs framträdanden ingick i bl.a. NPr 9. 4., 10. 4., 12. 4., 14. 4. och 17. 4. 1885. – Alexandra Edelfelt-Alb.E 9. 4., 12. 4., 16. 4., 21. 4. 1885, odatt.; A. Berndtson-Alb.E 28. 4. 1884 (bör vara 1885); HN-Alexandra Edelfelt 19. 4. 1885; KAT-HN 30. 4. 1885; Hj. Linder-WS 28. 4. 1885; *Emelie Degerholm*, a.a.s. 46; *Raoul af Hällström*, Herman Bang Suomessa, Otava 1920, s. 429 ff; [*Leon. von*] *Pf[aler]*, Herman Bang och Finland, Svenska Pressen 7. 1. 1939; *E. Ekelund*, a.a.s. 66 ff; *P. O. Barck*, K. A. Tavaststjerna och Herman Bang, Nya Argus 1940, nr 12, s. 109 f; *Torbjörn Nilsson*, Impressionisten Herman Bang (1965), särskilt s. 89 ff jte noter; *Herman Bang*, Vandrearar fortalt i Breve til Peter Nansen (1918), s. 80 ff. – De skiftande opinionerna i Helsingfors tog sig uttryck bl.a. i ett brev från Ernst Lagus till Alb. Lönnbeck, där det hette (14. 4. 1885): »Här uppträder f.n. Bang – – och har naturligtvis på sin sida Helsingfors gamla skrikhalsar. Mig förefaller han att vara en med flödande svada utrustad mar-katta. – –»
18. Politiken 18. 5. 1885. Jfr *T. Nilsson*, a.s.; Herman Bang-KAT 2. 5. 1885.
19. HN-CGE 13. 6. 1885.
20. HN-WS 20. 6. 1885. Jfr HN-Ida Aalberg 1. 7. 1885.
21. Jfr ÅU 10. 11. 1889: Hufvudstads-bref.
22. Hj. Linder-WS 1. 7. 1885.
23. Se ovan om recensionen av Garman & Worse.
24. NPr 22. 1. 1884. Jfr HN-KAT 2. 1. 1884, 16. 1. 1884.
25. Coquelins planerade besök i Finland blev denna gång inte av. Först i november 1889 kom han till Finland, kort efter HN:s död. Genast på stationen lär han ha frågat efter Neiglick. När Coquelin framträdde på teatern hörde man vart man vände sig beklaganden över att Neiglick var borta. Alla tyckte att han nu hade behövts så väl, att han varit i sitt esse, »att han skulle ha fått mera lif i salongen, mera eld i tidningarnes spalter». Nu förstod publiken inte riktigt franskan eller Coquelins spel. – I NPr 15. 11. 1889 omtrycktes HN:s intervju med Coquelin av år 1884.
26. NPr 5. 3., 9. 3. 1886; *Hjalmar Neiglick*, Valda uppsatser, s. 239 ff.
27. Jfr *G. Castrén*, a.a.s. 55 ff och där anf. källor.
28. Av gästspel som inte här omnämns i annat sammanhang recenserade HN Emil Hillbergs (i Ohnets Sergius Panin) redan i FT 1884, t. 16, s. 317 ff; Hillberg karakteriserades som en av de mest framstående skådespelare som vid sidan av Johannes Brun någonsin framträtt i Finland.
29. Jfr t.ex. *Lennart Breitholtz*, Den äldre upplysningen, Ny illustrerad svensk litteraturhistoria II (1956), s. 129. – NPr 8. 9. 1887; Valda uppsatser, s. 84 ff.
30. NPr 14. 10. 1887; Valda uppsatser, s. 92 ff.
31. NPr 5. 11. 1887; Valda uppsatser, s. 97 ff.
32. Särskilt Et dukkehjem hade tilldragit sig oerhörd uppmärksamhet i Finland, liksom i de övriga nordiska länderna. Morgonbladet förklarade att Valfrid Vasenius genom sin kamp för Ibsen spred ut gift i fosterlandet. I FT åter kunde man läsa att Et dukkehjem var Ibsens mähända största mästerverk. Närmare om denna diskussion hos *Olof Mustelin*, Estetiska föreningen, HLS 40, s. 95 ff. Jfr ytterligare EW-HW 24. 3. 1880, 12. 5. 1880, 10. 6. 1884.
33. De ungas förbund hade HN recenserat i NPr 16. 9. 1887.
34. Jfr *Gunnar Castrén* i Album ... XI, s. 141 f. – Också i utlandet blev HN:s Rosmersholm-kritik föremål för uppmärksamhet. »Detta sätt att skända författare (kallande Ibsen försupen feinschmecker) ansågo vi förr vara 'bus-

- aktigt', skrev Strindberg till Edvard Brandes 21. 12. 1887 (*Georg og Edvard Brandes*, Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskapsmænd. Udg. af Morten Borup ... VI (1939), s. 120).
35. NPr 4. 1. 1889; Valda uppsatser, s. 123 ff.
 36. NPr 16. 12., 21. 12. 1887; Valda uppsatser, s. 111 ff.
 37. NPr 24. 10. 1888; 13. 9. 1888 ingår i NPr en kritik av en repris av En handske.
 38. Jfr nedan s. 234 f. 39. NPr 16. 11. 1887. 40. NPr 10. 12. 1888. 41. NPr 29. 12. 1887. 42. NPr 20. 9. 1888. 43. NPr 11. 11. 1888. 44. NPr 24. 10. 1888. 45. NPr 10. 12. 1888. 46. NPr 9. 6., 13. 6. 1889.
 47. *Erik Kruskopf*, En teaterpolemik på åttitalet, HLS 36 (1961), s. 162 ff. Jfr, även för det föregående, *Erik Kruskopf*, En banbrytande teaterkritiker, Hbl. 28. 6. 1960; *Erik Kruskopf*, Hjalmar Neiglick som teaterkritiker (Maskinskriven laudaturavh., 1954). – Den närmast följande framställningen återgår i allt väsentligt på Kruskopfs uppsats i HLS.
 48. Den otvivelaktigt oriktiga uppfattningen att HN i sin teaterkritik hade låtit sig påverkas av Molander anföres av *E. Degerholm*, a.a.s. 92. Om att Paul i sin artikel inte hade enbart HN i tankarna talar indirekt ett brev från honom till G. Cygnaeus av 16. 2. 1887, skrivet således vid en tidpunkt då HN inte ännu var teaterkritiker i NPr. Det talas här även om »teatrarnas verksamhet, om hvilken H:fors tidningarne, på grund af den partiska ställning kritiken har intagit gentemot dem, torde lemna föga tillfredsställande uppgifter.»
 49. Paul–Cygnaeus 2. 7. 1889.
 50. Det bör påpekas, att HN och Cygnaeus var personligen bekanta och att de känt starka sympatier för varandra. Se HN–AN 26. 9. 1885. – I bl.a. von Bergen-fejden och i meningsbytet kring Herman Bang hade de företrätt likartade uppfattningar.
 51. HN hade höga tankar om Molanders förmåga att sköta icke blott den konstnärliga sidan av verksamheten utan även den ekonomiska. Jfr HN–Gustaf af Geijerstam 16. 3. 1888.
 52. *Emelie Degerholm*, a.a.s. 112.
 53. HN–Harald Molander 19. 9. 1889.
 54. Meddelanden av regissören, fil.dr Olof Molander. Om bakgrunden till HN:s kritikerverksamhet se utom ovan anf. arbeten *Ingvid Qvarnström*, Svensk teater i Finland I (1946), där dock flera av de uppgifter som meddelas om HN är oriktiga.

PSYKOFYSIKERN, VETENSKAPLIGA FRAMTIDSPLANER

1. *Tb. Rein*, Psykofyysillinen laki, Kirjallinen kuukauslehti 1876; *A. Grotenfelt*, Kokeellisesta sielutieteestä, Valvoja 1886, s. 451 ff, 1887, s. 5 ff, 56 ff; *Hj. Neiglick*, Om exakta metoder i psykologin, FT 1887, t. 23, s. 269 ff, 339 ff. – Att HN:s lectio utgjorde grunden för tidskriftsuppsatsen framgår av HN–AL 7. 2. 1887 m.fl. brev.
2. En sammanfattning av Webers resultat föreligger i *F. H. Weber*, Der Tastsinn und das Gemeingefühl, Wagners Handwörterbuch der Physiologie Bd 3, Nr 2 (1846), s. 481 ff.
3. Den föregående översikten av psykofysikens utveckling bygger huvudsakligen på HN:s i not 1 ovan nämnda artikel i FT, jämförd med *Edwin G. Boring*, A History of Experimental Psychology, 2nd ed. (1950) och övrig psykologisk-historisk litteratur.
4. Jfr härom *E. G. Boring*, a.a., särskilt s. 339 ff.

5. Jfr bl.a. WR—RW 23. 12. 1883, JH—WS 17. 11. 1881. Resebrev från Leipzig av Nordmann ingick hösten 1882 i HD.
6. Jfr Hans Ruin—förf. 21. 6. 1964; HN—WR 1. 2. 1884. — Th. Rein hade under vistelse i Leipzig 1878 åhört Wundts »med stor liflighet och energi hållna föreläsningar» (Lefnadsminnen, s. 267); detta faktum ger emellertid icke stöd för ett antagande att Rein hade medverkat till att HN sökte sig till Leipzig för fortsatta studier.
7. *Lehmans* undersökningar offentliggjordes dels i Wundts Philosophische Studien 3 (1886) (Über die Anwendung der Methode der mittleren Abstufungen auf den Lichtsinn), dels i dansk version, Om Anvendelsen af Middelgradationernes Metode paa Lyssansen, i Videnskabs Selskabets Skrifter, 6 Række, Naturvidenskabelig og matematisk Afd., Bd 4: II (1886). Här redogöres för Lehmanns metod, som senare delvis tillämpades av HN, och härav framgår, s. 240 och passim, att Lehmann tillmätte HN:s medverkan stor betydelse.
8. Intyg av Wundt, dat. 7. 1. 1886, fogat till HN:s ansökan i Kanslersämbetets akter 1886: 8; HN—WR 6. 6. 1886.
9. Omnämnes i flera brev till Lehmann 1886; Recherches psychophysiques sur les sensations lumineuses, Revue philosophique XXIII.
10. *Hj. Neiglick*, Zur Psychophysik des Lichtsinns (1887), s. 15 f; HN—AL 19. 5. 1886; HN—EK 9. 5. 1886 m.fl. brev; *J. Hagelstam*, a.a.s. 23 ff.
11. HN—AL 19. 5., 31. 5., 4. 6., 11. 6., 30. 6., 18. 7., 11. 8., 30. 8. 1886. Jfr även HN—WR 6. 6. 1886, 11. 7. 1886; HN—AN 13. 7. 1886, 2. 8. 1886; HN—EK 27. 7., 18. 8., 23. 8. 1886.
12. HN—WR 6. 6. 1886; HN—AL 19. 5. 1886.
13. HN—AL 30. 8. 1886, *Hj. Neiglick*. Zur Psychophysik . . . , s. 11 f.
14. För redogörelsen för HN:s avhandling hänvisas utom till arbeten och brev, nämnda här ovan, till Ragnar Granit—förf. 17. 10. 1964 och *G. H. von Wright*, Hjalmar Neiglicks filosofiska insats, s. 10 ff samt till Th. Reins utlåtande om avh. inför Historisk-filologiska sektionen. Två veckor efter HN:s avhandling ventilerades i Helsingfors en annan som rörde synsinnen, *G. A. Nordmans* specimen för professur i oftalmologi Om den för framkallandet af en formförmimelse nödiga retningsstiden i dess beroende af några särskilda variabler.
15. *G. H. von Wright*, a.a.s. 18 f.
16. *J. M. von Wright*, An Experimental Study of a Regularity in the Perception of Visual Brightness, Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum XVII: 1 (1951), s. 1—14.
17. HN—AL 7. 2. 1887; HN—CGE 7. 12. 1886; HD 8. 12. 1886.
18. ÅU 1887, nr 23.
19. Kustos var C. G. Estlander. Hist.fil.sekt. protokoll 13. 12. 1886 § 2.
20. HN—AL 7. 2. 1887.
21. Hist.fil. sekt. protokoll 31. 5. 1887 § 3. — Någon större betydelse för den vetenskapliga diskussionen fick avhandlingen inte. *G. H. von Wright*, a.a.s. 21 f, jfr s. 13 f. Märkas bör, att de resultat HN nådde i sin avhandling observerades, om också kortfattat, av *William James* i hans The Principles of Psychology I (1890), s. 543. — Enligt HN:s egen uppgift blev hans avhandling omnämnd i flera franska och tyska tidskrifter. HN—EK 5. 6. 1887.
22. HN—AL 30. 8. 1886; jfr HN—KAT 14. 10. 1886.
23. HN—AL 19. 5. 1886; HN—WR 6. 6. 1886. Jfr *G. H. von Wright*, a.a.s. 19 f, och *W. Ruin*, a.a.s. 193 ff. Om *Ruins* ståndpunkt jfr bl.a. hans uppsats i Valvoja 1885, s. 137 ff, 173 ff Taistelun naturalismia vastaan.
24. HN—AL 18. 7. 1886; HN—WR 11. 7. 1886. — *W. Wundts* Ethik utkom 1886.
25. HN—CGE 7. 12. 1886.

26. HN-WR 11. 7. 1886.
27. Filosofiska föreningens protokoll, särskilt 10. 2. 1888. Jfr HN:s upplysande recension (jämte polemik) av *Edvard Selanders* Själlslivets grunddrag (1889) i FT 1889, t. 27, s. 58 ff, 238 ff. Här riktas en viss kritik mot Spencers psykologi, här åberopas bland flera andra auktorer de nedannämnda Charcot och Magnan samt med särskilt eftertryck HN:s gamle läromästare Kr. Kroman.
28. HN-CGE 29. 6. 1887.
29. HN-Harald Höffding 29. 6. 1887. Jfr s. 204.
30. NPr 8. 12. 1885.
31. Se *Hans Lindström*, *Hjärnornas kamp* (1952), s. 116 ff och passim.
32. Föreläsningarna beredde tydligen nu HN en viss besvikelse. Till Th. Rein skrev HN den 27. 5. 1887 från Paris: »Nyligen har jag till Ribot inlämnat ett kortare franskt referat af min afhandling [Sur quelques rapports entre la loi de Weber et les phénomènes de contraste lumineux, sedermera tryckt i *Revue Philosophique* XXIV]; i slutet har jag försökt redogöra för de synpunkter som fortfarande hindra mig att acceptera Wundts tolkning i *Phil. Studien*. – Här fins mycket att göra för psykologer. Tyvärr kommer jag väl icke att hinna med mera än en orientering i den riktning, som fransmännen kalla 'experimentel psykologi' par préférence. Sociologin tycks också på väg att tränga sig i förgrunden. Men allt detta sker här utanför universitetet; Ribots föreläsningar äro det enda af den moderna riktningen, som sluppit innanför Sorbonnes murar. Och de äro i grunden mindre värdefulla än jag trodde. Ribot tillhör framför allt sin revy och intresserar sig icke synnerligt för sina föreläsningar.» – Om diskussionen med Wundt jfr även bl.a. HN-Harald Höffding, anf. brev; HN-AN 22. 5. 1887.
33. HN-HL 2. 8. 1887. Jfr HN-CGE 29. 6. 1887.
34. HN-AL 9. 4. 1887, 24. 6. 1887.
35. Se t.ex. *H. Lindström*, a.a., passim; *Gunnar Brandell*, *Vid seklets källor* (1961), s. 47 ff. – Efter Charcots död underströk *Gustaf Heinricius* att han hade varit den mest kända franska läkaren under senaste tid, att knappast någon utländsk läkare som kom till Paris underlät att besöka la Salpêtrière »för att se den berömda mannen med det karaktäristiska Napoleonhufvudet, för att höra hans formfulländade och lärerika föredrag, för att beundra hans skarpa blick och djupa iakttagelseförmåga, för att lära af hans stora erfarenhet och vidsträckta kunskaper». *Finska läkaresällskapets handlingar* 35 (1893), s. 826.
36. *J. Hagelstam*, a.a.s. 29 ff. – En apokryfisk historia om HN och spiritismen återgavs efter hans död i tidningen *Finland* 17. 2. 1890. – Ang. populära föreläsningar jfr HN-EK 5. 6. 1887.
37. Filosofiska föreningens protokoll; *A. Grotenfelt*, anf. upps. i *Festskrift tillägnad Th. Rein*; *G. H. von Wright*, a.a.s. 19 f; *G. H. von Wright*, *Edvard Westermarck och Filosofiska föreningen*, *Ajatus* XXVII (1965), s. 134 ff. Jfr även *E. Westermarck*, a.a.s. 30 ff.
38. Jfr HN-AL 7. 2. 1887.
39. I sitt ovannämnda utlåtande över *A. Grotenfelts* doktorsavhandling hänvisade HN på några punkter med instämmande till Höffding. Jfr även *Kalle Sorainen*, *Neiglick och Höffding*, FT 1947, t. 142, s. 21 ff. – Enligt en notis i HD 10. 12. 1887 hade HN blivit kallad till medarbetare i en dansk filosofisk tidskrift som Höffding skulle börja ge ut.

DOCENT OCH T.F. PROFESSOR. RESA TILL PARIS OCH LONDON

1. Hist.fil. sekt. protokoll 26. 2. 1887; HN-AL 6. 3. 1887.
2. HN-CGE 20. 4. 1887.
3. Kanslersämbetets brevakter 1887: 8; HN-HL 9. 5. 1887; WS-E. G. Palmén 13. 5. [1887]; jfr HN-EK 21. 5. 1887.
4. HN-CGE 2. 6. 1887; jfr HN-Th. Rein 27. 5. 1887; HN-EK 5. 6. 1887.
5. HN-Th. Rein 16. 6. 1887; HN-CGE 29. 6. 1887; jfr HN-EK 26. 6. 1887; HN-F. Gustafsson 23. 6. 1887.
6. Kanslersämbetets brevakter 1886: 8.
7. Kanslersämbetets brevakter 1887: 8.
8. Referat av Geijerstams föredrag bl.a. i NPr 21. 2., 23. 2., 25. 2., 28. 2., 2. 3. 1887, sammanfattning 12. 3. 1887, dessutom insändare m.m.; i FT 1887, t. 22, s. 229 ff. Om Geijerstams besök jfr bl.a. *Melker Johnsson*, En åttitalist (1934), särskilt s. 286 ff; *Arvid Mörne*, Lyriker och berättare (1939), s. 187 ff; *H. Ahlenius*, a.a.s. 236 ff.
9. Alexandra Edelfelt-Alb. E 8. 3. 1887.
10. Ida Ekström, senare g. Kihlman-Lorenzo Kihlman 6. 3. 1887. — HN läste senare bl.a. korrektur för Geijerstam på hans bok Stridsfrågor för dagen, innehållande hans föredrag i Helsingfors. HN-G. af Geijerstam 16. 3. 1888.
11. HN-HL 15. 3. 1887.
12. Jfr WS-KAT 25. 2. 1887; HN-AL 7. 2. 1887; 6. 3. 1887; Alexandra Edelfelt-Alb. E 8. 1. 1887, 15. 2. 1887.
13. Familjen Lupander eller enskilda medlemmar av den nämns då och då i brev från HN:s ungdomstid.
14. Släkten Lupander kan ledas tillbaka till Lupaja by i Bjärnä. Under några generationer under 1700- och början av 1800-talet var den knuten till Pojo och Karistrakterna. Fadern till HN:s blivande maka, Johan Lupander, var född i närheten av Moskva år 1831. Senare tjänstgjorde han som fabriks-tjänsteman (kassör) i Pojo, men vann i början av 1870-talet anställning vid Föreningsbanken i Finland, av vars centralstyrelse (direktion) han var ledamot från 1872 till sin död. Han hade 1859 gift sig med Aline Printz från Karislojo. Ingeborg Dyhr Sylvins anteckningar; *Tor Carpelan*, Åttartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna efter 1809 adlade ... ätterna (1942), s. 87; diverse släktböcker och -utredningar; *Hugo E. Pipping*, Bankliv genom hundra år (1962), s. 422.
15. [*V. K. E. Wichmann*], a.a.s. 98; dedikationsexemplar i MP:s saml.
16. Karl Flodin hyllade en gång Löfö och dess boare i en dikt dat. 27. 7. 1880, i MP:s saml.
17. HN-KAT 16. 1. 1884.
18. Den föregående skildringen bygger i allt väsentligt på HN:s brev till HL under utlandsresan 1887.
19. HN-HL 17. 3. 1887 m.fl. brev.
20. HN-HL 23. 3. 1887.
21. HN-EK 26. 3. 1887 m.fl. brev; [*A. Edelfelt*], a.a.s. 172 ff; Alexandra Edelfelt-Alb. E 13. 3. 1887, 29. 3. 1887.
22. HN-EK 19. 5. 1886; HN-AL 19. 5. 1886; HN-HL 29. 3. 1887, 3. 4. 1887, 12. 5. 1887, 26. 6. 1887, 27. 6. 1887. — Jfr bl.a. *Chr. Petersen*, Emile Durkheim (1944), passim. Jfr även ovan s. 192.
23. HN-HL 24. 4. 1887 ger en av de många stämningsbilder från Paris HN målade i sina brev till fästnön.
24. HN-HL 4. 5. 1887; HN-EK 5. 5. 1887.
25. HN-HL 23. 5. 1887.
26. HN-HL 4. 7. 1887, 8. 7. 1887; HN-EK 7. 7. 1887.

27. Jfr *Hj. Neiglick*, Valda uppsatser, s. 139.
28. HN-HL 9. 7. 1887, 17. 7. 1887; HN-EK 14. 7. 1887, 27. 7. 1887.
29. Hist. fil. sekt. protokoll 14. 9. 1887 § 3; jfr HN-Th. Rein 16. 8. 1887.
30. *Ragnar Furuhjelm*, Universitetsläraarnas ålder, Nya Argus 1915, s. 120 f.
31. Reallyceum. Svenska reallyceum. Svenska lyceum. 1872-1922. Minnesskrift (1922), matrikeln s. 136.
32. HN-AL 18. 1. 1888.
33. Hist. fil. sekt. protokoll 27. 4. 1888 § 4.
34. Hist. fil. sekt. protokoll 1. 10. 1887 § 4.
35. Jfr *G. H. von Wright*, Hjalmar Neiglicks filosofiska insats, s. 7. — *Edv. Westermarck*, Minnen ur mitt liv, s. 90. Något inflytande från HN på Westermarcks moralteorier eller övriga tänkande förekom enligt Westermarck inte. Jfr *G. H. von Wright*, Edvard Westermarck och Filosofiska föreningen, Aftus XXVII (1965), särskilt s. 157 f. von Wright framhåller särskilt att HN före Westermarck med skärpa hävdade skillnaden mellan normativ och empirisk etik, men samtidigt att Westermarck inte influerades av HN i sin syn på etikens natur eller på sympatiens betydelse för den moraliska känslan. — Vissa frågor som HN kan tänkas ha tagit upp i sina föreläsningar diskuterades under åren 1888-89 i Filosofiska föreningen. Se dess protokoll t.ex. 19. 10. 1888, 15. 2. 1889.
- G. H. von Wright konstaterar i senast anf. sammanhang, att korrespondensen mellan HN och Durkheim tydligen gått förlorad och att det inte är möjligt att uttala sig om den franska skolans eventuella inverkan på HN:s syn på etiken. von Wright fastslår att HN:s åsikt om sympatien som moralens grund i ingen händelse leder till Durkheim. — Också mina försök att spåra upp korrespondensen mellan HN och Durkheim har varit resultatlösa. — I ett brev till WS prisade Durkheim efter HN:s död dennes insats.
36. Förvarade i ÅAB. — Om föreläsningarna se även *J. Hagelstam*, a.a.s. 31 ff. — Ång. HN:s undervisningsskyldighet även Hist.fil. sekt. protokoll 24. 4. 1889 § 3.
37. Hist. fil. sekt. protokoll 12. 1. 1886 § 10, 24. 2. 1888 § 2, 29. 2. 1888 § 1.
38. Hist. fil. sekt. protokoll 29. 9. 1888 § 4. — Jfr W. Wundts kortfattade omdöme i brev till A. Grotenfelt 1. 7. 1888.
39. Hist. fil. sekt. protokoll 9. 11. 1888 § 3.
40. HN-AL 24. 1. 1888; AN-EK 31/12. 4. 1887; AN-HN 17/29. 10. 1887. — Nekrologer över AN ingick i många finländska tidningar, bl.a. NPR 19. 1. 1888.
41. HN-EK 18. 8. 1886. — Josefina Neiglick överflyttade efter AN:s död till Stockholm, där hon åtminstone tidvis försörjde sig genom rumsuthyrning. Hon levde ännu 1926. Anna Maria Neiglick avled 22. 10. 1891 och Josefina Johanna 11. 11. s.å. (Rotemansarkiv i Stockholms stadsarkiv).
42. Där ej annat nämnes grundar sig skildringen av relationerna mellan HN och AN på korrespondens och övriga handlingar i MP:s och HEP:s samlingar.
43. AN-A. Tennberg 13/25. 10. 1883.
44. Förutom ovan anf. källor *C. P. Solitander*, Om bruksrörelsen och bergshandteringen i östra Finland (1884), s. 94 ff, 121 f; *E. Laine*, Suomen vuoritoimi 1809-1884 II (1948), s. 642, 717.
45. Särskilt HN-AN 1. 11. 1881. Jfr *Hugo E. Pipping*, Några brev från Hjalmar Neiglick, K.D.F. Festskrift utg. av nylänningar (1925), s. 16 ff.
46. Finlands Banks verifikationer (Ombudens bref) 1887-1888; Handlingar i Victor von Haartmans arkiv. Jfr NPR 1887, nr 226. — Bl.a. ett brevkoncept Th. Sederholm-AN 9. 8. 1870 ger en antydning om de kommissioner av olika slag som AN åtog sig i Petersburg. Jfr Elisabeth Blomqvist-Joh. Steinmann 28. 12. 1861.
47. Se bl.a. HN-AL 24. 1. 1888.

NYLÄNSK KURATOR. DEN SISTA UTLANDSRESAN

1. Nyländska afdelingens protokoll 31. 1. 1888 § 6.
2. Protokoll 24. 4. 1888 § 2, 30. 4. 1888 § 8, 8. 5. 1888 § 5; NPr 15. 5. 1888.
3. *J. Hagelstam*, a.a.s. 40; jfr *Otto Hj. Granfelt*, Friherre Rabbe Axel Wrede (1951), s. 77.
4. Protokoll 2. 10. 1888 § 11.
5. Jfr nedan s. 231 f.
6. Protokoll 9. 10. 1888 § 9, 23. 10. 1888 § 4; Harald Dalströms anteckningar.
7. Protokoll 30. 10. 1888 § 7, 6. 11. 1888 § 7, 30. 4. 1889 § 5.
8. Protokollet 30. 4. 1889 § 4. Jfr *V. B. Meinander*, a.a.s. 205 ff.
9. *Hugo Lagus*, Henrik Fabian Valentin II (1917), s. 84 ff.
10. Protokollet 6. 11. 1888 § 8. – Diskussioner i en eller annan form hade länge förekommit på studentavdelningarnas program. De hade utvecklets ur de disputationssövningar som tidigare var att betrakta som nära nog obligatoriska vid mötena. Inom de illegala studentavdelningarna på 1850- och 1860-talen hade diskussionerna varit vanliga, likaså i de samtida s.k. studentfakulteterna.
11. Protokollet 26. 3. 1889 § 8 behandlar en diskussion om nykterhetsrörelsen, utan att lämna närmare besked om HN:s ståndpunkt till den.
12. *Georg Schauman*, De kvinnliga studenternas ställning vid vårt universitet, Album utg. af nyländingar X (1891), s. 313 ff.
13. Protokollet 27. 11. 1888 § 10. – Jfr särskilt *Wilhelm Bolin*, Tro och vetande, FT 1882, t. 12, s. 367 ff.
14. Protokollsanteckningar. Jfr *F. S.*, Nylands Dragon, Album utg. af nylänningar XI (1903), s. 245 ff.
15. Olika protokollsanteckningar.
16. [*V. K. E. Wichmann*], a.a.s. 91 f.
17. Protokollet 19. 3. 1889 § 7. – Aug. Ahlqvist hade tydligen ej heller inbjudits till årsfesterna under sitt rektorat 1884–87.
18. Se bl.a. protokollet 16. 4. 1889 § 6. Jfr prot. 26. 3. 1889.
19. Protokollet 24. 9. 1889 § 2; Harald Dalströms anteckningar.
20. Jfr t.ex. *A. Berndtson*–HN odat.
21. Se t.ex. HN–Ernst Lagus 8. 2. 1889.
22. Harald Dalströms anteckningar.
23. *J. Hagelstam*, a.a.s. 37 ff.
24. *J. Hagelstam*, a.a.s. 40.
25. *A. Mörne*, Axel Olof Freudenthal ..., s. 140 ff; *Edv. Westermarck*, a.a.s. 39; *Gunnar Landtman* i FoU 37, s. 43.
26. *Axel Lille* i Snöflingan 1891, s. 40.
27. Talet är, liksom minnetalet över S. O. Lindberg, omtryckt bl.a. i *Hj. Neiglick*, Valda uppsatser. – Stilistiskt har Raseborgstalet analyserats av *I. A. Heikel* i Retorik ... (1923), passim. Om minnetalet över Lindberg jfr även *G. Castrén* i Album XI, s. 134. – En utförlig redogörelse för sommarfesten vid Raseborg 19. 7. 1889 ingår i NPr 23. 7. 1889.
28. Jfr HN–HL 23. 5. 1887.
29. HN–EK 27. 7. 1886.
30. *Alexander Öhquist* i Hbl. 25. 9. 1932, 14. 4. 1945.
31. NPr 19. 12. 1888. Jfr om Reuters dikter *Arvid Mörne*, Lyriker och berättare, särskilt s. 152 ff.
32. HN–AN odat. (april 1887).
33. Jfr *G. Castrén* i Nya Argus 1936, s. 51.
34. Festen 1889 gav anledning till att avdelningen beslöt tillsätta en kommitté med uppgift att skaffa upplysningar om vad som gjorts för bevarande och restaurering av Raseborgs ruiner; kommittén skulle därjämte undersöka möj-

- ligheterna att sammanställa en historik över borgen. Initiativet, som tydligen var Neiglicks, ledde på längre sikt till utgivandet av *Torsten Hartmans* bok om Raseborg (1896), för vilken författaren erhöll understöd ur Kiseleffska donationsfonden. — Sommarfesten vid Raseborg följdes senare av andra liknande fester. Den som firades i Perno 1890 blev full av intryck för deltagarna. — När den första smärtsamma bestörtningen över Neiglicks död lagt sig, var det en fråga som fordrade snar lösning bland de nyländska studenterna: vem skulle utses till hans efterträdare som kurator? Vem var värdig att träda i Freudenthals, Lilles och Neiglicks spår? Det uppstod en strid, en av de heaste i avdelningens historia. Dess olika fraktioner kämpade hårt mot varandra. Edvard Westermarck blev, inte minst på grund av understöd från de yngres sida, utsedd till kurator, och han lyckades ganska snart gjuta olja på vågorna. Han slog som kurator in på en linje som i viktiga avseenden stämde överens med den Neiglick på sin tid hade följt. Se Nyländska afdelningens protokoll; *Edv. Westermarck*, a.a.s. 91 f; *Rolf Lagerborg*, Om Edvard Westermarck och verken från hans verkstad under hans tolv sista år 1927–39 (1951), s. 38 ff; Harald Dalströms anteckningar.
35. Studentkårens beslutsprotokoll 2. 4. 1887.
 36. Studentkårens beslutsprotokoll 1. 10. 1887 § 2.
 37. Studentkårens diskussions- och beslutsprotokoll 13. 4. 1888.
 38. Som Dietrichsons »impresario» i Helsingfors fungerade R. F. von Willebrand. Se R. F. von Willebrand—RW 24. 5. 1884.
 39. Om Brandes' besök se bl.a. notiser i tidningspressen; *B. Esslander* i FT 1887, t. 22, s. 389 ff; *G. Brandes*, a.a. III, s. 194 ff. — Man synes i Helsingfors ha beklagat att Brandes hade relativt få åhörare; »han skulle naturligtvis förtjäna mera än både Bergen och Geijerstam», skrev HN för sin del (HN—HL 20. 4. 1887).
 40. Närmare härom hos *Olof Mustelin*, Kring Björnstjerne Björnsons Helsingforsbesök våren 1888, Nordisk Tidskrift 1964, s. 418–432 och där anf. källor. Se även *Ivar A. Heikel*, Minnen från min studenttid och mina studieår (1878–1888) (1946), s. 219 f.
 41. Kanslersämbetets brevakter 1889: 8.
 42. Den följande skildringen stöder sig huvudsakligen på HN:s artikelserie om studentmötet i Paris, publicerad i NPr med början 27. 8. 1889 och senare delvis omtryckt i Album . . . X, s. 60 ff; jfr samtida tidningsnotiser, artikelserie i Finland av *A. Grotenfelt* och densammes redogörelse till studentkåren, dat. 29. 10. 1889, fogad till kårens beslutsprotokoll 7. 11. 1889 § 1.
 43. Jfr om talet *Rolf Lagerborg*, Ord och inga visor — andras och egna. 2 uppl. (1946), s. 378 f.

•LÅNGT VAR DET LIF DOCK, HAN LEFVA FÅTT, OM LIF ÄR BRAGD•

1. Hist. fil. sekt. protokoll 23. 2. 1889; HN—Ernst Lagus 8. 2. 1889.
2. Harald Dalströms anteckningar; jfr HN—Harald Molander 19. 9. 1889.
3. Wilhelm Zilliacus—WS 10. 11. 1889.
4. Jordfästningsreferat i NPr och Hbl. 8. 11. 1889; W. Zilliacus' anf. brev; Alexandra Edelfelt—Alb.E 7. 11. 1889.
5. Jfr *Erik Ekelund*, Jac Ahrenberg (1943), s. 180.
6. Jfr *Lilles* omdöme i Snöflingan 1891, s. 40.
7. Denna Tavaststjernas första minnesdikt publicerades i NPr 8. 11. 1889 och finns omtryckt i hans Samlade skrifter X (1924), s. 363 f. — Om V. Vasenius sryliga kommentar till Tavaststjernas andra, tidigare citerade minnesdikt jfr *Werner Söderhjelm*, Karl August Tavaststjerna, s. 199 not.

8. Efter Neiglicks död konstaterades att den ekonomiska ställningen var till ytterlighet svag, något som knappast innebar en överraskning. För att i någon mån lindra den unga änkans bördiga igångsattes en insamling bland hans vänner i syfte att hopbringa en livränta åt deras späda dotter, som fötts en och en halv månad före hans död. — Dödsboets ställning framgår av boupp-teckningsinstrument av den 27. 1. 1890. Större skulder antecknades till Finska civilstatens enke- och pupillkassa, universitetet (jfr Copier-bok för universitetets ombudsman 1888—1893, s. 115), Adelige jungfrustiftskassan, Städernas allmänna brandstodsbolag, Folkskolläraernas enke- och pupillkassa och Nyländska afdelningen.
HN:s bibliotek inköptes av kommerserådet Fredric (von) Rettig och överlämnades som gåva till Åbo stadsbibliotek. Se Protokoll, fördd vid direkti-
onens för Folkbiblioteket och Läsesalen i Åbo sammanträde den 1. 12. 1890 § 5—6. — Någon förteckning över biblioteket har inte återfunnits.
9. Anförd enl. NPr 11. 11. 1889.
10. *Georg og Edvard Brandes, Brevveksling ... VI*, s. 120 (brev Aug. Strindberg—Edvard Brandes 21. 12. 1887).
11. Se t.ex. HN—KAT 1. 12. 1883, 17. 12. 1883.
12. WS—Eliel Aspelin—Haapkylä 6. 12. 1889.
13. Jfr *Henning Söderbjelm*, Werner Söderhjelm, s. 66.
14. Jfr [*Albert Edelfelt*], Liv och arbete, s. 114, 122. Edelfelt kunde ibland finna HN nervöst pratig, splittrad och okoncentrerad.
15. Om synen på HN på finskt håll jfr NPr 3. 4. 1892 (Krönika) och *Hannes Gebbard* i *Valvoja* 1892, s. 194 ff.
16. Alexandra Edelfelt—Alb.E 16. 11. 1889.
17. NPr 8. 11. 1889, Filosofiska föreningens protokoll 15. 11. 1889, NPr 18. 1. 1890, *Tb. Rein*, Lefnadsminnen, s. 318 f.
18. *Werner Söderbjelm*, Karl August Tavaststjerna, s. 58 not; *W. Söderbjelm*, Hjalmar Neiglick, i *Hj. Neiglick*, Valda uppsatser, s. 13. Jfr Henning Söderhjelm — förf. 26. 6. 1964. Föga sannolikt är att Lehmanns ord föll just så som WS anförd dem. — Om Lehmann jfr *Henning Söderbjelm*, *Unga år* (1962), s. 68, 72 ff.
19. *Wald. Ruin*, a.a.s. 196.
20. Flertalet av dem som skrivit om HN och hans gärning har understrukit dessa egenskaper hos honom (*Tavaststjerna, Hagelstam, Castrén, Werner Söderbjelm, Ruin, Hugo E. Pipping, Westermarck, Lagerborg, G. H. von Wright* m.fl.). — Utom tidigare återopade uppsatser och artiklar föreligger ytterligare en del smärre bidrag rörande HN, företrädesvis av här nämnda författare och främst publicerade i form av tidskrifts- eller tidningsartiklar.
21. HN—WR 6. 6. 1886.
22. HN—KAT 14. 10. 1886. Jfr *G. Castrén*, Hjalmar Neiglick som kritiker, *Album ... XI*, s. 145 ff; *W. Söderbjelm*, senast a.a.s. 1 ff; *E. Ekelund*, Tavaststjerna och hans diktning, s. 74.
23. För karakteristiken av Åttitalet jfr utom ovan passim anf. arbeten av svenska och finländska forskare *A[llan] H[agsten]*, Åttitalet, *Svenskt litteraturllexikon* (1964), s. 579 ff.
24. Jfr *G. Ablström*, a.a.s. 415 f.
25. KAT—HN 19. 2. 1886.
26. HN—KAT 27. 1. 1886.
27. HN—KAT 16. 1. 1884.
28. HN—KAT 3. 12. 1883.
29. HN—KAT 16. 1. 1884.
30. [*A. Edelfelt*], Liv och arbete, s. 175.

OTRYCKTA KÄLLOR¹

Finlands Banks arkiv, Helsingfors

Finlands Banks verifikationer (Ombudens bref)

Finlands Riksarkiv

Meritförteckningar: Alexander Neiglick

A. F. Soldans samling

Göteborgs universitetsbibliotek

Brev till Gustaf af Geijerstam

Helsingfors universitetsbibliotek

Brev till Ida Aalberg

Brev till Alexandra Edelfelt

Brev till Arvid Grotenfelt

Brev till Wilhelm Lagus

Brev till E. G. Palmén

Brev till Th. Rein

Brev till Joh. Steinmann

Brev till Werner Söderhjelm (dep.)

Brev till K. A. och Fanny Tavaststjerna

Brev till Valfrid Vasenius

Copier-bok för universitetets ombudsman 1888–1893

Historisk-filologiska sektionens protokoll

Förteckning över Filosofiska fakultetens medlemmar

Examina inför Historisk-filologiska sektionen 1871–85

Kanslersämbetets akter

Konsistoriets protokoll

Konsistorii akter

Det kongelige bibliotek, Köpenhamn

Brev till Harald Höffding

Rådstuvurättens arkiv, Helsingfors

Boupptecknings- och arfskiftesinstrument 1890

Stockholms stadsarkiv

Rotemansarkiv från olika församlingar

Studentkårens bibliotek, Helsingfors

Studentkårens protokoll (dep.)

Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkisto, Helsingfors

Brev till Eliel Aspelin-Haapkylä

Tilma Hainaris samling

Svenska litteratursällskapets i Finland arkiv, Helsingfors

Brev till C. G. Estlander

Brev till Ernst Lagus

¹ I denna förteckning upptas även källor nyttjade för en utförligare skildring av HN:s barndom och skolor.

HJALMAR NEIGLICK

Brev till A. Wasenius
(innehåller även brev till W. Grefberg)
Brev till V. K. E. Wichmann
Studentgilletts matrikel

Abo Akademis bibliotek

Brev till Gustaf Cygnaeus
Brev till Mimmi Fabritius
Brev till Albin Lönnbeck
Brev till J. V. Tallqvist
Brev till Helena Westermarck
(innehåller även brev till bl.a. Rudolf Westermarck)
Hultmanska brevsamlingen
Harald Dalströms samling
Estetiska föreningens protokoll
Biographica: Neiglick

Abo stadsbibliotek

Direktionens för Folkbiblioteket och Läsesalen i Åbo protokoll

Filosofiska föreningen, Helsingfors
Föreningens protokoll

Nylands Nations arkiv, Helsingfors
Nyländska afdelningens protokoll
Nylands Dragon

Nyländska Jaktklubben, Helsingfors
Klubbens matrikel

Svenska Normallyceums konvent, Helsingfors
Kamraten

Fil.mag. Isa Andrenius, Helsingfors
Brev till Fridolf Gustafsson

Arkivet på Degerögård
Brev till Gunnar Castrén

Fru Ingeborg Dyhr Sylvin, Dickursby
Anteckningar om släkten Neiglick och med den befryndade släkter

Albert Edelfelts arvingar, Helsingfors – Grankulla
Brev till Albert Edelfelt
Anteckningar av Berta Edelfelt

Gripenbergiska släktarkivet (genom ambassadör G. A. Gripenberg), Riddarhuset, Helsingfors
Brev till Agnes von Haartman, g. Gripenberg
Brev till Victor von Haartman
Victor von Haartmans papper

OTRYCKTA KÄLLOR

Fröken Agnes Kihlman, Helsingfors

Brev till Lorenzo Kihlman

Fil.mag. Erik Kruskopf, Helsingfors

Erik Kruskopf, Hjalmar Neiglick som teaterkritiker. Laudatorsavhandling (1954)
Diverse avskrifter och anteckningar

Statsgeodeten Inge Lehmann, Köpenhamn

Brev till Alfred Lehmann

Fröken Martha Lille, Helsingfors

Brev till Axel Lille

Regissören, fil.dr Olof Molander, Stockholm

Brev till Harald Molander

Akademikansler Hugo E. Pipping, Helsingfors (HEP:s saml.)

Brev till Alexander Neiglick

Brev till Axel Tennberg

Diverse brev och handlingar rörande Alexander Neiglick

Fru Martha Platonoffs samling, Helsingfors (MP:s saml.)¹

Hjalmar Neiglicks skolbetyg

Hjalmar Neiglicks uppsatshäften och franska skrivhäften

Diverse anteckningar av och om Hjalmar Neiglick

Brev till Hjalmar Neiglick

Brev till K. A. Tavaststjerna (huvudsaml. härav i HUB)

Brev till Edla Komonen, Alexander Neiglick, Helene Lupander-Neiglick m.fl.

Professor Hans Ruin, Lund (Ingå)

Brev till Waldemar Ruin

Dr C. G. Sederholm, Karhula

Theodor Sederholms papper

Brev till författaren

Muntliga meddelanden

¹ MP:s samling har numera överlämnats till Svenska litteratursällskapet.

PERSONREGISTER

- Aalberg, Ida, 138–142, 145, 207, 259, 263, 264
 Aall, Anathon, 259
 Ahlenius, Holger, 258, 260, 268
 Ahlgren, Ernst, se Benedictsson, Victoria
 Ahlqvist, August, 270
 Ahlström, Gunnar, 258, 272
 Aho, Antti J., 262
 Aho, Juhani, 122, 249, 257, 260, 262
 Ahrenberg, Jac, 243, 271
 von Alfthan, Kristian, 235
 Allardt, Anders, 30, 255
 Almlöf, Knut, 150
 Arwidsson, Adolf Ivar, 21
 Asp, Georg August, 80
 Asp, Mathilda, f. Wetterhoff, 80
 Aspelin-Haapkylä, Eliel, 272
 Atterbom, Per Daniel Amadeus, 257
 Aubert, H., 173, 178
- Baedeker, F., 63
 de Balzac, Honoré, 49
 Bang, Herman, 10, 144, 145, 264, 265
 Barck, P. O., 264
 Beijer, P. H., 118
 Benedictsson, Victoria, 205
 Benzon, Otto, 93, 154, 155
 de Béranger, Pierre Jean, 142
 Bergbom, Kaarlo, 143, 147
 von Bergen, Carl, 52, 61, 63, 67–70, 72–78, 80–82, 84, 86, 89, 90, 96, 130, 184, 198, 199, 258, 259, 265, 271
 Bergholm, Axel, 256
 Berndtson, Axel, 32, 91, 255, 261, 264, 270
 Berndtson, Fredrik, 138
 Berndtson, Gunnar, 41
 Bernhardt, Sarah, 208
 Biaudet, Abel, 43, 44
 Biaudet, Gabriel, 41–43
 Biaudet, Léon, 256
 Biaudet, Teddy, 256
 Björkenheim, Edvard, 63, 258
- Björnson, Björnstjerne, 96–99, 145, 147, 151, 153, 155, 229, 234, 235, 271
 Blavatsky, Helena Petrovna, 193
 Blomqvist, Elisabeth, 269
 Bolin, Wilhelm, 63, 89, 137 f, 146, 147, 211, 259, 270
 Bonnat, Léon, 97
 von Bonsdorff, Max, 258
 Borgström, Arthur H., 198
 Boring, Edwin G., 265
 von Born, Ellan, se de la Chapelle
 von Born, Hanna, se Palme
 von Born, familjen, 116
 Borup, Morten, 265
 Brandell, Gunnar, 267
 Brandes, Edvard, 93, 135, 137, 154, 155, 265, 272
 Brandes, Georg, 30, 68, 89, 93, 99, 111, 118, 203, 234, 258, 260–262, 265, 271, 272
 Breitholtz, Lennart, 264
 Broberg, Arthur, 255
 Brun, Johannes, 264
 Bruun, Theodor, 196
 Buckle, Henry Thomas, 64
 Büchner, Ludwig, 65
 Böök, Emil, 211
- Caesar, Cajus Julius, 257
 Calonius, Arnold, 115
 Calonius, Helene, f. Lupander, g.1.
 Neiglick, se Neiglick
 Canth, Minna, 139, 140, 248, 249, 263
 Carnot, Sadi, 238
 Carpelan, Tor, 256, 268
 Castrén, Gunnar, 109, 122, 254, 259, 261–264, 270, 272
 Castrén, Robert, 244
 Cedercreutz, Emil, 91
 Charcot, Jean Martin, 193, 267
 von Christiernson, Axel, 221
 Chydenius, Anders Herman, 261
 Cicero, Marcus Tullius, 195, 257
 Cleve, Zacharias Joachim, 168, 211

PERSONREGISTER

- Collan, Uno, 242
 Comte, Auguste, 169
 Coquelin, Constant, 131, 147, 264
 Cygnaeus, Fredrik, 40, 138
 Cygnaeus, Gustaf, 63, 144, 161–163, 258, 259, 263, 265
- Dalström, Harald, 211, 221, 225, 226, 254, 270, 271
 Danielson-Kalmari, Johan Richard, 259
 Darwin, Charles, 64, 75
 Daudet, Alphonse, 31
 Degerholm, Emelie, 165, 259, 262, 264, 265
 de la Chapelle, Ellan, 205
 Delboeuf, J. L. R., 174, 178, 179
 Dietrichson, Lorentz, 259, 271
 Drachmann, Holger, 155, 229
 Du Bois-Reymond, Emil, 64
 Durkheim, Emile, 192, 204, 268, 269
 Dyrh Sylvin, Ingeborg, se Sylvin
- Edelfelt, Albert, 41, 61, 91, 93, 95, 97, 109, 112, 116, 204–206, 227, 249, 251, 256–262, 264, 268, 271, 272
 Edelfelt, Alexandra, f. Brandt, 61, 256–260, 262, 264, 268, 271, 272
 Edelfelt, Berta, 253
 Edelfelt, Ellan, se de la Chapelle
 Edelfelt, familjen, 97, 116
 Edgren, Anne Charlotte, f. Leffler, 145, 155
 Ekelund, Erik, 122, 261–264, 271, 272
 Ekström, Ida, se Kihlman
 Elfving, Fredrik, 81, 144, 234
 Elving, Rudolf, 95
 Engelbrecht, William, 157
 Esmann, Gustav, 93
 Espinas, Alfred Victor, 192
 Estlander, Bernhard, 235, 255, 271
 Estlander, Carl Gustaf, 14, 17, 23, 24, 29–31, 41, 42, 50, 137, 140, 144, 146, 147, 195, 197, 211, 222, 225, 254, 256, 258, 261, 264, 266–268
 Estlander, Ernst, 221
 Estlander, Jakob, 199, 262
 Estlander, Johanna (Hanna), f. Lupander, 199, 200, 202, 262
 Estrup, Jacob, 94
 Eugen, prins, 205
- Fagerlund, Lars Wilhelm, 234
 Falck, Alberta, 263
 Fallières, Clément Armand, 236
- Fechner, Gustav Theodor, 170–174, 179, 182
 Federley, Berndt, 255
 Feuerbach, Ludwig, 65
 Flaubert, Gustave, 49
 Flodin, Karl, 149, 199, 255, 268
 Fouillée, Alfred, 192
 von Frenckell-Thesleff, Greta, 263
 Freudenthal, Axel Olof, 14, 15, 18, 26, 56, 222, 254, 271
 Frosterus, Johan Gustaf, 40
 Furuhjelm, Annie, 38
 Furuhjelm, Ragnar, 269
- Gad, Henrik, 93
 Gallen-Kallela, Axel, 97
 Gambetta, Léon, 235
 Garborg, Arne, 96
 Gebhard, Hannes, 272
 af Geijerstam, Gustaf, 99, 131, 197, 198, 234, 243, 244, 262, 265, 268, 271
 Georg II av Sachsen-Meiningen, 148
 de Girardin, Delphine, 156
 Glansberg, korporal, 221
 Glöckner, tysk psykolog, 178
 von Goethe, Johann Wolfgang, 147, 207
 Granfelt, A. F., 63, 260
 Granfelt, Otto Hjalmar, 270
 Granit, Ragnar, 183, 266
 Grefberg, Wilhelm, 256
 Gripenberg, Agnes, f. von Haartman, 91–93, 260
 Gripenberg, Alexis, 93
 Grotenfelt, Arvid, 60, 94, 168, 211, 212, 235, 257, 265, 267, 269, 271
 Gråsten, Ernst, 242, 261
 Gröndahl, Gustaf Adolf, 24
 Gulin, Helmi, 258
 Gustaf III, 156
 Gustafsson, Fridolf, 197, 268
 Gyllenberg, Carl, 150
 Gånge Rolf, se Wichmann
- von Haartman, Agnes, se Gripenberg
 von Haartman, Victor, 91, 269
 Hagelstam, Hjalmar, 261
 Hagelstam, Jarl, 15, 50, 82, 112, 113, 115, 116, 176, 216, 226, 254, 255, 257, 259–262, 266, 267, 269, 270, 272
 Hagelstam, Wentzel, 256
 Hagsten, Allan, 272

HJALMAR NEIGLICK

- Hakulin, Amanda, se Tennberg
 Hammarström, Artur, 255
 Hartman, Ellen, 240
 Hartman, Torsten, 271
 Hasselblatt, Emil, 264
 Hedberg, Frans, 155, 156
 Hedvall, Ruth, 262
 Hegel, Friedrich, 53, 64, 68, 77, 230, 258
 von Heideken, Carl, 255
 Heikel, Ivar August, 33, 233, 234, 255, 270, 271
 Heine, Heinrich, 122
 Heinrichius, Gustaf, 267
 von Helmholtz, Hermann Ludwig Ferdinand, 74, 173, 175, 183
 Henricson, Eric, 258
 Herbart, Johann Friedrich, 56, 59, 169
 Hering, Ewald, 175, 183
 Hertzberg, Rafael, 138
 Hillberg, Emil, 264
 Hintze, Bertel, 260
 Hirn, Yrjö, 259, 260
 Hjelt, Edvard, 69, 74–76, 80, 81, 259
 Horatius Flaccus, Quintus, 257
 Hultin, Arvid, 137
 Hultman, Frithiof, 254–256
 Hultman, Oskar, 228, 254–256
 Hume, David, 58
 Huxley, Thomas Henry, 65
 Hällsten, Konrad Gabriel, 186
 af Hällström, Raoul, 264
 Höföding, Harald, 193, 194, 267
- Ibsen, Henrik, 29, 30, 144, 145, 147, 151, 152, 229, 259, 264
 Irving, Henry, 156, 207
- Jacobsen, J. P., 145
 James, William, 266
 Jansson, Pehr, 242
 Janzon, Johan K., 159, 160
 Johnsson, Melker, 268
 Jokipii, A. E., 258
 Juva, Mikko, 254, 255, 257–260, 262
- Kant, Immanuel, 58–60, 76, 169, 190, 258
 Karamsin, Aurora, 18
 Karl XII, 259
 Kellgren, Herman, 109, 259
 Key, Ellen, 109, 261
 Kielland, Alexander, 31, 93, 135, 137, 165, 166, 229, 244
- Kihlman, Erik, 255, 261, 262
 Kihlman, Ida, f. Ekström, 268
 Kihlman, Lorenzo, 268
 Kiljander, Kaarle, 138
 Kivi, Aleksis, 126
 Komonen, Edla, f. Neiglick 11, 44, 48, 49, 117, 200, 204, 241, 254, 256, 257, 260, 262, 263, 266, 268–270
 Koppel, Valdemar, 260
 Koskinen, Yrjö, 17, 37, 257
 Krogius, Ali, 256
 Kroman, Kr., 61, 94, 176, 187, 194, 260, 267
 Kruskopf, Erik, 159, 164, 265
- Lagerblad, Uno, 216
 Lagerborg, Rolf, 271, 272
 Lagus, Ernst, 33, 34, 228, 242, 254, 255, 257, 261, 264, 270, 271
 Lagus, F. B. H., 256
 Lagus, Hugo, 218, 219, 270
 Lagus, Wilhelm, 68, 88, 222, 254, 259
 Laine, Eevert, 269
 Landtman, Gunnar, 255, 257, 270
 Lange, Albert, 168, 169
 Lappalainen, Pekka, 258
 Larsson, Carl, 205
 Laube, Heinrich, 156
 Lavissee, Ernest, 238, 239
 Leffler, Anne Charlotte, se Edgren
 Lehmann, Alfred, 94, 98, 110, 174, 175, 177–181, 185, 186, 189, 194, 246, 255, 257, 260–262, 265–269, 272
 Levertin, Oscar, 99
 Lie, Jonas, 96, 124, 229
 Lille, Axel, 15, 18, 23, 70, 71, 80, 82, 216, 222, 225, 226, 228, 242, 254, 255, 258, 259, 270, 271
 Lille, Martha, 254
 Lindberg, Sextus Otto, 222, 227, 270
 Lindelöf, L. L., 40
 Lindeqvist, K. O., 211
 Linder, Hjalmar, 91, 264
 Lindh, Theodor, 63
 Lindman, Volmar, 263
 Lindner, G. A., 258
 Lindström, Hans, 267
 Lindström, Karl, 22, 242
 Locke, John, 58
 Lotze, Hermann, 51, 76
 Lundevall, Karl-Erik, 257, 262
 Lupander, Aline, f. Printz, 199, 268
 Lupander, Helene, se Neiglick
 Lupander, Johan, 213, 268

PERSONREGISTER

- Lupander, Johan Leonard, 199
 Lupander, Johanna (Hanna), se Estlander
 Lupander, familjen, 116, 199, 268
 Lybeck, Mikael, 33, 131, 255, 262
 Lönnbeck, Albin, 30, 257, 261, 262, 264
 Lönnblad, Sigrid, se Söderhjelm
- Magnan, V., 193, 267
 Malmgren, Oskar, 143
 Marion, François Henri, 192
 von Mayer, Julius Robert, 74
 Meinander, Valter B., 254, 270
 Meiningen, hertigen av, se Georg II av Sachsen-Meiningen
 Mela, Aukusti Juhani, 64, 258
 Meurman, Agathon, 67, 68, 70, 258
 Mexmontan, Mauritz, 255
 Michalopoulos, Themistokles I., 178
 Mill, John Stuart, 58
 Molander, Harald, 143, 150, 157, 158, 162, 164–167, 263, 265, 271
 Molander, Lydia, f. Wessler, 166, 167
 Molander, Olof, 263, 265
 Molière, J. B. P., 78
 Munthe, Axel, 205
 Mustelin, Olof, 255, 261, 264, 266, 271
 Müller, Georg Elias, 173
 Mörne, Arvid, 254, 255, 268, 270
- Nansen, Peter, 93, 264
 Neiglick, Alexander, 11–13, 46, 48, 49, 57, 91, 98, 115, 196, 213–215, 254, 256, 257, 260–262, 265–267, 269, 270
 Neiglick, Anna Maria, 213, 269
 Neiglick, Edla, se Komonen
 Neiglick, Georg, 11
 Neiglick, Helene, f. Lupander, 99, 196, 199–204, 206, 230, 261, 262, 267–270, 272
 Neiglick, Josefina, f. Olsson, 13, 213, 269
 Neiglick, Josefina Johanna, 213, 269
 Neiglick, Martha, se Platonoff
 Neiglick, Olivia Wilhelmina (Wivi), f. Tennberg, 11, 12
 Neiglick, Vivi, se Wallenius
 Neiglick, medlemmar av den rikssvenska släktgrenen, 13
 Neovius, Edvard, 69, 74–76, 80, 81, 184, 185, 259
 Nielsen, Torben, 260
- Nikolai Aleksandrovitj (Nikolai II), 196, 197
 Nilsson, Torbjörn, 264
 Niska, B. A., 214
 Nolin, Bertil, 260
 Nordau, Max, 198
 Nordenskiöld, Adolf Erik, 37
 Nordenstreng, Sigurd, 255, 259
 Nordman, Gustaf Albert, 266
 Nordmann, Petrus, 99, 176, 260, 266
 Nykopp, Olof, 221
 Nylander, Charles, 255
 Nylander, William, 40
- Odhner, Clas Teodor, 257
 Ohnet, Georges, 147, 264
 Olsson, Josefina, se Neiglick
- Palme, Hanna, f. von Born, 198
 Palmén, E. G., 211, 259, 263, 268
 Palmén, J. A., 64
 Palmén, J. Ph., 196
 Palmén, K. E., 258, 259
 Parker, Theodor, 65
 Pasteur, Louis, 97
 Patti, Adelina, 207
 Paul, Adolf, 160–164, 242, 265
 Petersen, Chr., 268
 von Pfaler, Leon., 264
 Pipping, Hugo E., 268, 269, 272
 Platon, 258
 Platonoff, Igor, 203
 Platonoff, Martha, f. Neiglick, 203, 254, 256, 268, 269, 272
 Printz, Aline, se Lupander
 Prudhomme, David, 207
- Qvarnström, Ingrid, 265
- Radcliffe, Reginald, 63
 Rein, Thiodolf, 50, 51, 59, 60, 62, 81, 168, 176, 185–187, 191, 193, 195–197, 208, 211, 222, 242, 245, 246, 257, 259, 260, 265–269, 272
 Renan, Ernest, 45, 46, 56, 256
 von Rettig, Fredric, 272
 Reuter, Jonatan, 124, 230, 255, 270
 Reuter, Julio Nathanael, 263
 Reuter, Odo Morannal, 69, 74–76, 80, 81, 259
 Ribot, Théodule, 96, 192, 204, 267
 Richardson, Gunnar, 261
 Roos, A. F., 20
 Rosenqvist, V. T., 25

HJALMAR NEIGLICK

- Rossi, Ernesto, 156
 Ruin, Hans, 266
 Ruin, Waldemar, 31, 51, 52, 54, 56,
 101, 176, 188, 190, 209, 246, 254,
 257, 259, 261, 266, 267, 272
 Runeberg, Johan Ludvig, 32, 37, 138
 Runeberg, Walter, 41, 96, 205
 Ruutu, Martti, 255
 Rydberg, Viktor, 56, 65
 Rytkönen, Alli, 262
 Råbergh, Herman, 50, 63, 258
 Räsänen, Ilmari, 263
- Saacké, familjen, 44
 Sainte-Beuve, Charles Augustin, 42, 49
 Sallustius Crispus, Cajus, 257
 Salvini, Tommaso, 156
 Sarajas, Annamari, 260
 Schandorph, Sophus, 124
 Schauman, August, 94, 260
 Schauman, Georg, 220, 221, 270
 Scherr, Johannes, 257
 von Schiller, Friedrich, 139
 Schjerfbeck, Magnus, 242
 af Schultén, Arvid, 255
 af Schultén, Hugo, 45
 af Schultén, Maximus Widekind, 15,
 42, 55, 95, 112, 176, 242, 261
 von Schwerin, Wilhelm, 242
 Schybergson, Magnus Gottfrid, 254
 Sederholm, Carl, 63
 Sederholm, Theodor, 269
 Selander, Edvard, 267
 Shakespeare, William, 147, 156
 Sieggberg, Artur, 255
 Skram, Amalie, 203
 Skram, Erik, 93
 Snellman, Johan Vilhelm, 36, 37, 51,
 53, 68, 77, 85, 168, 258
 Snoilsky, Carl, 95, 120, 122
 Snoilsky, Ebba, f. Ruuth, 95
 Sokrates, 52
 Soldan, August Fredrik, 51–57, 176,
 257, 260
 Solitander, C. P., 269
 Sorainen, Kalle, 260, 267
 Spencer, Herbert, 69, 77, 191, 192, 267
 Staaff, Per, 99, 155
 Standertskjöld, Hugo, 145
 Steinmann, Johannes, 269
 Stigell, Robert, 205
 Stjernvall-Walleen, C. K. E., 18
 Strauss, David Friedrich, 56
- Strindberg, August, 151, 153, 192, 198,
 229, 244, 265, 272
 Swanström, Theodor, 254
 Sylvin, Ingeborg, 268
 Söderhjelm, Henning, 257, 260, 272
 Söderhjelm, Sigrid, f. Lönnblad, 93, 96,
 97
 Söderhjelm, Werner, 30, 31, 40–42, 52,
 91, 96 f, 101–104, 111, 112, 122,
 123, 127, 140, 146, 196, 244, 245,
 248, 255–257, 260–264, 266, 268,
 269, 271, 272
- Tacitus, Cornelius, 257
 Taine, Hippolyte, 31, 49, 192
 Tallqvist, J. O., 254
 Tallqvist, J. V., 243
 Tavaststjerna, Alarik, 261
 Tavaststjerna, Fanny, 255, 261–263
 Tavaststjerna, Karl August, 32, 34, 57,
 62, 82, 91, 99–109, 111–134, 140–
 142, 144, 200, 203, 232, 243, 247–
 250, 253–264, 266, 268, 271, 272
 Tennberg, Amanda, f. Lundman, 213,
 260
 Tennberg, Axel, 213, 256, 257, 269
 Tennberg, Wilhelmina Olivia (Wivi),
 se Neiglick
 Terry, Ellen, 207
 Thesleff, Greta, se von Frenckell-Thes-
 leff
 Tigerstedt, E. N., 87, 255, 258, 259
 Tigerstedt, Robert, 64, 176
 Tikkanen, J. J., 30, 91
 Topelius, Zachris, 32, 88, 89, 138, 259
 Topsøe, Vilhelm, 145
 Travers-Borgström, Arthur H., se Borg-
 ström
 Tudeer, L. O. Th., 256
 Turgenjev, Ivan, 145
 Törnudd, Alvar, 262
- Ueberweg, Fr., 258
- Valbäck, Frans Johan, 16, 255
 Walleen, Emil, 49
 Wallenius, Johan Immanuel (Manne),
 46–48
 Wallenius, Vivi, f. Neiglick, 11, 46–
 49, 215, 256, 257, 260, 262
 Vallgren, Antoinette, f. Råström, 205
 Vallgren, Ville, 41, 205
 Wasastjerna, Björn, 210

PERSONREGISTER

- Wasenius, Adolf**, 256
Vasenius, Valfrid, 29–31, 50, 69, 71–74, 76–78, 80, 89, 138, 151, 259, 260, 263, 264, 271
Weber, Ernst Heinrich, 170, 174, 179, 188, 265, 267
Vendell, C. F., 254
von Wendt, Ernst, 258
Vergilius Maro, Publius, 257
Wessler, Lydia, se Molander
Westermarck, Constance, f. Blomqvist, 258, 259
Westermarck, Edvard, 71, 81, 211, 219, 254, 255, 257–259, 264, 267, 269–272
Westermarck, Helena, 254, 259, 264
Westermarck, Rudolf, 254, 255, 258, 259, 266
Wichmann, Viktor Karl Emil (Gånge Rolf), 31, 33, 34, 89, 222, 255, 268, 270
Wik, Isak Erik, 20–22, 254
von Willebrand, Reinhold Felix, 30, 137, 255, 258, 259, 271
Wilska, Matti, 254
Virchow, Rudolf, 75, 76
Virkkunen, Paavo, 258
Virtanen, Artturi, 256
Vischer, F. Th., 30, 257
Vives, Joannes Ludovico, 211
Voltaire, F. M. A., 33, 87–90, 246, 259
Wrede, Rabbe Axel, 26, 28, 217, 220, 255, 270
von Wright, Georg Henrik, 59, 183, 251, 257, 259, 266, 267, 269, 272
von Wright, Johan Magnus, 183, 184, 266
Wundt, Wilhelm, 61, 94, 174, 176–179, 183, 184, 186–189, 230, 266, 267, 269
Yrjö-Koskinen, G. Z., se Koskinen
Zilliacus, Wilhelm, 271
Zola, Emile, 31, 49, 155, 198
Öhman, Georg, 255
Öhquist, Alexander, 270
Öhquist, Johannes, 24
Öhrnberg, Edvard, 28, 220, 255

INNEHÅLL

Förord	7
Inledning	9
Släkt och tidig ungdom	11
Studentliv 1879—1887	14
I Schweiz och Frankrike 1881—1882	40
Studier för kandidatexamen	50
Hjalmar Neiglick och striden kring Carl von Bergen 1884 .	63
Hjalmar Neiglicks »filosofiska program»	84
I Leipzig, Paris och Köpenhamn 1885—1886	91
Kosmopoliten	100
Neiglick och Tavaststjerna	112
Teater- och litteraturkritik	135
Psykofysikern. Vetenskapliga framtidsplaner	168
Docent och t.f. professor. Resa till Paris och London . . .	195
Nyländsk kurator. Den sista utlandsresan	216
»Långt var det lif dock, han lefva fått, om lif är bragd»	240
Förkortningar	253
Noter	253
Otryckta källor	273
Personregister	276

I serien *Levnadssteckningar*
utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
ha tillsvidare utkommit

1

Olav Panelius
HUGO PIPPING

2

C. M. Schybergson
MAGNUS GOTTFRID SCHYBERGSON

3

Karl Bruhn
RICHARD MALMBERG

4

Henning Söderhjelm
WERNER SÖDERHJELM

5

P. O. Barck
TURE JANSON

6

Olof Mustelin
HJALMAR NEIGLICK